

Навчальне видання

**Віктор Миколайович
ДОКАШЕНКО
Галина Петрівна
ДОКАШЕНКО**

ІСТОРІЯ РІДНОГО КРАЮ
(Донеччина: люди – духовність – довкілля)

Навчальний посібник для самостійної роботи

Технічний редактор А.М. Калашников
Комп'ютерне верстання та макетування О.С. Шалигіна
Коректура В.Г. Мараховська, О.В. Муратова

Підписано до видання 19.11.2012 р.
Формат 60x84/16. Папір 80 г/м².
Ум. друк. арк. 8,53. Обл.-вид. арк. 12,75.
Ум.-вид. арк. 11,85.
Тираж 300 прим. Зам. № 56.

Видавництво Горлівського інституту іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності
ДК № 1342 від 29.04.2003 р.
84626, м. Горлівка, вул. Рудакова, 25

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ГОРЛІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІНОЗЕМНИХ МОВ

**В.М. Докашенко,
Г.П. Докашенко**

ІСТОРІЯ РІДНОГО КРАЮ

(Донеччина: люди – духовність – довкілля)

Навчальний посібник для самостійної роботи

Горлівка
2012

УДК 908(0758)
ББК Е26.891
Д63

*Рекомендовано Міністерством освіти і
науки України як навчальний посібник для
студентів вищих навчальних закладів.
(Лист № 1/11-20842 від 31.12.2013р.)*

Рецензенти: **Добров П.В.** – доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, декан історичного факультету, завідувач кафедри історії України Донецького національного університету;
Михайлюк В.П. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та міжнародного права Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля;
Потрашков С.В. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України і всесвітньої історії Харківської державної академії культури.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Горлівського інституту іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
(протокол № 4 від 14 листопада 2012 р.)*

Д63 **Докашенко В. М.,** Докашенко Г. П.
Історія рідного краю (Донеччина : люди – духовність – довкілля) : навч. посіб. для самостійної роботи студентів спеціальності 6.02.03.02. Історія*/ Віктор Миколайович Докашенко, Галина Петрівна Докашенко. – Горлівка : Вид-во Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», 2012. – 208 с. : іл.
ISBN 978-611-532-004-2

Навчальний посібник підготовлено з урахуванням вимог кредитно-модульної системи організації сучасного навчального процесу й орієнтовано на розвиток навичок самостійної роботи студентів над краєзнавчим матеріалом. Його структура побудована у відповідності до поставлених авторами завдань та їх баченням основних краєзнавчих складових Донеччини.

Посібник передбачає дослідження людського, духовного та природного чинників краю. Видання розглядається як один із засобів формування історичної пам'яті та розраховано на викладачів та студентів зазначеного напрямку. Сподіваємося, що стане він в нагоді також шкільним вчителям, учням, краєзнавцям, всім тим, хто цікавиться історією рідного краю.

**УДК 908(0758)
ББК Е26.891**

ISBN 978-611-532-004-2

©В.М. Докашенко, 2012
©Г.П. Докашенко, 2012
©Вид-во ГПМ, оформлення, 2012

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1 Гордість донецького краю.....	9
Розділ 2 Наша духовність.....	61
Розділ 3 Окраса донецького краю. Природа.....	125
Література.....	173
Додатки.....	191

Ясинуватський район:

- с. Верхньоторецьке – Великомученика Дмитрія Солунського.

ВСТУП

Здобуття Україною незалежності, економічна й політична трансформація в країні призвели до зміни суспільних ідеалів та формування нової ієрархії духовних цінностей. Відійшли в минуле класові оцінки та підходи, поступившись місцем загальноприйнятим у демократичних суспільствах цивілізаційним підходам. Однак незмінними, хоч і з іншим внутрішнім змістом, залишилися такі визначальні риси особистості, як патріотизм, почуття національної гідності, повага до свого минулого тощо. Формувати їх покликані і родина, і держава, і громадськість. З цієї точки зору більш ніж актуально постає Концепція національно-патріотичного виховання молоді, що затверджена восени 2009 р. наказом чотирьох міністерств: Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства культури і туризму України за №3754/981/538/49 від 27 жовтня 2009 р. «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання молоді».

Її вихідною тезою є те, що початковою формою національно-патріотичного виховання виступає почуття гідного ставлення до своєї малої Батьківщини, до того куточка країни, де ми народилися, і, як говорять в Україні, де «пуповина закопана», де пройшло наше дитинство і почала формуватися наша особистість. Регіональний чинник має вагоме, а інколи, й переважне, значення в ідентифікаційних процесах як на колективному рівні, так і на рівні однієї людини. Певним показником реалізації зазначеної концепції стали організація та проведення Руху учнівської молоді України «Моя земля – земля моїх батьків», Всеукраїнської туристсько-краєзнавчої експедиції «Краса і біль України», Всеукраїнської історико-етнографічної експедиції «Історія міст і сіл України». Цікавою з цієї точки зору є також ініціатива депутата Донецької обласної ради, горлівчанина, В.С. Полякова щодо організації міського конкурсу «Історія міста в біографіях».

Ефективним координатором регіоналістики взагалі та історичної регіоналістики зокрема виступає Національна спілка краєзнавців України. Саме регіоналістика стала

основою для розробки міжгалузевої Програми «Пізнай свою країну», розрахованої на 2007-2012 роки, затвердженої спільним наказом Міністерства культури і туризму України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та Державного комітету телебачення та радіо за № 49/765/3027/308 від 27 серпня 2007 р.

Особливу роль у виконанні програми відіграє історична освіта, важливою складовою якої у вищих навчальних закладах стали навчальні курси «Історичне краєзнавство» та «Історія рідного краю», які входять до циклу дисциплін вітчизняної історії. Саме ці дисципліни стають найбільш ефективними засобами формування історичної пам'яті суспільства.

Донеччина – невід'ємна частина незалежної Української держави, одна із засадничих частин її економіки. Тому цей регіон доцільно розглядати не тільки під кутом географічного ареалу дослідження, а й з точки зору історичної регіоналістики, тобто певною мірою як особливе соціокультурне поле, системоутворювальним чинником якого є поєднання природних умов, населення, господарства, культури, релігії та духовного життя.

На жаль, на побутовому рівні склався негативний стереотип Донеччини. Вона однозначно асоціюється як регіон розвиненої економіки, але, водночас, у свідомості багатьох наших співвітчизників вона також позиціонується як регіон екологічної небезпеки, як регіон із слабо вираженою духовністю, як регіон, у якому розмиті національні ідеали і, навіть, мають місце деякі прояви своєрідного космополітизму. Ми категорично це заперечуємо. Більше того, ми з усією однозначністю стверджуємо, що це надзвичайно цікавий регіон. Цікавий не лише з економічної точки зору. Він цікавий людьми, природою, своєю специфічною історією і, навіть, своїм особливим географічним положенням. Він не такий, як інші. Він особливий. І в цій особливості приховане багатство не лише його, а всієї України.

Донеччина з усією гостротою засвідчує необхідність зміни ставлення до регіону взагалі. Особлива увага на це звертається в одному з основних державних

- с. Микільське (Василівка) – церква святителя Василя Великого.
- с. Благодатне – храм Благовіщення Пресвятої Богородиці.

м. Горлівка:

- м. Горлівка – Свято-Миколаївський храм.

м. Єнакієве:

- смт. Іллінка – церква Володимирської ікони Божої Матері.

Костянтинівський район:

- с. Олександрове – Шульгіне – Храм Святого Великомученика Георгія Побідоносця.

Красноармійський район:

- смт. Новоекономічне – Храм Різдва Пресвятої Богородиці.
- с. Красне Красноармійського району – Петропавлівська церква.

Краснолиманський район:

- м. Красний Лиман – храм апостолів Петра і Павла.

м. Макіївка:

- смт. Ясинівка – Свято-Миколаївський храм.
- смт. Калинове-Східне – храм Святої Трійці Животворної.

Мар'їнський район:

- с. Новомихайлівка. – Храм Чуда Архістратига Михаїла.
- смт. Старомихайлівка. – Свято-Покровський храм.

Першотравневський район:

- с. Урзуф. – Церква Архістратига Архангела Михаїла.

м. Слов'янськ:

- м. Слов'янськ – Собор святого благовірного князя Олександра Невського.
- м. Слов'янськ – Свято-Воскресенський храм.

Тельманівський район:

- с. Конькове – Свято-Преображенський храм.

- ризниця** – місце у вівтарі, де зберігаються ризи священників та священні посудини. Особа, котра завідує ризницею, зветься ризничим;
- солея** – підвищення перед іконостасом. Частина солей, що знаходиться навпроти царських воріт, називається амвоном;
- царські ворота** – центральні двері, що ведуть до вівтаря. Вони символізують ворота Раю. На них зображено чотири євангелісти (укладачі Євангелій: Матвій, Марко, Лука, Іван) і Благовіщення. Праворуч знаходиться ікона, якою освячено храм. Коли під час богослужіння диякон відкриває царські ворота, віряни роблять хресне знамення і вклоняються. Право входу в царські ворота мають лише особи, що мають священний сан. Північні та південні ворота призначені для входу дияконів.

2. Місцезнаходження храмів та церков, внесених до посібника, за районами Донецької області

Амвросіївський район:

с. Василівка – Іоано-Богословська церква.

Артемівський район:

- м. Артемівськ – Всіхсвятський храм.
 м. Артемівськ – Іоано-Предтеченська церква-дзвіниця.
 м. Артемівськ – Свято-Миколаївська церква.
 с. Луганське Артемівського району – Покровська церква.

Великоновоселківський район:

с. Андріївка – церква Різдва Пресвятої Богородиці.

Волноваський район:

- с. Володимирівка – церква Архистратига Михаїла.
 с. Микільське (Василівка) – Храм Святого Миколая Чудотворця.

документів щодо питань регіоналістики – Державній стратегії регіонального розвитку до 2015 р., затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України за № 1001 від 21 липня 2006 р. У документі, зокрема, наголошується на величезному краєзнавчому потенціалі Української держави. На державному обліку тут знаходиться понад 130 тис. пам'яток культури і 61 історико-культурний заповідник. Однак розташовані на її території вони нерівномірно. Найвищі показники надання туристичних послуг досягнуті в м. Києві, Автономній Республіці Крим та Івано-Франківській області, неповною мірою, як справедливо зазначається в Постанові, використовується потенціал Херсонської, Запорізької, Донецької та Миколаївської областей.

Підтвердженням зазначеного є інший документ – Наказ Міністерства освіти і науки України № 286 від 6 квітня 2007 р. «Про поліпшення туристсько-краєзнавчої роботи у навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України», в якому визначено перелік визначних краєзнавчих, географічних, етнографічних та історичних об'єктів і туристсько-краєзнавчих екскурсійних маршрутів. Для Донецької області в цьому переліку названо лише п'ять(!?) об'єктів: Український степовий природний заповідник «Кам'яні могили», Український степовий природний заповідник «Хомутівський степ», Національний природний парк «Святі гори», геологічна пам'ятка природи – Клебан-Бикське оголення нижньопермського періоду та Великоанадольське лісництво. Для порівняння зазначимо, що для Хмельницької області, наприклад, запропоновано 44 об'єкти, Закарпатської – 37, Івано-Франківської – 31, а в сусідніх з Донецькою областю – Дніпропетровській – 19, Харківській – 15 об'єктів.

Цим посібником ми намагаємося довести, що справа полягає не в краєзнавчій бідності області, а в невідомості її об'єктів. Автори більшу частину свого свідомого життя прожили на Донеччині, тому мають достатньо підстав для того, щоб це стверджувати. Цей посібник є спробою заперечити усталені стереотипи й довести, що Донеччина – це унікальні природні пам'ятки, працелюбні люди, які

відзначилися і на ратному, і на трудовому полі, це глибокі духовні традиції.

Ми пропонуємо власне бачення основних проблем курсу «Історія рідного краю». Оскільки у своєму світоглядному сприйнятті ми виходимо з того, що історія країни – це історія її людей, перший розділ посібника присвячено характеристиці людського потенціалу нашого краю. Автори виступають прихильниками своєрідного «залюднення історії», тобто прагнуть через діяння конкретних людей показати й проаналізувати історичну епоху.

Донеччина дала країні багато відомих науковців та дослідників, діячів культури та мистецтва, військових, знаних передовиків виробництва. В додатках наводяться прізвища понад 200 осіб, які своєю працею зробили неоціненний внесок не лише в історію регіону, а й країни загалом. Для опису їхнього життєвого шляху студентам пропонується здійснити самостійний науковий пошук, уникаючи при цьому будь-якої політизації дійсності. Кожен із студентів може запропонувати для дослідження свого героя. Як приклад, у першому розділі, на основі методу просопографії, ми викладаємо наше бачення місця та ролі чотирьох історичних постатей, які беззаперечно канонізувались радянською історичною наукою і практично з тією ж беззаперечністю ігноруються сучасною. Це – засновники стаханівського руху П.М. Ангеліна, М.О. Ізотов, П.Ф. Кривонос, М.М. Мазай. Автори прагнули показати їх як людей свого часу і через них, через їхні образи реконструювати епоху.

Донеччина – поліетнічний регіон, тому об'єднувальним чинником спільноти тут виступала віра. Бурхливий економічний розвиток ХІХ століття звів воедино людей різних релігій, але більшість населення краю складала все-таки християни східного обряду. Тому визначення саме їхніх культових споруд стало предметом нашого краєзнавчого пошуку, а їх вписування в контекст історії краю склав основу другого розділу. Нами виявлено 25 православних храмів, побудованих у період ХVІІІ – початку ХХ століть. Характеризуючи той чи інший храм, автори подають інформацію з історії його будівництва, розглядають його в контексті історії населеного пункту,

Господнього, Стрітення Господнього, Благовіщення Пресвятої Богородиці, Входження Господнє до Єрусалиму – неділя перед Великоднем, Вознесіння Господнє – 40-й день після Великодня, День Святої Трійці – 50-й день після Великодня, Преображення Господнього, Успіня Богородиці. Другий ярус – ікони Деїсиса (ікона або група ікон, що містить в центрі зображення Христа, а справа і зліва від нього — зображення Богоматері та Іоанна Хрестителя). В середині нижнього ярусу знаходяться царські ворота. Справа від них розміщується ікона Ісуса Христа. Над воротами розміщується ікона Тайної вечері. Іконостас увінчується хрестом;

престол – стіл із дерева чи каменю, висотою біля 1 метра, що знаходиться всередині вівтаря і освячений архієреєм для здійснення Святого Причастя (Євхаристії);

проскомидія – початкова частина літургії, під час якої готується хліб (просфори) і вино для здійснення таїнства Євхаристії;

клірос – місце, на якому під час богослужіння знаходяться півчі та читці. Знаходиться в лівій і правій частинах солеї;

паперть – ганок храму, майданчик перед вхідними дверима, до яких веде декілька східців. Паперть має глибокий догматичний зміст як образ духовного піднесення, на якому знаходиться церква серед барвистого світу, який її оточує;

притвор – прибудовок перед входом до храму, від якого відокремлюється стіною з дверима. За православною традицією, знаходиться в західній частині храму. Зараз більшість православних храмів мають притвори. За церковним Статутом, притвори мають богослужбове значення. Тут відбуваються літії під час всенощних пильнувань, навечірніх, оголошення панахид за померлими;

вівтар – східна, основна частина храму, що знаходиться на підвищенні і призначена для священиків. Традиційно тут розміщено престол, на якому міститься антімінс, хрест та Євангеліє. Від середньої частини храму вівтар відділяється іконостасом. Це найбільш святе місце в храмі. Сюди, як правило, не допускаються сторонні, хоча сучасна традиція не забороняє присутність високоповажних вірян; <http://azbyka.ru>

горніє місце – це підвищення в центральній частині східної сторони вівтаря, що знаходиться перед престолом, в ньому розміщується сідалище (трон) для архієрея, що веде службу, а по боках для священиків, що йому допомагають. З давніх часів горніє місце облаштовується за видінням Іоанна Богослова. Крім архієреїв і священиків, ніхто не має права сидіти на сідалищах горнієго місця;

жертвник – це чогирикутний стіл, виготовлений із дерева і декорований різьбою. Знаходиться зліва від Престолу. Призначений для збереження святих сосудів, що використовуються для здійснення проскомидії;

іконостас – це перегородка, що розділяє вівтар та середню частину храму. На іконостасі від трьох до п'яти ярусів розміщуються ікони, що символізують історію спасіння людства. Починати розглядати їх рекомендується з верхнього ярусу, позаяк Господь поступово зводив людям спасіння. П'ятий ряд містить ікону Святої Трійці та ікони старозаповітних праведників: Авраама, Ісака, Іакова та інших. На наступному, четвертому ярусі, знаходиться ікона Богородиці «Знамення» та ікони попередніх пророків. На третьому ярусі розташовуються ікони «дванадесятих свят»: Різдва Богородиці, Воздвиження Хреста Господня, Різдва Христового, Хрещення

пояснюють походження назви, надають пояснення біблійного характеру, тим самим «вписуючи» Донеччину в загальноісторичний процес загалом, і в історію християнства зокрема. Ми свідомо уникали включення до переліку досліджуваних об'єктів храмів обласного центру, Свято-Успенської Святогірської лаври, інших об'єктів, які знайшли вже достатнє висвітлення в краєзнавчій та історичній літературі.

У третьому розділі розглядаються природні скарби Донеччини. Авторами наводяться описи національного природного парку, всіх відділень Українського степового заповідника та ландшафтних парків, окреслюється коло проблем, пов'язаних із природокористуванням. Звертається увага на той беззаперечний факт, що посилена індустріалізація попередніх століть призвела до появи екологічних проблем, які загрожують сьогодні не лише нашій області, а й Україні загалом. Як приклад наводиться опис декількох найбільш одіозних об'єктів, що стали результатом людського недбальства. Студентам пропонується доповнити цей перелік власними розвідками.

Ми свідомо відійшли від подання навчального матеріалу у жорсткій відповідності до робочої навчальної програми. Укладачі бачать своє завдання в тому, щоб навчити студентів самостійно вивчати свій край. Посібник створено в умовах упровадження кредитно-модульної системи та активного просування української вищої освіти в європейський освітній простір і включення в Болонський процес, які формують нову парадигму освітньої діяльності, а саме застосування нових принципів організації навчального процесу, нового типу відносин між викладачем і студентом, опанування знань, унеможливлення репродуктивних методів навчання й т. і.

Основним нормативним документом, що визначає організаційні особливості підготовки фахівців у Горлівському інституті іноземних мов, є «Положення про організацію навчального процесу» та його складова – «Положення про організацію навчального процесу за кредитно-модульною системою навчання», які переорієнтують навчальний процес з аудиторної роботи на посилення уваги до самостійної роботи. Так, курс «Історія рідного краю»

розрахований на 126 годин, з яких 72 години виділено на самостійну роботу. В цих умовах автори вбачають головну мету посібника у виробленні у студентів уміння самостійно визначати проблему й самостійно її вирішувати. Наведений у навчальному посібнику матеріал розглядається нами лише як приклад, як авторське бачення проблеми, врешті, як заклик до розширення самостійного пошуку. Кожен розділ завершується питаннями для самостійної роботи, які автори також намагались вибудувати таким чином, щоб стимулювати до пошуку вирішення проблеми. Іншими словами: завдання спрямовані на максимальну мобілізацію студентів до системного, активного навчання. Вони спонукають до самостійного пошуку джерел інформації і використання отриманих відомостей відповідно до мети та завдань власної пізнавальної діяльності.

Пізнавальні завдання посібника автори вбачають у наступному:

- у визначенні місця області на історико-етнографічній карті України;
- у сприянні формуванню в студентів культури міжетнічного спілкування;
- у виробленні засад регіонального взаєморозуміння й поваги;
- у впливі на виховання історичної та релігійної толерантності;
- у здійсненні формування особистості на засадах християнської етики та моралі;
- у сприянні збереженню природної та історико-культурної спадщини та довкілля регіону;
- в допомозі виробленню регіональної та національної самоідентифікації.

У посібнику вміщено значний ілюстративний матеріал, що складається з 68 світлин, відзнятих авторами. Підготовлено також додатки до першого та другого розділів, які, сподіваємось, сприятимуть глибшому осмисленню порушених проблем.

Укладачі висловлюють щире подяку своїм попередникам, доробок яких максимально враховується в посібнику, а їх праці включено до списку використаної літератури.

Додатки до другого розділу

1. Показчик термінів внутрішнього облаштування православних храмів:

- аналой** – високий чотирикутний столик з покатою кришкою. Стоїть навпроти кожного вівтаря перед іконостасом. На нього кладеться святкова ікона. Під час таїнства миропомазання на аналої лежить або святкова ікона, або Євангеліє. Іноді аналой використовується для читання дияконом Євангелія;
- антімінс** – необхідна приналежність для проведення повної літургії. Освячується особливим чином лише єпископом. Як правило, це хустина, в яку зашивають частки мощів святих. В її центрі зображений Ісус Христос в домовині, а в кожному з кутів – один з євангелістів. Розкривається під час літургії. Коли літургія не проводиться – його кладуть згорнутим на престол і покривають спеціальною хустиною, яка називається Літоном; <http://www.ortho-rus.ru>
- архієрейський амвон** – це невисокий поміст, що використовується при архієрейському богослужінні. На амвоні може бути встановлене сідалище. На архієрейському амвоні єпископ (особа, що має третій, вищий ступінь священства. Інакше архієрей) знаходиться до входу у вівтар. З архієрейського амвону протодиякон (головний диякон в єпархії при кафедральному соборі) читає Євангеліє;
- боковий вівтар** – прибудовок до храму з півночі і з півдня, частіше лише з півдня, для розташування додаткового вівтаря з престолом для богослужіння. Необхідність бокових вівтарів впливає з традиції православної церкви, згідно з якою з одного престолу можна здійснювати лише одну літургію на день;

Ш

Шаповал Микита Юхимович – політичний і громадський діяч, публіцист, соціолог, член Центральної Ради.

Шевченко Володимир Павлович – Герой України, ректор Донецького національного університету, академік НАН України.

Шевченко Іван Петрович – Герой України, вибійник державного підприємства «Орджонікідзевугілля».

Шевчук Сергій Олександрович – Герой України, вибійник товариства «Орендне підприємство шахта «Новодзержинська».

Шестопалов Віктор Петрович – вчений-фізик, академік, лауреат Державної премії УРСР.

Щ

Щербаков Олександр Сергійович – радянський партійний і державний діяч.

Ю

Юз Джон Джеймс (сучасна транскрипція Хьюз) – англійський підприємець, інженер, металург.

Я

Якименко Антон Димитрович – льотчик, генерал-лейтенант, Герой Радянського Союзу.

Янковський Микола Андрійович – Герой України, народний депутат, голова правління акціонерного товариства «Концерн «Стирол».

Розділ 1

Гордість донецького краю

Люди

Найбільшим багатством краю є його люди. В додатках до посібника вміщено значну кількість імен, якими по праву пишається Донеччина. Одні видатні особистості тут народилися, а реалізували себе деінде. Для інших, навпаки, – наш край став тим єдиним місцем, де вони змогли розкрити свої здібності. Це – люди різних епох, вихідці з різних соціальних верств, різних регіонів та різного статку. Всі вони – різні. Але єднає їх наш край. Без них немислима Донеччина, як і є немислимою історія без своїх героїв.

Виходячи з того, що цей посібник орієнтований на студентів-істориків, у яких формується особливий тип мислення, і, крім того, вони отримують кваліфікацію вчителя англійської мови та зарубіжної літератури, тобто мають певний хист літературного викладу, ми бачимо цей розділ таким, що має своїм завданням допомогти поєднати логіку мислення історика з літературним хистом філолога. Від студентів спеціальностей «історія-психологія» ми очікуємо глибокого проникнення в психологію дій та вчинків дійових осіб історії.

Кожному із студентів пропонується обрати свого героя й простежити його долю, виклавши її в художній формі. Ми хочемо домогтися того, щоб студенти навчилися викладати історичні події цікаво, в стилі художнього історичного нарису. Наказом по інституту затверджено «Положення про організацію творчого конкурсу студентів гуманітарного факультету на кращий історичний нарис». До складу журі входять представники кафедри вітчизняної та зарубіжної історії, кафедри теорії та історії української літератури, кафедри зарубіжної літератури, кафедри психології, а також представники студентської громадськості.

Обов'язковою умовою конкурсу є виклад історичного матеріалу на основі об'єктивності й точності із задіянням широкого кола джерел та максимальним використанням художніх засобів. Нарис повинен бути щонайповніше насичений інформацією та деталями, які доповнюють загальну історичну картину подій. Водночас автори повинні спиратися на основоположні документи, які

- Стрельченко Іван Іванович** – Двічі Герой Соціалістичної праці, бригадир шахти «Трудівська».
- Стус Василь Семенович** – поет-правозахисник, Герой України (посмертно).
- Стрельбицький Іван Семенович** – генерал-лейтенант, учасник звільнення Донбасу в 1943 р.
- Струєв Олександр Іванович** – радянський партійний і державний діяч, Герой Соціалістичної Праці.
- Сургай Микола Сафонович** – Герой України, директор Державного науково-дослідного інституту вугільної промисловості.

Т

- Тихий Олексій Іванович** – мовознавець, український дисидент, правозахисник.
- Трашутін Іван Якович** – інженер-конструктор, двічі Герой Соціалістичної Праці, лауреат Державної премії СРСР.
- Тулуб Сергій Борисович** – Герой України, президент національної атомної енергогенеруючої компанії «Енергоатом».

Ф

- Фесенко Михайло Іванович** – генерал-майор авіації; Герой Радянського Союзу.

Х

- Ханжонков Олександр Олексійович** – підприємець, продюсер, один із піонерів вітчизняного кінематографу.

Ч

- Челпанов Георгій Іванович** – вчений-психолог, засновник і директор першого в Росії Московського психологічного інституту.
- Черкесов Леонід Васильович** – вчений-геофізик, член-кореспондент АН УРСР.

Ругченко Олексій Кирилович – військовий, засновник роду землевласників та меценатів.

С

Савелєв Федір Іванович – віце-адмірал, займав командні посади на Тихоокеанському та Балтійському флотах.

Самарський Олександр Андрійович – вчений-математик, Герой Соціалістичної Праці, лауреат Ленінської премії.

Седов Георгій Якович – полярний дослідник, вчений, мореплавець.

Семейко Микола Іларіонович – радянський льотчик, двічі Герой Радянського Союзу.

Семененко Микола Нантелійович – вчений-геолог, академік, заслужений діяч науки.

Сергєєв Федір Андрійович (Артем) – російський революціонер, радянський політичний діяч.

Скудар Георгій Маркович – Герой України, генеральний директор акціонерного товариства «Новокраматорський машинобудівний завод».

Слюсар Сергій Павлович – Герой України, забійник шахти «Північна» державного підприємства «Дзержинськвугілля».

Солов'яненко Анатолій Борисович – оперний співак, народний артист СРСР, лауреат Ленінської премії, Герой України (посмертно).

Солтус Павло Станіславович – Герой України, забійник шахти ім. Леніна державного об'єднання «Артемвугілля».

Сосюра Володимир Миколайович – український письменник, поет-лірик.

Старичевський Сергій Іванович – льотчик, керівник аероклубу ім. В. Чкалова, віце-президент міжнародної асоціації з аеронавтики.

Старченко Василь Федорович – вчений-селекціонер, державний діяч.

Стогній Анатолій Олександрович – вчений-математик, лауреат Державної премії СРСР.

були визначальними у формуванні біографії героїв, які «вписуються» в загальний контекст історичної дійсності. При оцінці робіт вітається використання музейного, архівного матеріалів, а також фото- та відеозйомок. Обов'язковою умовою є підготовка питань для самостійної роботи учнів та їх використання під час педагогічної практики.

Переможці конкурсу нагороджуються цінними подарунками та безкоштовними путівками до спортивно-оздоровчого табору «Альтаір» у зручну для них зміну. Передбачено також надання бонусних балів до результатів семестрового або поточного контролю. Кращі роботи будуть рекомендовані для обговорення на студентській конференції та публікуватимуться у «Віснику студентського наукового товариства».

Нижче на ваш суд, без будь-яких претензій на взірцевість, виносяться біографії героїв перших п'ятирічок у баченні укладачів цього посібника.

Трудові секрети Микити Ізотова

Село Орловської губернії Великої Російської імперії. Початок ХХ століття: багатодітні сім'ї, безземелля, біднота, безграмотність, безвихідь. В одній із таких сімей у селі Мала Драгунка, що в Кромському повіті, 9 лютого 1902 р. й народився Микита Олексійович Ізотов. Власне, чи було це 9 лютого – питання, оскільки мама не пам'ятала точного числа народження. До метрики записали навмання – взимку. На піст, як вона вважала. Тож і в паспорті вказали приблизну дату. Микита Олексійович знав про це і, як згадує його донька Тамара Микитівна Ізотова, святкував його 23 лютого, в день Радянської Армії. Ім'я за ним теж не закріпилося. За одними джерелами, воно не прижилося ще змалечку, за іншими, Никифор став Микитою через помилку журналіста Бориса Горбатова, який брав телефоном у нього інтерв'ю. Вже у героя. Чи то в редакції переплутали, чи то журналіст допустив неточність, але факт залишається фактом. В історії він залишиться Микитою. Врешті, він і сам не був проти нового імення.

До речі, щось подібне мало місце і з його візаві з «Центральної Ірміно» Олексієм Стахановим. Там теж не обійшлося без журналістів. Отримавши прізвище рекордсмена з ініціалами і не знаючи його справжнього імені, вирішили назвати просто Олексієм. Кажуть, що коли про помилку доповіли Сталіну, той начебто сказав, що «Правда» не помиляється, це в паспорті щось наплутали. Звичайно, тут же «помилку» в паспорті було «виправлено». Так це було чи інакше, зараз невідомо, а в ті часи це, мабуть, було не так вже й важливо. Країні потрібні були герої, а не їхні імена. Зараз вже ніхто й не пам'ятає, як насправді звали Стаханова. За однією версією, він був Андрієм, за іншою – Акакієм.

Своїх трудових секретів Никифор Олексійович почав набувати з дев'яти років, коли пішов пасти панську худобу. Невдовзі, тікаючи від нужди, батьки переїжджають до Геленджика, де Никифор засвоїв премудрості двірницької роботи в одному з готелів, суміщаючи її з рекламною та,

Остапенко Ілля Опанасович – капітан Радянської Армії, загинув як парламентар у Будапешті в 1945 р.

П

Палій Іван Єгорович – Герой України, директор будівельного комплексу товариства «Азовінтекс».

Пересипкін Іван Терентійович – Маршал військ зв'язку, учасник Першої та Другої світових війн.

Писарев Вадим Якович – артист балету, народний артист України.

Подкопаєва Лілія Олександрівна – українська спортсменка, олімпійська чемпіонка зі спортивної гімнастики.

Полонін Василь Петрович – український скульптор, народний художник УРСР.

Поляков Самуїл Соломонович – банкір, підприємець, меценат другої половини ХІХ ст.

Полянський Анатолій Трохимович – архітектор і художник-документаліст, народний архітектор СРСР.

Пономарьов Руслан Олегович – український шахіст, заслужений майстер спорту України.

Почупайло Яків Гурійович – віце-адмірал, учасник Другої світової війни.

Прокоф'єв Сергій Сергійович – радянський (російський) композитор, автор 8 опер, 7 балетів та ін.

Р

Реутов Олег Олександрович – вчений-хімік, академік, лауреат Ленінської премії.

Риженков Олександр Миколайович – Герой України, голова правління акціонерного товариства «Донецькстальметалургійний завод».

Романенко Дмитро Васильович – Герой України, прохідник державного підприємства «Шахтоуправління «Південнодонбаське №1».

Людников Іван Ілліч – генерал-полковник, Герой Радянського Союзу, один із керівників Сталінградської битви.

Ляшко Олександр Павлович – радянський партійний і державний діяч, Герой Соціалістичної Праці.

М

Мазай Макар Микитович – організатор стаханівського руху в металургійній промисловості.

Макарченко Олександр Федорович – український нейрофізіолог, академік АН УРСР, заслужений діяч науки.

Маліков Степан Федорович – організатор партизанського руху України в 1942-1943 рр.

Мартинов Євген Григорович – естрадний співак і композитор.

Мацука Геннадій Харлампійович – український біохімік, академік НАН України, з 1973 р. – директор Інституту молекулярної біології і генетики АН УРСР.

Мельников Леонід Георгійович – радянський партійний і державний діяч.

Мерцалов Олексій – майстер Юзівського металургійного заводу, який в 1895 р. викував пальмове дерево із цільного шматка сталевих рейки.

Мінаєв Олександр Анатолійович – Герой України, ректор Донецького національного технічного університету.

Москаленко Кирило Семенович – двічі Герой Радянського Союзу, з 1955 р. Маршал Радянського Союзу.

Мордюкова Нонна Вікторівна – актриса театру і кіно, народна артистка СРСР, лауреат Державної премії СРСР.

О

Однораленко Олександр Анатолійович – Герой України, машиніст гірничих машин державного підприємства «Макіїввугілля».

час від часу, переносючи багаж нечисленним постояльцям. Спробував він зробити і флотську кар'єру, сходивши мийником посуду в плавання на теплоході «Князь Оболенский». Потім була пекарська справа, яку перервала Перша світова війна і переїзд сім'ї до Владикавказу. Не знайшовши притулку й тут, сім'я переїхала до Таганрога, а потім на Донбас, у Горлівку, де щойноприбулі поселилися в землянці на 17 лінії.

Юнакові виповнилося 12 років. Додавши за «магарича» до метрики ще два роки, йому вдалось влаштуватись підсобником на збагачувальну фабрику, а згодом перейти кочегаром на «Корсунську копь № 1», яка пізніше отримає назву «Кочегарка». Потім буде повоєнна відбудова шахти, в якій Никифор братиме безпосередню участь, далі – тривале й виснажливе освоєння основного шахтарського інструмента – обушка. Це нехитрий шахтарський інструмент на кшталт кайла, призначений для сколювання вугільного пласта. Тим часом країна перебудовуватиметься. Десь осторонь від шахтарського життя «пробіжить» НЕП і почнеться індустріалізація, яка докорінно змінить життя Никифора. З 1926 р. Никифор Ізотов працює вибійником.

Кмітливий, наполегливий і працелюбний, з прямим і чесним характером, він швидко зрозуміє, що ефективність роботи з відбійним молотком залежить від багатьох факторів, на які сам він вплинути ніяк не може. Наприклад, виробіток прямо залежить від подачі повітря до відбійного молотка, від його тиску в системі, наявності «порожняку» тощо. Тому Никифор надовго подружився з обушком. Ось із ним без галасу він виконував по 400-500% норми за зміну, заробляючи від 650 до 840 карбованців на місяць. І це в той час, коли усталена ставка вибійника коливалася від 70 до 130. Була ще одна суттєва причина такої уваги нашого героя до обушка. Микита Олексійович фізично був дуже міцною людиною. Збереглася його санаторно-курортна картка, в якій зазначаються його основні фізичні характеристики. При зрості 186 см обсяг його грудини складав 191 см.

Звичайно, хтось із шахтарів, може, й дивився на ці відсотки косо, оскільки вони давали підставу адміністрації змінювати норму виробітку в бік її підвищення. Трохи

пізніше досить красномовно з цього приводу висловиться Й.В. Сталін. Щоправда не по відношенню до Ізотова, а до Стаханова, але суть підходу й оцінка реакції робітників від цього не зміниться. «Доля самого Стаханова, — наголошував вождь, — була не найкращою, бо йому доводилося оборонятися при своєму русі вперед не лише від деяких чинів адміністрації, але й від деяких робітників, що висміювали його й цькували за його «новації». І далі: «Оголосити це досягнення новою технічною нормою було б нерозумно. Вочевидь, доведеться дати норму, що проходить де-небудь посередині...».

Отож, «косо дивитись» на передовика в шахтарів були всі підстави. Не думаємо, щоб Ізотов цим дуже переймався. Це була людина праці, для якої життєва філософія вміщувалася в нехитрій формулі: труда багато не буває. Зате в нього була велика сім'я, в якій він був єдиним годувальником. У нього була старенька мама, двоє доньок та хвора дружина, яку він трепетно кохатиме все своє життя і яка, як і більшість шахтарських дружин того часу, не працювала. Заради неї він навіть винайме хатню робітницю, що було вже зовсім нечуваною справою для шахтарського краю, тим більше для пролетарських сімей.

Якось звернув увагу на високу заробітну плату нашого нарисувача й директор шахти – Іван Артемович Юрман. Він довго розпитував гірника про секрети його успіху, поки не зрозумів, що всі «секрети» криються в надзвичайно високому рівні організованості, ретельному попередньому вивченні вугільного пласта, вмінні швидко і якісно кріпити гірничі виробітки, утриманні в ідеальному стані інструментів. Як наслідок, у січні 1932 р. Никифор домігся виконання плану вугледобування на 558%, у травні – на 562%, що в кількісному вираженні дорівнювало 20 тоннам вугілля. Щоб зробити враження від цих процентів яскравішими, зазначимо, що вантажність тогочасного двовісного вагона, яким вугілля вивозилося з шахти, складала 18 тонн. У травні про вагон ізотівського вугілля написала «Правда», а в червні Микита Олексійович виконав план на 2000%.

У зв'язку з цим міська газета «Кочегарка» закликала шукати ізотівців на кожній шахті, в кожній професії.

- Кизим Леонід Денисович** – двічі Герой Радянського Союзу, льотчик-космонавт.
- Кобзон Йосип Давидович** – естрадний співак, народний артист України.
- Коробов Ілля Іванович** – вчений-металург, Герой Соціалістичної Праці.
- Книшов Геннадій Васильович** – кардіохірург, лауреат Державної премії УРСР.
- Красношапка Микола Маркович** – легендарний снайпер часів Другої світової війни.
- Кривонос Петро Федорович** – Герой Соціалістичної Праці, організатор стаханівського руху на залізничному транспорті.
- Куїнджі Архип Петрович** – відомий російський пейзажист.
- Курако Михайло Костянтинович** – видатний російський металург, засновник школи російських доменників.

Л

- Лавський Віктор Михайлович** – генерал-лейтенант авіації, заслужений військовий штурман СРСР.
- Ландик Валентин Іванович** – Герой України, народний депутат, президент акціонерного товариства «Норд».
- Литвинов Леонід Федорович** – Герой України, директор акціонерного товариства «Єнакіївський металургійний завод».
- Літвінов Володимир Григорович** – Герой України, прохідник акціонерного товариства «Шахта «Добропільська».
- Луговцов Максим Власович** – вчений-металург, в 1939–1951 рр. очолював Інститут чорної металургії АН УРСР.
- Лунін Микола Олександрович** – контр-адмірал, Герой Радянського Союзу.
- Лутугін Леонід Іванович** – російський геолог (фахівець у галузі геології вугільних родовищ), громадський діяч.

З

Засядько Олександр Федорович – радянський державний діяч, організатор промисловості, Герой Соціалістичної Праці.

Звягільський Юхим Леонідович – Герой України, народний депутат, генеральний директор орендного підприємства «Шахта ім. О.Ф. Засядька».

І

Іванов Вадим Миколайович – український терапевт, учений.

Івановський Євген Пилипович – військовий, командувач військами Московського, Білоруського округів, керівник групи радянських військ у Німеччині.

Ізотов Микита Олексійович – один із організаторів стаханівського руху.

Іловайський Іван Григорович – промисловець, представник старовинного козацько-дворянського роду.

К

Казakov Валерій Миколайович – Герой України, ректор Донецького національного медичного університету ім. М. Горького, академік АМН України.

Казанець Іван Павлович – радянський державний діяч.

Капустін Григорій Григорович – рудознавець, здійснив ряд цільових поїздок-розвідок у Донбасі.

Карабиць Іван Федорович – композитор, диригент, народний артист України.

Карнаухов Михайло Іванович – організатор партизанського руху в Донбасі в 1942-1943 рр.

Карпунін Петро Прохорович – український вчений-хімік, заслужений діяч науки і техніки.

Касьяненко Володимир Григорович – український вчений, фахівець у галузі анатомії.

Однак він внесе свої корективи: треба не шукати ізотівців, а готувати їх. Така постановка питання була надзвичайно актуальною, якщо врахувати, що на шахтах тоді працювала, в основному, сільська молодь, яка приїхала на Донбас, рятуючись від безземелля, злиденності та колективізації. Соціальна верства шахтарів у сучасному розумінні цього слова ще не склалась. З огляду на це, ініціатива Ізотова створити школу передових методів праці мала колосальне, загальнодержавне значення, яке виходило за межі виконання та перевиконання планових завдань. Школа відкрилась на сьомій дільниці шахти «Кочегарка». Перший випуск склав 150 учнів.

Невдовзі Ізотов першим відгукнувся на заклик узяти участь у Всесоюзному соціалістичному змаганні між шахтами. «Професор обушка», як його тоді вже називали на шахті, взяв у руки відбійного молотка. Винайдений у січні 1894 р. в Детройті, цей пневматичний інструмент все більше почав проникати на терени СРСР. Тут він отримує не лише широке визнання в гірників, а й користуватиметься успіхом у поетів. Причому у поетів не завжди професійних. Ось його сучасний зразок.

*Опасный, как ракета «Першинг»,
как женщина на корабле –
он бьётся так, что не удержишь,
и бьёт по нервам и земле!*

Як би там не було, а за допомогою цього американського диво-інструмента Микиті Ізотову вдалося механізувати вугледобування на відстаючій дільниці «Мазурка-12», яка суттєво відставала за показниками видобутку. Як наслідок – на третьому місяці роботи його учні почали видобувати по 9 тонн вугілля при нормі – 5,5. Після цього партійний комітет шахти попросив Ізотова взяти на свою дільницю робітників, які найбільше відстають у своїй справі. Ізотов погодився і виступив із зустрічною ініціативою: оголосити «технічний похід імені XVII з'їзду партії». Наслідком «походу» повинні були стати підвищення технічних знань та освоєння нових шахтних механізмів. Закінчивши цю справу, М.О. Ізотов почав готуватися до вступу до Промакадемії. Однак довелося відкласти. Причиною став рекорд Олексія Стаханова із шахти Центральне Ірміно, що

в Кадіївці, який 31 серпня 1935 р. за зміну нарубав 102 тонни вугілля, перебивши норму в 14 разів. У свою чергу, 11 вересня за ті ж самі 6 годин робочого часу Микита Ізотов нарубав 240 тонн вугілля, а після повернення з навчання на тій же шахті він установив новий рекорд, видобувши 607 тонн вугілля за зміну.

Це змагання двох передовиків ставить питання, на яке сьогодні важко знайти відповідь. Чому пальму першості та славу першого гатунку віддали Олексію Стаханову, який здійснив свій рекорд у 1935 р., а не Микиті Ізотову, який домогся вищого результату ще в 1932 р.? Чому ізотівський рух, який вже почався, було фактично замінено стаханівським? А самого М.О. Ізотова «Большая советская энциклопедия», а за нею і «Горная энциклопедия» назвуть навіть «одним із активних учасників стаханівського руху».

Деякі автори причину такої несправедливості вбачають в інциденті, який буцімто мав місце на одному з високих прийомів. Подейкують, що на одному з них в присутності самого Сталіна шахтар наважився виголосити тост за людину, яка перебувала в сталінській опалі. Як згадує його донька, Тамара Никифоровна, цією особою був Серго Орджонікідзе, котрий потрапив в опалу до вождя. Судячи з прямого, чесного й рішучого характеру Микити Ізотова, така ситуація виглядає цілком вірогідною. Зміг же він, наприклад, у 1937 р., у пік репресій, працюючи після академії, яку йому так і не дали закінчити, на відповідальній посаді в Ростовській області, вдарити в обличчя енкавєесника, який прийшов до нього погоджувати арешт когось із його підлеглих. І як не дивно, тоді це зійшло йому з рук. Його не заарештували.

Можливо, але маловірогідно! Така версія, на нашу думку, була б дуже простою, щоб мати право на існування. Вона не враховує основного – характеру авторитаризму. Для зібрань, де був присутній Сам, настільки ретельно розроблялися сценарії й так ретельно підбирались тостувальники, що якихось експромтів з боку запрошених його упорядники не могли уявити навіть у страшному сні. Переконані, що розуміли це добре і всі ті, кому доручалося виголосити здравицю. Не варто, мабуть, також шукати докорінних відмінностей між ізотівським і стаханівським

- Гречушкін Валерій Вікторович** – Герой України, начальник дільниці акціонерного товариства «Шахта «Комсомолець Донбасу».
- Гридасов Дмитро Матвійович** – радянський партійний і державний діяч.
- Гриньов Микола Герасимович** – Герой України, відбійник шахти «Північна» державного підприємства «Дзержинськвугілля».
- Гриценко Микола Олімпійович** – актор театру і кіно, народний артист СРСР.
- Гришко Михайло Степанович** – оперний співак, народний артист УРСР та СРСР.
- Грядущий Борис Абрамович** – Герой України, директор Донецького науково-дослідного вугільного інституту.

Д

- Дегтярьов Володимир Іванович** – радянський партійний і державний діяч, Герой Соціалістичної Праці.
- Дзюба Іван Михайлович** – український літературознавець, критик, громадський діяч.
- Докучаєв Василь Васильович** – природознавець, засновник наукового генетичного ґрунтознавства та зональної агрономії.

Е

- Ейнгорн Олександр Львович** – український архітектор, керівник проекту реконструкції Харкова, забудови Запоріжжя, Одеси та ін.

Є

- Єфремов Ернест Іванович** – український вчений у галузі гірничої справи, академік НАН України.

Ж

- Жауров Микола Єгорович** – Герой України, машиніст гірничих машин орендного підприємства «Шахта ім. О.Ф. Засядька».

- Білаш Борис Федорович** – Герой України, письменник, поет.
- Білобров Юрій Миколайович** – Герой України, головний конструктор акціонерного товариства «Новокраматорський машинобудівний завод».
- Богатиков Юрій Йосипович** – радянський естрадний співак, народний артист СРСР.
- Бойко Володимир Семенович** – Герой України, народний депутат, член Комітету Верховної Ради з питань промислової політики і підприємництва.
- Бойко Юрій Анатолійович** – Герой України, голова правління Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України».
- Бондар Григорій Васильович** – Герой України, хірург, керівник Донецького протишухлинного центру.
- Борисенко Костянтин Степанович** – вчений в галузі гірничої механіки, член-кореспондент НАН України.
- Бубка Сергій Назарович** – Герой України, олімпійський чемпіон, голова Національного олімпійського комітету.
- Булгакова Майя Григорівна** – артистка кіно і театру, народна артистка РРФСР.

Г

- Гайдамака Петро Данилович** – композитор, народний артист УРСР.
- Гаршин Всеволод Михайлович** – російський письменник, критик, мистецтвознавець.
- Горбатов Борис Леонтійович** – український радянський письменник, сценарист.
- Гордовенко Михайло Васильович** – Герой України, бригадир гірників шахти «Краснолиманська».
- Горлов Микола Петрович** – інженер-геолог, розробник вугільних пластів у дореволюційному Донбасі.

рухами. У них була закладена одна ідея. Щоб знайти відповідь на питання, якої, може, не знав достеменно і сам Микита Олексійович, треба звернутись не до мемуарних джерел, а до тих, які визначали політику держави в галузі. Спробуємо викласти свою версію.

На рекорди Ізотова в загальносоюзному масштабі звернули увагу лише в 1932 р. Ав квітні наступного року Рада народних комісарів і ЦК КППС приймають постанову «Про роботу вугільної промисловості Донбасу», яка «живого» місця не залишає на роботі адміністрації, починаючи від шахтної дільниці і закінчуючи Головним паливним управлінням Народного комісаріату важкої промисловості. Дійсно, ситуація виглядала дуже тривожною. У першому кварталі 1933 р. у Донбасі було допущено падіння видобутку, у порівнянні з аналогічним періодом минулого року, більш як на 5%. І це в той час, коли були «достроково виконані» плани першої п'ятирічки і поставлені не менш «грандіозні» завдання на другу.

Отже, економічне відставання вугільної промисловості набувало вкрай негативного політичного значення. Воно ставило під сумнів можливість побудови соціалізму, про яку все частіше й голосніше заявлялось у пресі. Це означає, що вся організаторська робота численних партійних і державних інстанцій не впоралася з поставленими завданнями. Це також означає, що й ізотівський рух, який був складовою організаторської роботи того часу, теж виявився малоефективним. Із цих міркувань, Ізотов вже не міг претендувати на роль лідера загальнодержавного руху новаторів. Партії були потрібні нові герої і рухи з новою назвою, які символізували оновлення організаторської роботи партійних і громадських організацій. Він з'явиться вже через півтора року.

Втім Микита Олексійович залишався добре знаною людиною. Його не обділяли увагою відомі поети й письменники. Від нього в захопленні був перший пролетарський письменник Максим Горький. Він зустрічався з В'ячеславом Молотовим, Долорес Ібарурі, Михайлом Калініним. В 1935 р. у нього в гостях був Юрій Олеша. Цікава це була зустріч для обох сторін. Одні чи не вперше «вживу» бачили справжніх письменників, а

інші намагалися зрозуміти причини шахтарської звитяги. Не обійшлося й без курйозу. Виступаючи на зустрічі, Юрій Карлович наголосив, що шахтарів і письменників еднає праця, праця важка. Потім зала довго рукоплескала Євгену Долматовському, який прочитав свого вірша про Горлівку. Дійшла черга і до Микити Ізотова. Він подякував письменникам за зустріч, але при цьому припустився помилки. Він чомусь прізвище Олеша переплутав з російським іменем Альоша і почав допитуватись в Олеші, як його по батькові. Юрій Карлович я, — відповів Олеша під загальний сміх присутніх. Потім вони довго, сміючись і обнявшись, вдвох стояли на сцені: богатыр Микита Ізотов і низькорослий тендітний Юрій Олеша.

Не обходили стороною Микиту Олексійовича Ізотова ані посади, ані нагороди. Вже в 1934 р. його буде удостоєно найвищої нагороди – ордена Леніна, а нарком важкої промисловості Серго Орджонікідзе подарує йому чи не перший у місті автомобіль. В 1935-1937 рр. він навчався у Промакадемії в Москві. Згодом його буде нагороджено ще одним орденом Леніна, Орденом Трудового Червоного прапора, орденом «Знак пошани» та кількома медалями. В 1937 р. на XVIII з'їзді партії Ізотов обирається членом Центральної ревізійної комісії. З кінця цього ж року він керує вугільним трестом у місті Шахти Ростовської області. Був депутатом Верховної Ради СРСР першого скликання. В роки війни керував вугільним трестом у Челябінську. Після війни обіймав ряд відповідальних посад у Донбасі. В останні роки життя працював директором шахти «Червоний профінтерн» в Єнакієвому.

Свій життєвий шлях закінчить у 1951 р., на 49 році життя. Буде похований у Єнакієвому. Пізніше його прах разом із прахом старшої доньки Зінаїди буде перенесено до Горлівки, де похована його дружина Надія. В Горлівці та інших містах Донбасу завжди шанобливо ставились до пам'яті Микити Олексійовича Ізотова. У 1968 р. шахта № 4-5 «Микитівка» отримала його ім'я. Однак навряд чи її долю можна назвати щасливою. Через нерентабельність у 1997 р. шахту було закрито, і до першого січня 2012 р. вона працювала в режимі водовідкачування. Після цієї

ДОДАТКИ

Додатки до першого розділу 1. Видатні люди Донеччини*

А

- Айналов Дмитро Власович** – вчений-мистецтвознавець, член-кореспондент Петербурзької Академії наук, а потім АН СРСР.
- Алимов Олександр Миколайович** – економіст, академік Національної академії наук (далі НАН) України.
- Ангеліна Прасковія Микитівна** – Двічі Герой Соціалістичної Праці СРСР, організатор першої жіночої тракторної бригади.
- Атрощенко Василь Іванович** – хімік-технолог, академік, Герой Соціалістичної Праці, лауреат Державної премії СРСР.
- Ауербах Олександр Андрійович** – інженер, підприємець, дослідник ртутного родовища.

Б

- Байсаров Леонід Володимирович** – Герой України, президент акціонерного товариства «Вугільна компанія шахта «Красноармійська-західна № 1».
- Баранов Юрій Іванович** – Герой України, директор акціонерного товариства «Шахтоуправління «Донбас».
- Бардін Іван Павлович** – вчений-металург, Герой Соціалістичної Праці.
- Бахмутський Олексій Іванович** – інженер, конструктор першого у світі вугільного комбайна.
- Беспощадний Павло Григорович (Іванов)** – радянський письменник, поет.
- Береговий Георгій Тимофійович** – двічі Герой Радянського Союзу, льотчик-космонавт СРСР.
- Биков Леонід Федорович** – радянський актор, режисер, народний артист УРСР.

Інформаційні ресурси

<http://www.segodnya.ua>

<http://mair.in.ua/inquest/show/id/1304/>

<http://enakievets.info>

<http://ukrainaincognita.com/donetska-oblast/slov039yanskyi-raion/bogorodychne/natsionalnyi-prirodnyi-park-svyati-gory>

<http://www.menr.gov.ua/media/files/goru.doc>

<http://meotida.org.ua/>

<http://pr.ua/news.php?new=1371>

http://ru.ukrainecityguide.com/regions/homutovskayastep/homutovskaya_step.htm

http://putnyk.com/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=34&Itemid=68

<http://kramlpark@mail.ru>

<http://prostir.museum>

дати роботу водовідливу зупинено. Це значить, що шахту затоплено. Зірвано буде й її копри.

У далекому **1968** р. Донецький обласний комітет партії та виконком Донецької обласної ради трудящих приймуть рішення про спорудження в Горлівці пам'ятника Микиті Ізотову. Замовником виступила дирекція шахти «Кочегарка», де він працював тривалий час. Авторами пам'ятника є скульптор В.М. Костін і архітектор М.К. Яковлев. Це чи не єдиний у країні пам'ятник робочій людині, який містить риси конкретної особи. Микита Олексійович зображений на ньому у повний зріст із шахтарською лампою в руці (світлина **1**). Зараз молодь іноді називає цей пам'ятник «Шахтар із парасолею» (шахтарська лампа здалеку схожа на зібрану парасольку японського виробництва). На жаль, наступники Героя бачать його лише як шахтаря з парасолькою, не знаючи істинної ціни його трудового подвигу. Врешті, й партійним органам він буде потрібний не як особистість, людина, з її внутрішнім світом, переживаннями й переконаннями, а як передовик виробництва, приклад якого можна використовувати для виконання й перевиконання планів чергових п'ятирічок. Заради цього місцевою владою було прийнято навіть безпрецедентне для тих часів рішення. Пам'ятник В.І. Леніну буде перенесено в інше місце, а на його місці встановлять пам'ятник М.О. Ізотову. Ленін поступиться Ізотову.

У **1982** р. під монумент було закладено капсулу зі зверненням до юнаків та дівчат **2032** р. Однак, мабуть, у «веселі» **90**-ті капсула й табличка зникли. І все ж таки у **2032** р., тільки вже не біля пам'ятника, а в місцевому музеї, з посланням можуть ознайомитися відвідувачі. Завдяки зусиллям працівників місцевого історико-краєзнавчого музею їх було відшукано. Так Микита Олексійович Ізотов став особою, якій самою історією судилося з'єднати воедино декілька поколінь горлівчан. Важливо лише, щоб наймолодші з них – наші сучасники — не забули, зберегли цю єдність, утримуючи хитку рівновагу суперечливої мережі історичної дійсності.

Право на манікюр поза чергою.

Штрихи до портрета Паші Ангеліної

Писати про минуле відомих людей непросто, тим більше про людей сталінської епохи. З одного боку, здається, що про них вже давно все писано-переписано... З іншого, у цьому розмаїтті писаного так і не проступає образ особистості.

Ось і в розповідях про Пашу Ангеліну не все так просто. У наших попередників – вона героїня колгоспних ланів. В описах сучасників – трактор і лани, бригада радянських амазонок і громадська діяльність її очільниці відступають на задній план. На авансцену виходить особисте життя. Смакуються деталі відомі й маловідомі, а коли їх не вистачає, з'являються факти – яскраві, але замішані, в кращому випадку, на напівправді.

Здавалося б, в описах одних і інших немає нічого спільного, але це не так. Спільне є. І одні, й інші використовують образ трудівниці в своїх інтересах. Лише одні – з метою засвідчити переваги радянського способу життя, а інші – з протилежною, з метою його дискредитації. Звідси й барвисті заголовки публікацій про «радянську Попелюшку», образ якої намагаються нав'язати деякі сучасні публіцисти. Але де ж сама Паша? Де її внутрішній світ? Невже це лише звичайна, зомбована радянською пропагандою особа? Що її спонукало, молоду, на виданні дівчину з грецької родини, в якій панували міцні патріархальні традиції, піти наперекір всім і всьому та сісти за кермо трактора. Для цього повинні бути надзвичайно вагомі аргументи.

Всі спроби дати пояснення феномену Паші Ангеліної поза контекстом історичних подій приречені на невдачу. Ризикнемо й спробуємо вписати її в текст радянської історії. Але спочатку про ледве помітну рису, якою позначила її доля, але яка визначила весь її життєвий шлях. Це, від самого початку, – позбавлення можливості власного вибору. Вона не обирала, обставини обирали її. Старобешеве – невеличке село, що загубилося серед

33. Слосарев А.А. Природа Донбасса. Научн.-попул. очерки / А.А. Слосарев. – Донецк : Донбасс, 1983. – 104 с.
34. Смирный М.Ф. Экологическая безопасность терриконовых ландшафтов Донбасса / М.Ф. Смирный, Л.Г. Зубова, А.Р. Зубов. – Луганск : ВНУ им. В. Даля, 2006. – 231 с.
35. С рюкзаком по Донбасу: путеводитель / [М.З. Альтер, Л.В. Хирный, Л.З. Коварский, Л.И. Леонов]. – Донецк : Донбасс, 1980. – 99 с.
36. Тарасенко Н.Г. География Донецкой области / Н.Г. Тарасенко. – Донецк : ЦПА, 1998. – 104 с.
37. Третьяков С. Внедрение новых технологий – путь оздоровления окружающей среды / С. Третьяков // Энергия инноваций. – 2005. – № 5. – С. 4-8.
38. Третьяков С.В. Сохранение природы обеспечит устойчивое развитие региона: [экол. программы] / С.В. Третьяков // Наш край: ecol. газ. – 2007. – 29 июня – 13 июля (№ 12). – С. 2.
39. Третьякова И.С. Эффективность экологических инвестиций [в Донец. области] / И.С. Третьякова // Вісник ДонНУ. Сер. «Економіка і право». – 2006. – Т. 1, № 1. – С. 345-349.
40. Химченко В. Заповедными тропами Донетчины. Очерки / Виктор Химченко. – Донецк : «Ваш имидж», 2008. – 240 с.
41. Шапоренко О.І. Екологічний менеджмент / О.І. Шапоренко (Донец. держ. ун-т управ.). – Донецьк : Норд-Прес, 2004. – 312 с.
42. Шевченко В. Экологические проблемы Донецкого региона / В. Шевченко // Выбор. – 2004. – № 1. – С. 40-43.
43. Шепко Л.Г. Из истории археологического изучения края / Лариса Шепко // Новые страницы истории Донбасса. Кн. 1. – Донецк : Донбасс, 1992. – С. 5-12.
44. Шумлянский В. «Парк Юрского периода» среди отвалов и терриконов: [об ecol. ситуации в Донец. обл. и ее последствиях] / В. Шумлянский // Зеркало недели. – 2006. – 25 февр. – 3 март. (№ 7). – С. 17.
45. Экология Донбасса в цифрах и фактах // Эко – Донбасс (Спец. выпуск журн. «Донбасс-инвест»). – 2006. – 37 с.

- О.І. Сердюк // Вісн. Донец. ін-ту соц. освіти. Сер. «Географія». 2005. – Т. 1, №1. – С. 62-67.
23. Мой Донбасс: Рекреационные зоны и туристско-экскурсионные маршруты Донецкой области. Т. 1. – Донецк : ДИТБ, 2001. –
24. Памятники природы Донетчины: Путеводитель. – Донецк: Донбасс, 1979. – 95 с.
25. Паршиков А.М. Некоторые экономические и экологические проблемы развития угольной промышленности Украины / А.М. Паршиков // Вісн. Донец. ін-ту соц. освіти. Сер. «Економіка». 2006. – Т.2, № 2. – С. 12-18.
26. Природа вокруг нас (очерки, статті, репортажи, заметки) / Под ред. Е.Н. Кондратюка. – Донецк : Донбасс, 1978. – 152 с.
27. Природні ресурси та охорона навколишнього середовища // Статистичний щорічник Донецької області за 2003 рік / Донец. обл. упр. Статистики. – Донецьк, 2004. – С. 363-376.
28. Природні ресурси та охорона навколишнього середовища // Статистичний щорічник Донецької області за 2005 рік / Донец. обл. упр. Статистики. – Донецьк, 2006. – С. 386 – 403.
29. Проблема відходів у Донецькій області // Місцева співпраця та розвиток бізнесу на основі соціальної економіки. Підвищення свідомості про навколишнє середовище серед молоді / Агентство регіонального розвитку «Донбас»; [кер. проекту та ред. В'ячеслав Коваль]. – Донецьк; Стокгольм, 2005. – С. 73-76.
30. Розвиток, пріоритети, реалізація та перспективи процесу «Довкілля для Європи»: матеріали наук.-практ. конфер. в двох томах. – Донецьк, 2004. Т.1. – 183 с.; Т. II. – 146 с.
31. Симоненко В.Д. Очерки о природе Донбасса / В. Симоненко. – Донецк : Донбасс, 1977. – 149 с.
32. Синельщиков Р.Г. Создание региональной экологической сети Донецкой области как основа сохранения природного разнообразия и экологической стабильности в регионе / Р.Г. Синельщиков // Наш край: ecol. газ. – 2007. – 10-30 августа (№ 15). – С. 4-5.

безкраїх донецьких степів. 30 грудня 1912 р. в сім'ї грецького переселенця Микити Ангеліна народилась п'ята дитина – дівчинка. Назвали на російський лад Прасковією. Згодом буде ще троє. Всього десятеро дітей, двоє з них не виживуть. Мабуть, саме про такі сім'ї в народі говорять, що в них нужда нуждою поганяє.

То ж не дивно, що Паші від самого дитинства й аж до самого кінця доля якогось особливого вибору не давала. Змалечку вона змушена була робити не те, що хочеться дитині, а те, що треба родині, згодом – країні. Дійсно, навряд чи п'ятирічній дівчинці замість гри з ляльками кортіло йти в пастушки. Але чи подарувала їй доля хоча б один шанс для вибору? Питання риторичне. А далі, вже в дванадцятирічному віці... Чи так вже хотілося йти їй підсобницею на шахту? І знову рішуче – ні. Врешті, неповні сімнадцять. Курси трактористів. Що її спонукало сісти на трактора? Бажання освоїти залізного коня чи знову сувора необхідність? А може, це звичайна дитяча допитливість? Та ні! Сільські діти та ще в час скрути дорослішають швидко. Та й не могла родина прагматиків від землі, якими споконвіків були селяни, дозволити собі пусту цікавість.

Біографи вслід за небожем Олексієм згодом напишуть про повну гармонію. Гармонію мрії і її реалізації в умовах розгорнутого будівництва соціалізму. Та й фізичні можливості для цієї роботи були підходящі. Все, здавалося б, складається. Паша була не з найтендітніших дівчат на селі та й статурою вирізнялася неабиякою. Можливо, про таких дівчат поет писав, що вони «баского коня на ходу перехоплять та в палаючу хату ввійдуть». Ось так і створиться легенда. Виходить, що Паша мало не з пелюшок мріяла про трактор. Отож, вибір, виходить, закономірний?

Не віряться! Не віряться, бо знаємо деякі аргументи історії. Але звернемося до неї за допомогою пізніше. Спочатку про трактор, який так «вабив» сільських дівчат. Всі вони, трактористи тих років, починали на американському «Фордзоні» і його радянській копії «Універсалі» (світлина 2). Згодом пересіли на «СХТЗ 15/30», які випускалися з 1930 р. Сталінградським, а з 1931 р. і Харківським тракторними заводами.

Технічні характеристики цих машин, з позицій сьогодення, немало нас подивують. Пальним для цього колісного зі шпорами з карбюраторним двигуном дива техніки був гас. Відсутність будь-яких амортизаторів та металеві колеса на спицях зі шпорами забезпечували нечуване здригання всієї конструкції, яке, до речі, абсолютно не зважало на стать тракториста. Відсутність же глушника, для підсилення потужності, зчиняла нечуване в тих тихих місцях гуркотіння та брязкання. Остаточного «комфорту» додавали відсутність кабіни та металеве сидло для тракториста. Для запуску двигуна в прохолодну пору року від нього вимагались не лише особливий хист, а й неабияка вдача. Перед запуском треба було подати певну кількість пального до карбюратора. Швидкість цієї операції виключно залежала від потужності легенів тракториста, який засмоктував його через гумову трубку. Останнє й згубить легендарну бригадирку всього за неповних 30 літ. За потужністю «СХТЗ 15/30» (31,5 кінських сили) майже на 10 кінських сил поступатиметься «Таврії», яку нещодавно зняли з виробництва. Його максимальна швидкість пересування складала 7,5 км. на годину.

А тепер поставимо риторичне питання, а чи могли, в принципі, ці тракторні спокуси звабити Пашу, навіть за всієї її можливої допитливості? Не певні. Повинні бути інші, якісь зовнішні чинники, в тому числі й матеріальні, які обумовили цей непростий вибір. До речі, це припущення підтвердить пізніше сама Паша. У її бригаді навіть причіплювач отримував 1400 карбованців, тоді як середня зарплата в інших – не перевищувала 400.

А ось тепер слово історії. Хай вона дасть нам відповідь на питання, а коли це тракторне осяяння зійшло до юної героїні? Зародження мрії – рік 1929. Здійснення – весна 1930. Відкриємо «Короткий курс історії ВКП(б)», чи не «найпопулярніше» видання передвоєнних років, і з'ясуємо, що ж це за дивний час переживала країна Рад. Виявляється, що саме в цей час «нужденні та покинуті, полишені лише на самих себе, – селяни знайшли, нарешті, вихід, дорогу до кращого життя – в об'єднанні дрібних господарств в колективи, в колгоспи...».

- розвитку «Донбас»; [кер. проекту та ред. В'ячеслав Коваль]. – Донецьк; Стокгольм, 2005. – С. 85-86.
10. Заповедная природа Донбасса. Путеводитель / Сост. А.З. Дидова. – Донецк: Донбасс, 1983. – 87 с.
 11. Заповедники и памятники природы Донецкой области / Справочник-путеводитель. – Донецк: Донбасс, 1972. – 68 с.
 12. Засевский В. Выполнение Программы охраны окружающей среды – залог устойчивого развития региона / В. Засевский // Наш край: экол. газ. – 2006. – 24 марта – 13 апр. (№ 6). – С. 2.
 13. Ильичев В.Г. Азотный «диабет» Азовского моря / В.Г. Ильичев, В.Л. Семин // Природа. – 2006. – № 11. – С. 19-24.
 14. Карагодов-Булгаков И. Водные живые ресурсы – главный индикатор состояния водных объектов Донецкой области / И. Карагодов-Булгаков // Наш край: экол. газ. – 2006. – 14 – 27 апр. (№ 7). – С. 2.
 15. Кузьменко А.В. Турпоход выходного дня для молодежи по верховью реки Кальмиус / Под ред. В.Ф. Горягина. – Донецк: ДИТБ, 2005. – 29 с.
 16. Кузьменко А.В. Святогорск – жемчужина Донбасса: Экскурсия / Под ред. В.Ф. Горягина. – Донецк: ДИТБ, 2004. – 58 с.
 17. Кузьменко А.В. Донецк – отделение государственного Украинского степного природного заповедника «Каменные могилы»: Экскурсия / Под ред. В.Ф. Горягина. – Донецк: ДИТБ, 2004. – 40 с.
 18. Кузьменко А.В. Великоанадольский лес: Экскурсия / Под ред. В.Ф. Горягина. – Донецк: ДИТБ, 2004. – 36 с.
 19. Кузьменко А.В. Хомутовская степь – уголок природы, не тронутый человеком: Экскурсия / Под ред. В.Ф. Горягина. – Донецк: ДИТБ, 2004. – 59 с.
 20. Кузьменко А.В., Курбацкий Е.В. Саур-Могила – курган народной памяти: Экскурсия / Под ред. В.Ф. Горягина. – Донецк: ДИТБ, 2005. – 35 с.
 21. Лісовенко М. Двобій з Мінотавром: [проблема палаючих териконів та їх впливу на екологію] / М. Лісовенко // Уряд. кур'єр. – 2007. – 25 грудня (№ 242). – С.11.
 22. Максимов М.Є. Азовське море: екологічні проблеми сьогодення / М.Є. Максимов, Н.В. Ісаєва-Парцванія,

Література до розділу 2.2.

1. Александров И.А. Институциональные основы охраны окружающей среды / И.А. Александров, Н.С. Красовская, А.В. Половян // Науч. тр. Донец. нац. техн. ун-та. Сер. Экономическая. – Донецк, 2004. – Вып.75. – С. 207-217.
2. Александров И.А. Оценка экологического статуса Украины / И.А. Александров, М.Ю. Тарасова // Социально-экономические аспекты промышленной политики. Актуальные проблемы управления человеческими ресурсами и маркетинга в контексте стратегии развития Украины: сб. науч. тр. – Донецк, 2007. – Т. 3. – С. 40-47.
3. Аналітична довідка про підприємства, які є найбільшими забруднювачами навколишнього природного середовища Донец. області / Наш край: екол. газ. – 2006. – 25 авг. – 14 сент. (№ 16). – С. 2.
4. Безпечні умови життя населення – головна мета діяльності Держуправління екоресурсів: [звіт за 2004 р.] // Наш край: екол. газ. – 2005. – 28 янв. – 10 февр. (№2). – С. 3.
5. Белореченский Б. Природа Донетчины: состояние и перспективы: [по материалам круглого стола в Донец. обл. совете] / Б. Белореченский // Наш край: екол. газ. – 2006. – 10-23 нояб. (№21). – С. 1, 3.
6. Булгаков И. Государственный экологический контроль промышленных предприятий Донецкой области / И. Булгаков // Наш край: екол. газ. – 2005. – 28 окт. – 10 нояб. (№ 20). – С. 2.
7. Донецкое отделение государственного Украинского степного природного заповедника «Каменные могилы». Экскурсия / Идея и разраб. Экскурсии А.В. Кузьменко. Сост. А.В. Дмитриевский, М.С. Радова / Под ред. В.Ю. Горягина. – Донецк : ДИТБ, 2002.
8. Жеребецкий П.И. «Живое серебро» Донбасса: [Никит. месторождение ртут. руды] / П.И. Жеребецкий. – Донецк : Юго-Восток, 2005. – 249 с.
9. Заводи з переробки відходів в Україні // Місцева співпраця та розвиток бізнесу на основі соціальної економіки. Підвищення свідомості про навколишнє середовище серед молоді / Агентство регіонального

То ж Паша опинилась на курсах трактористок у Стилі, з яких втікали навіть хлопці, зовсім не випадково. Думається, що сім'я повністю й остаточно пов'язувала свою подальшу долю з колгоспом. Вступ до колгоспу сім'ї бідняка був вигідним. По суті, тоді це був чи не єдиний спосіб вижити. Тим більше, що куркульське добро вже було в колгоспі. В селі ще не встигли забути, як Радянський уряд допоміг селянам позбутися куркулів, «нахиливши їх до землі на радість багатомільйонним масам селян». Для ілюстрації. У сусідніх Великих Каракубах, як пише дослідник Б.Ф. Парсенюк, за описом було вилучено 56 куркульських господарств. Цегляний будинок у той час можна було купити за 20 карбованців, а курку – за 15 коп.

Батько відразу ж вступив до партії, а два брати були одними з перших комсомольців. Отже, Паша знову без права на вибір. Обставини наперед його визначили і ведуть її далі. Тільки трактор для неї – це не романтика, як зараз пишуть услід за сталінською пропагандою, трактор – це засіб для заробітку й можливість вирватись із лещат нужди. Можна, звичайно, припустити й певну долю романтики, якщо до останньої взагалі можна віднести труд тракториста.

У 1930 р. в Старобешевому відкривається машинно-тракторна станція. А з 1 січня 1931 р. по 1 серпня 1931 р. в степовій частині України відсоток колективізованих селянських господарств зростає з 50,64% до 78,12%. Автоматично зростає й роль МТС. У 1932 р. тракторний парк Старобешівської МТС вже налічуватиме біля півсотні машин і обслуговуватиме вона 17 колгоспів із загальною земельною площею 27,5 тис. гектарів. У 1933 р. Паша очолює першу жіночу тракторну бригаду.

Що ж знову спонукало її до цього неординарного на той час кроку? Знову ж звернемося до історії, цієї справедливої, але вкрай прискіпливої панянки. Оглянувши не таке вже й далеко для неї минуле, вона з усією безапеляційністю засвідчить розмах індустріалізації, перелічить усі новобудови першої п'ятирічки, підкреслить весь героїзм будівельників, але, водночас, вона цілком справедливо підтвердить і величезний відтік значної кількості чоловічих рук із села.

Тому, з огляду на цю, не останню для країни обставину, перша жіноча тракторна бригада не є випадком. Вона – закономірний наслідок індустріалізації.

У 1935 р. Паша з усією бригадою відбуде до Москви на з'їзд колгоспників-ударників. З його трибуни вона розповість про досвід створення жіночої бригади. Пообіцяє наступного року на кожний трактор напрацювати по 1200 гектарів. Напрацює більше! – 1225 гектарів, ще й зекономить понад 20 тонн пального. За свій труд буде нагороджена орденом Леніна. А невдовзі, на Всесоюзному зльоті передовиків сільського господарства, візьме нове зобов'язання – збільшити виробіток на один трактор до 1600 гектарів. У 1937 р. вступить до ВКП(б). 12 грудня цього ж року її буде обрано депутатом Верховної Ради Союзу РСР першого скликання, а через декілька тижнів її виповниться 25.

Потрапивши до вузького коридору партійно-державної стратегії, – Паша, ні, вже офіційно Прасковія Микитівна, змушена буде бігти по ньому весь залишок свого життя, не маючи права на зупинку, тим більше, права на зміну курсу. Все ж таки різниця між вчорашнім і сьогоднішнім в неї була. Раніше вибору не давала нужда, а зараз його не дозволяло благополуччя, що дісталось ціною власної свободи.

Знаковим для неї стане рік 1938. Саме цього року молода трактористка виступить із закликом «100 000 подруг на трактор». Відгукнеться не сто тисяч, а двісті! «Тракторна епідемія» набере швидших обертів, аніж того можна було очікувати. Щоправда до її поширення пересічні трактористки мали лише дотичне відношення. Справа не в них, справа в іншому. Саме в ці роки Радянський Союз посилив свої геополітичні устремління, які вимагатимуть відповідних військових втручань: Хасан, Халхін-Гол, особлива місія в Західних областях України та Білорусії, радянсько-фінська війна... Всі ці операції вимагатимуть чисельного зростання нових видів озброєнь, у тому числі танків.

Отож 200 тисяч подруг освоїли трактор теж не випадково. «Випадковою», у зв'язку з цим, виглядає хіба що таємна директива Генерального штабу про початок

<http://www.ru.wikipedia.org>

<http://www.makeevdon.in.ua>

<http://www.otherreferats.allbest.ru/sociologi/000744240.html>

<http://www.hrono.ru/biografsf/bio>

<http://www.palomnic.org/history/ort/sv/apostol/12petr/>

<http://www.pravmir.ru>

<http://www.drevo-info.ru/articles/97.html>

<http://www.voanew.com/russian/news/a-33-a-2004-12-21-4-1.html>

http://www.zakonbozhny.ru/Zakon_Bozhny/Chast_3

<http://www.ortodox.donbas.com/news/2010111/vladimirovka.htm>

<http://www.paranormal-zone.ru/2010/10/24/arhangel-mixail/>

<http://www.gorlovca.ru/publ/letopis>

<http://www.history.donetsk.info/article/php?art>

<http://www.gorlovka-vedi.com.ua>

<http://www.otdix-i-cvoboda.mylivepage.com/wiki/>

<http://www.pda.coolreferat.com>

<http://www.horlivca.ru/istiriya/petr-nikolaeich-gorlov-biografiya/>

<http://www.vesti.ru/doc.html?id=393983&cid=17>

<http://www.ostriv.in.ua/idex.php?option=com>

<http://www.taday.ru/text/print/1999789/html>

<http://www.days.pravoslavie.ru?Life/life135.htm>

http://www.enakievets.info/publ/enkievo_kak_na_ladoni

<http://www.uznal.info/mesto-gde-raduetsya-dusha-a311011>

<http://www.tzarskiy-khram.narod.ru/pok/html>

<http://www.taina.com.ua/apostol-petro/>

<http://www.azbuka.ru/tserkov/svyatye/trubachev>

<http://www.cirota.ru/forum/view/php?subj=66987>

<http://www.blagodat-hram.prihod.ru/histirya>

36. Свята земля. По стопам Христа [по благословенію митрополита Донецького и Мариупольского Илариона, Священноархимандрита Свято-Успенской Святогорской лавры] / Автор и рук. проекта П. Кохановский. – К. : АДЕФ-Украина, 2011. – 336 с.
37. Справочная книга Екатеринославской Епархии за 1913 г. – Екатеринослав : Типография С.И. Барановского, 1914. – 488 с.
38. Таранушенко С. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України / С. Таранушенко. – К. : Будівельник, 1976. – 334 с.
39. Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні. У 3-х кн. / В.І. Ульяновський, О.П. Крижанівський, С.М. Плохій. – К. : Либідь, 1994. – 848 с.
40. Цетинський монастир (чорногорською, російською та англійською мовами). Без місця та дати видання. – 44 с.
41. Чепелик В. Архітектура українського необароко / Віктор Чепелик // Українське бароко [керівник проекту Дмитро Наливайко] : в 2-х т. Т. 2. – К. : Акта, 1993. – С. 269-370.
42. Чепелик В. Формування українського архітектурного модерну п. XX ст. у контексті інтернаціональних творчих зв'язків / Віктор Чепелик // Українське мистецтво та архітектура к. XIX – п. XX ст. – К. : Наук. думка, 2000. – С. 164-182.
43. Эфес. Путеводитель. – Печать и распространение: MBS Basim Yayinlik Dagitum ve Reklamclik Tic. Ltd. Sti., 2010. – 64 с.
44. Юрченко П.Г. Дерев'яна архітектура України / П.Г. Юрченко. – К. : Будівельник, 1970. – 192 с.

Інформаційні ресурси

- <http://www.konstantinovka.com.ua/node/12161>
- <http://www.orthodoxworld.ru/ru/thram/7/index.htm>
- <http://www.stgeorge-kharkov.org/ru/georgiy.html>
- <http://www.nikola-ugodnik.narod.ru/raznoe/0001.html>
- <http://www.nashkray.kiev.ua>
- <http://www.ortodox.donbass.com/news/200909/novomih.htm>
- <http://www.makrab.com.ua>
- <http://www.ostro/society/news/article-3268/>

таємної мобілізації Червоної Армії, яка, за дивним збігом обставин, вийшла практично одночасно із закликком Паші Ангеліної. В 1939 р. на екрани вийде радянський музичний художній фільм «Трактористи», який багато чого пояснить. Це – наївний, добрий, в міру, як для радянських часів, пересипаний партійною патетикою фільм про кохання тракториста й трактористки! Точніше, бригадирів тракторних бригад. Нерозбещені художнім різноманіттям, радянські глядачі з цікавістю спостерігатимуть за розвитком подій. І ось розв'язка – весілля. Молоді трактористи, вчорашні танкісти, затягнуть пісню «Броня крепка и танки наши быстры», а глядачів переповнить гордість за цих молодих, здорових і гарних хлопців. Глядачі повірять, що ці хлопці в будь-яку мить готові сісти за важелі танку й захистити їх, себе, країну. Глядачі вірять, що танкісти й трактористи – надійні хлопці. І зростив їх колгосп. Цю нехитру паралель пропаганди неважко пояснити. Зростання армії вимагатиме зростання чисельності водіїв-механіків і на танки, і на самохідні артилерійські установки, і на військові тягачі... То ж тракторний ентузіазм радянського жіноцтва за цих обставин вимальовується вже зовсім в іншому ракурсі.

У цей час Паші вперше доведеться зробити самостійний вибір. Вона обере свого судженого. Ним стане перший секретар райкому комсомолу. Потім він стане другим, першим секретарем райкому партії. Розумний, енергійний та завзятий хлопець – Сергій Федорович Чернишов, надісланий із Курська за партійною рознарядкою, мав гарні перспективи на партійну кар'єру. Паша народить йому двох доньок – Світлану та Сталіну і сина Валерія. Але спочатку вона всиновить сина свого брата Івана, який рано пішов з життя, – Геннадія. Непростим буде життя родини. Так досить часто буває, коли під одним дахом об'єднуються дві яскраві особистості. До речі, про особистості під одним дахом вдало нагадує епізод із радянського дитячого бестселера про дідуса Хотабича. Джин, звільнившись із багатоговікової неволі, допитується в свого визволителя піонера Вольки: «А Паша Ангеліна, це чия дружина?». Відповідь мудрішого з наймудріших повелителів,

піонера Вольки, надзвичайно точно характеризує сімейний статус Паші. «Вона сама по собі знатна, не за чоловіком», – відповів ідеологічно підкований піонер. Думається, що в цих словах і приховувалась причина домашніх негараздів.

Мабуть, гордий та амбітний Сергій не міг змиритися з тим, що на урядові урочистості запрошувалась «Прасковія Микитівна Ангеліна з чоловіком». Мабуть, він теж хотів бути сам по собі знатним, не за дружиною. Безперечно, додавали жару ще й односельці, які чи то від заздрощів, чи то з розуму невеликого переказували з вуст в уста небиліці про молоду бригадирку. Діапазон поголосу був вражаючим: від неміряної кількості вживаного нею алкоголю до любовних стосунків із самим Сталіним. Час повністю й однозначно їх спростує.

Далі буде страшна війна, яка теж не залишить права на вибір. Вся бригада Паші Ангеліної буде евакуйована до Казахстану. За тиждень дівчата відремонтують п'ять стареньких колісних тракторів. Щоб зберегти цінну для цих місць вологу, сівбу 1942 р. проведуть у рекордно короткі строки. Потім у такі ж терміни заборонують. Казахська земля відплатить щедро. Буде зібрано по 11 центнерів зерна з гектара. В 1943 р. бригада виконає 2,5 норми, а зерно, отримане як додаткова оплата за подвиг в тилу, українські трактористи відправлять у фонд Червоної Армії. 554 пуди хліба, 36 тисяч карбованців (нечувані для тих часів гроші!) будуть передані для виробництва танків. На деяких із них буде написане її, Пашине, ім'я, а одна з військових частин зарахує її навіть до свого штату.

Врешті, буде звільнено Донбас. І тракторна бригада повернеться до рідного Старобешевського. Повернеться і не впізнає його. Всі три МТС зруйновано. Усі трактори пошкоджено. З тракторного брухту зберуть дівчата першого трактора. Допомога прийде потім. Держава виділить кошти для придбання 28 тракторів. В останній рік війни врожайність зернових сягне 24 центнерів з гектара. А потім, нарешті, прийде Велика Перемога. І міцна, здавалося б, непорушна жіноча бригада враз розпадеться. З фронтів повернуться чоловіки. Жінки підуть народжувати. В 1946 р. весь в орденах повернеться

25. Лысенко А. История Старомихайловки / А. Лысенко. – Харьков, 1999. – 103 с.
26. Макаров А. Світло українського бароко / Анатолій Макаров. – К. : Мистецтво, 1994. – 288 с.
27. Надтока Г.М. Православна церква в Україні: соціально-релігійний контекст (1900 – 1917) / Г.М. Надтока. – К. : Наук. думка, 1998. – 221 с.
28. Негай Г.А. Історія архітектури України Х – п. ХХ ст.: Конспект лекцій / Георгій Негай. – Полтава : Полт. ІБУ, 1993. – 60 с.
29. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. 1917 – 1941. В 2-х ч. / Олексій Нестуля. – К. : Інститут історії України НАН України, 1995. Ч. 2. – К. 20-х – 1941 р. – 216 с.
30. О крупных недостатках в научно-атеистической пропаганде и мерах ее улучшения. Постановление ЦК КПСС. 7 июля 1954 г. // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898 – 1986). [9-е изд., доп. и испр.] Т. 8: 1946 – 1955. – М. : Политиздат, 1985. – С. 428-432.
31. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР (иллюстрированный справочник-каталог) в 4-х т. [гл. ред. Н.Л. Жариков]. – К. : Будівельник, 1985. Т. 2 – Винницька область – Кримська область [отв. ред. И.А. Игнаткин]. – 336 с.
32. Пашук А. Українська церква і незалежність України / Андрій Пашук. – Львів : Вид. центр ЛНУ, 2003. – 364 с. Православная энциклопедия: Русская православная церковь. – М. : Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2000. – 653 с.
33. Пенькова О.Б. Родильно-хрестильний обрядовий комплекс у повсякденному житті населення Східної України (1960-і – середина 1980-х рр.) / О.Б. Пенькова // Нові сторінки історії Донбасу: Збірник статей. – 2010. – Кн. 19. – С. 84-94.
34. Рункевич С. Екатеринбургская епархия // Православная Богословская энциклопедия / Под ред. А.П. Лопухина. – СПб, 1904. – С. 355-356.
35. Русское православие: вехи истории / [Я.Н. Шапов, А.М. Сахаров, А.А. Зимин и др.]; глава автор. коллектива А.И. Клибанов. – М. : Политиздат, 1989. – 719 с.

12. Гнідець Р. Архітектура українських церков. Конструкція і форма / Ростислав Гнідець. – Львів : НУ «Львівська політехніка», 2007. – 140 с.
13. Грідіна І.М. Духовне життя населення України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.) / І.М. Грідіна. – Донецьк : ДонНУ, 2010. – 419 с.
14. Донбасс православный. Фотоальбом. – Донецьк : Фонд «Золотий скиф», 2000. – 269 с.
15. Иванов П. Судьба церкви в 20-е годы / П. Иванов // Акцент. – 1988. – июль.
16. Иллюстрированная полная популярная Библиейская энциклопедия [Труды и издание Архимандрита Никифора. – Москва, 1891. Переиздано] – Миссионерский союз «Свет на Востоке», 1989. – 902 с.
17. Ионина Н. Православные святые [по благословию Патриарха Московского и всея Руси Алексия II] / Надежда Ионина. – М. : РОСССА, без года. – 272 с.
18. История православной церкви в XIX в. / Сост. С. Грунkevич и др. – М. : Наука, 1998. – 357 с.
19. Історія релігії в Україні: У 10 т. / Упор. А. Колодний – К. : Український центр духовної культури, 1997. Т. 2. – 376 с.; Т.3. – 560 с.
20. Історія християнської церкви на Україні: Релігієзнавчий довідковий нарис / відп. ред. О.С. Онищенко. – К. : Наук. думка, 1992. – 104 с.
21. Корбин Ю. Український стиль в церковній архітектурі. Огляд української церковної архітектури ІХ-XX століття / Юрій Корбин. – Arcadia California, 1983. – 169 с.
22. Кузіна К.В. Проблеми культури та дозвілля у повсякденному житті населення шахтарських міст Донбасу (1950-80 ті рр.) / К.В. Кузіна // Нові сторінки історії Донбасу : Збірник статей. – 2010. – Кн. 19. – С.71- 83.
23. Лавра на Святых горах [по благословенню Преосвященнейшего Арсения, епископа Святогорского, Наместника Свято-Успенской Святогорской Лавры] / Автор и рук. проекта П. Кохановский. – К. : АДЕФ-Украина, 2008. – 368 с.
24. Логвин Г.Н. Дерев'яна архітектура України / Г.Н. Логвин // Нариси історії архітектури Української РСР. – К. : Держбудвидав, 1957. – С. 200-231.

й чоловік Прасковії Микитівни. Але повернеться не сам, а з новою дружиною та малим дитям. Зрозуміє Паша свого Сергія, але спільного життя в подружжя вже не буде. Терпець урветься остаточно, коли чоловік під час чергової сварки вихопить пістолет і вистрілить у стелю. Паша вдруге і, мабуть, востаннє у своєму житті прийме власне рішення. Вони розстануться і зустрінуться ще лише раз. Тяжко хворий, стомлений фізично і зламаний морально, він прийде до неї. Вона відправить його на лікування до санаторію.

Паша в цей час очолюватиме вже чоловічу тракторну бригаду, яка припинить своє існування аж на початку 70-х рр. І знову будуть рекорди, перемішані із битвою за врожаї. І здавалося б, що ця самовіддана боротьба буде продовжуватись безкінечно. Буде хліб, будуть ордени і медалі, буде шана людська... І все, на цьому хотілося б поставити крапку. Не лежить душа писати про останній, тридцятий Пашин врожай. І так би воно, мабуть, і сталося, якби в одному із наукових збірників не кинулася у вічі стаття, в якій Пашу названо одним із «міфологічних деміургів» стаханівського руху, а словосполучення героїня перших п'ятирічок взагалі взято в лапки.

Захотілося зняти їх, так несправедливо поставлені. Захотілося залишити Прасковію Микитівну Ангеліну просто героїнею перших п'ятирічок, без лапок. Тому залишимо зараз осторонь Й. Сталіна, політичну систему, комуністичну ідеологію і все інше, що з ними пов'язане. Залишимо людське. Тому знову звернемося до найбільш безпристрасного судді – до історії. Хай вона знову нагадає про початок кар'єри героїні нашого нарису. В 1932 р. вона збере свою жіночу гвардію і почне свою постійну битву за хліб. А тепер співвіднесемо це з іншою датою, яка для кількох мільйонів українців стане останньою віхою життя: голод 1932-1933 рр. За підрахунками історика Сергія Бледнова, лише в архівах РАГСів Донеччини налічується понад 104 тисячі записів про людей, які померли в цей час. Це – до питання про лапки.

І ще про них же. Рік 1947. Голод! Хлібний пайок для працюючого – 300 г., для утриманців – 250 г. на добу. З областей до центру сиплються тривожні повідомлення.

З одного з них дізнаємося, що в Сталінській області на березень місяць кількість хворих на дистрофію перевищила **44 000** осіб. На червень цього ж року в області було зареєстровано вже **158,9** тисяч хворих. І не дивно, адже врожай зернових культур в Україні в **1946** р. становив **3,8** центнера з гектара. В деяких колгоспах взагалі збирали щось біля **10** кілограмів. А Паша Ангеліна в той же час творить дива. Її бригада в жакливому **1946** р. вийшла на **19,2** центнера на **425** гектарах. Сталінські премії за просто так не давались. А в **1947** р. вже за нові успіхи Паша отримує звання Героя Соціалістичної Праці. В Старобешевому встановлять погруддя героїні (світлина **3**). Отож, давайте зніmemo з Паші лапки. Хай залишиться вона в людській пам'яті героїнею п'ятирічок.

Багато й тяжко працюючи, вона не нажила добра матеріального. У спадок дітям залишить лише перев'язану шпагатом кипу облігацій державного займу. Зате переповнюватиме її добро душевне. Щирість, працелюбність, енергійність, справедливість, наполегливість, людяність, безкорисність, готовність в будь-який момент прийти на допомогу, скромність... Ось далеко не повний перелік рис Паші, які нам вдалося виявити.

Про скромність окремо. Будучи особисто знайомою зі Сталіним, навіть маючи його прямиий телефон та двадцять років поспіль заходячи до зали засідань Верховної Ради СРСР, Паша Ангеліна могла мати чимало пільг. Могла і мала за законом. Мала, але ніколи ними не користувалася. Вона навіть не користувалася своїм правом на позачергове обслуговування в перукарні столичного готелю «Москва», де зупинялись депутати. Приїхавши якось на сесію і відсидівши довжелезну чергу до майстра манікюру, Паша дізналася, що пощастило їй потрапити не до абиякого майстра. З'ясувалося, що вона обслуговує саму Пашу Ангеліну. Ніяковості та подиву майстрині не було меж, коли вона дізнався, хто так довго чекав до неї своєї черги.

І все ж таки, це не про неї писав поет, що здатна вона «баского коня зупинити та в палаючу хату ввійти». Не про неї, бо в Паші все було набагато тонше і, водночас,

Література до розділу 2.1.

1. Библия. Книги священного писания ветхого и нового заветов. [Канонические. Синодальный перевод. Юбилейное издание к 2000-летию Рождества Христова]. – Copyright © 2000 by “Light in the ist”. – 1135 с.
2. Біблія або книги святого письма старого і нового заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена [ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства в Україні]. – К. : Нове життя України, 1992. – 959 с. +128 с.
3. Адель Аднан Гордло. Иордания – история и достопримечательности [второе издание] / Гордло Аднан Адель. – 2008. – 128 с. (без місця видання).
4. Али Кылычкая. Айя-София и Карие / Кылычкая Али. – Silk road publikations – 168 с. (без дати та місця видання).
5. Асеев Ю.С. Стили в архитектуре Украины / Ю. Асеев. – К. : Будівельник, 1989. – 102 с.
6. Библия. Книги священного писания ветхого и нового заветов. [Канонические. Синодальный перевод. Юбилейное издание к 2000-летию Рождества Христова]. – Copyright © 2000 by “Light in the ist”. – 1135 с.
7. Біблія або книги святого письма старого і нового заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена [ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства в Україні]. – К. : Нове життя України, 1992. – 959 с. +128 с.
8. Белановский Ю. За что Иоанн Предтеча лишился головы / Юрий Белановский // Аргументы и факты. – 2009. – 10 сентября.
9. Большой библейский словарь [под редакцией Уолтэра Элуэлла и Филипа Камфорты] – Санкт-Петербург: Библия для всех, 2007. – 1553 с.
10. Вечерський В. Українські дерев'яні храми / Віктор Вечерський. – К. : Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2007. – 269 с.
11. Вечерський В. Українські монастирі / Віктор Вечерський. – К. : Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2008. – 299 с.

56. Шаповал Ю.І. Людина і система (Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні) / Ю.І. Шаповал. – К. : Наукова думка, 1994. – 272 с.
57. Шаповал Ю.І. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К. : Генеза, 2001. – 560 с.
58. Яковлев Г.Н. Никита Изотов. Жизнь замечательных людей: малая серия / Г. Яковлев. – М. : Молодая гвардия, 1989. – 236 с.

Інформаційні ресурси

<http://www.0624.com.ua>
<http://www.rb4.ru/issues/2007/4/4/596/>
<http://foto-history.livejournal.com/2381676.html>
<http://www.nbu.gov.ua>
<http://www.capitalstyle.ru>
<http://www.greek-Kuban.ru>
<http://www.polit.ru>
<http://www.tyzhden.ua/History/36113>
<http://www.vvnews.info>
<http://www.persona.rin.ru/view/f/0/1824/angelina-pasha>
<http://www.poltora-bobra.livejournal.com/63757.html>
<http://www.mysteriouscountry.ru/wiki/index.php>
<http://www.dic/academic/ru>
<http://www.Web.mit.edu>
<http://www.lokomotivth-2.moy.su>
<http://www.gossluzhba.narod.ru>
<http://www.donbass5.narod.ru/sevdom.htm>
<http://www.swrailway.gov.ua/newsline/?nid=1148>
<http://www.svoim.info>
<http://www.oldgazette.ru/pravda/06031931/all.html>
<http://www.bse2.ru>
<http://www.panopticon.org>
<http://www.7ya-media.com>
<http://www.transport-mrpl.narod.ru>
<http://www.dkr.com.ua>
<http://www.infodon.org.ua>
<http://uk.wikipedia.org>

простіше. Вона була з породи тих, хто не вибирає, а тих, хто «постійно коней зупиняє й, не роздумуючи, чимдуж біжить до палаючих хат». Біжить не раз, не двічі! Біжить постійно, все життя! А коли вже зовсім несилла стає, вони питають себе: а може, досить? Може, треба зупинитись? І тут же прохоплюються: та ні, як можна, коні ж скачуть, а хати палають...

Такою вона була, Прасковія Микитівна Ангеліна. Вона пішла з життя вночі 21 січня 1959 р. В лікарняній палаті їй ще встигнуть вручити другу Зірку Героя Соціалістичної Праці, що дасть підставу згодом встановити погруддя на батьківщині. Їй виповнилося лише 46. Тієї ж ночі в її прийомного сина Геннадія народиться донька. Її теж назвуть Пашею...

«Птах щастя» Петра Кривоноса

*«Будет утро завтрашнего дня,
Кто-то станет первым, а не я,
Кто-то, а не я, кто-то, а не я,
Сложит песню завтрашнего дня».*
М. Добронравов

Невипадково обрали епіграфом слова із радянського шлягеру. Невипадково тому, що він точно передає психологію людей 30-х, які жили в часі складному, вкрай суперечливому, але без якого не настав би день сьогоднішній. Дивним чином у ньому переплелись трудовий героїзм, ідеологічна зашореність, матеріальна зацікавленість, тверда, хоч і наївна, віра в «світле майбутнє» з оптимізмом будівництва нового суспільства та внутрішнім страхом перед репресивною машиною влади. Вони примудрялись бути оптимістами навіть у важкій, безпросвітній праці, яка для багатьох зараз, як і сам оптимізм, є незрозумілою, а тому сприймається або з відвертим запереченням, або, в кращому випадку, із значною часткою скепсису. Але чому так? Чи не від переоцінки власного я? Звідки у нас це переконання, що ми розуміємо їх і їхній час краще за них?

Петро Кривонос – один із тих, хто вийшов із того часу, і його ім'я не стерлось відразу на материнській платі історії. Один із тих, хто переборював непоборне. Він сприймав цей світ по-своєму. Він розумів його по-своєму. Спробуємо зрозуміти його й ми, в його світі.

Особисто для мене його кар'єра завжди була якоюсь незрозумілою і, навіть, загадковою. Зі шкільних літ здавалося, що мені відомий механізм виникнення й розвитку зв'язки шахтарів М.О. Изотова та О.І. Стаханова, старобешівської трактористки П.М. Ангеліної. Тут більш-менш було зрозуміло: краща організація праці – значно підвищене фізичне навантаження – кращий результат. А ось трудовий почин слов'янського машиніста Петра Кривоноса та його наступників викликав багато запитань. За рахунок чого швидше рухався паровоз Петра Кривоноса? Чи не завдавало це технічної шкоди агрегату?

44. Політична історія України ХХ століття: У 6 т. / Редкол. І.Ф. Курас та ін. Т. 3. Утвердження радянського ладу в Україні (1921-1938). – К. : Генеза, 2003. – 446 с.
45. 50 стахановских лет: Статьи, воспоминания, очерки, интервью, хроника / Сост.: Н.Н. Крамской, А.Ф. Фенченко. – Донецк : Донбасс, 1985. – 201 с.
46. Сенин Г. Никита Изотов / Г.Сенин. – М. — Х. : Углетехиздат, 1951. – 180 с.
47. Смирнова Елена «В то время как товарищи по забюю получали около 130 рублей в месяц, мой отец, перевыполняя норму, зарабатывал свыше восьмисот» / Елена Смирнова // Факты. – 2008. – 21 мая.
48. Сталин И.В. Речь на Первом Всесоюзном совещании стахановцев 17 ноября 1935 года // Иосиф Сталин. Сочинения. – М. : Писатель, 1997. – Т.14. – С. 79-92.
49. Струченков О.В. Інженерно-технічна інтелігенція Донбасу та стаханівський рух у другій половині 1930-х років / О.В. Струченков // Інтелігенція і влада. Серія «Історія». – Вип. 14. – Одеса, 2008. – С. 98-107.
50. Роговин В.З. Сталинский неонэп / В.З. Роговин. – М. : Театр, 1994. – 384 с.
51. Твои освободители, Донбасс. Очерки, воспоминания [изд. 3-е испр. и доп.] / Донецк : Донбасс, 1973. – 325 с.
52. Трапезников С.П. Ленинизм и аграрно-крестьянский вопрос [в 2-х т. – 3-е изд., доп.] / С.П. Трапезников. – М. : Мысль, 1983. Т. 2: Исторический опыт КПСС в осуществлении ленинского кооперативного плана. – 590 с.
53. Троян М.П. Стахановський рух: новий погляд / М.П. Троян // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Респ. міжвід. зб. наук. праць. – Вип.1. – К., 1991. – С. 59-84.
54. Хлебникова Т. Сталевар Макар Мазай / Татьяна Хлебникова // Рабочая газета. – 2009. – 21 марта.
55. Цели и задачи политических отделов МТС и совхозов. Резолюция Объединенного Пленума ЦК и ЦКК ВКП(б) 7-12 января 1933 г. // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898 – 1986) [9-е изд., доп. и испр.]. Т. 6. 1933 – 1937. – М. : Политиздат, 1985 – С. 21-32.

- резольоціях и рішеннях съездов, конференцій и пленумов ЦК (1898 – 1986). [9-е изд., доп. и испр.] Т. 5: 1929 – 1932. – М. : Политиздат, 1984 – С. 255-263.
36. О народнохозяйственном плане на 1931 г. Резолюция объединенного пленума ЦК и ЦК ВКП(б). Москва 17-21 декабря 1930 г. // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898 – 1986). [9-е изд., доп. и испр.] Т.5: 1929- 1932. – М. : Политиздат, 1984 – С. 230- 237.
37. О партийной работе на предприятиях черной металлургии. Постановление ЦК ВКП (б). 10 августа 1935 г. // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898 – 1986). [9-е изд., доп. и испр.] Т. 6: 1933 – 1937. – М. : Политиздат, 1985. – С. 260-262.
38. О работе железнодорожного транспорта. Постановление СНК и ЦК ВКП(б) 10 июля 1933 г. // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898 – 1986). [9-е изд., доп. и испр.] Т. 6: 1933 – 1937. – М. : Политиздат, 1985. – С. 74-79.
39. О работе угольной промышленности Донбасса. Постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б). 8 апреля 1933 г. // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898 – 1986). – [9-е изд., доп. и испр.]. – М. : Политиздат, 1985. – Т.6 : 1933 – 1937. – С. 39-44.
40. Орел Т. А вместо сердца – пламенный мотор / Татьяна Орел // Бульвар Гордона. Еженедельник светской хроники. – 2007. – № 44. – 30 октября.
41. Парсенюк Б.Ф. та ін. Невгамовний біль. Історичні дослідження, нариси, свідчення, спогади, документи / упорядн. Бледнов С.Ф. – Донецьк : СПД Бледнов, 2007. – 198 с.: іл.
42. Пешкин И. Макара Мазай / И. Пешкин // Жизнь замечательных людей. Выпуск 7. (626), «Правофланговые комсомола». – М. : Молодая гвардия, 1982. – 282 с.
43. Пирожков С.І. Демографічні втрати народонаселення Української РСР у 40-х рр. / С. Пирожков // Український історичний журнал. – 1990. – №2. – С. 15-25.

Чи не страждала від цього залізнична колія, зібрана на дерев'яних шпалах? Чи були безпечними швидкісні рейси для екіпажу? Чи були вони безпечними для залізничного руху взагалі? Чи не підвищувалася від додаткового навантаження на залізничне господарство собівартість перевезень?

Питання цілком слушні, якщо виходити з того, що залізниця завжди була складним і багатовекторним механізмом, усі складові якого знаходяться в нерозривному зв'язку і взаємодії. Рух, тяга, путьове господарство, зв'язок, адміністративна служба – всі вони, побудовані на глибоких конструкторських та технічних розрахунках, робили цей зв'язок органічним. Отже, в такому випадку зміна параметрів одного елементу – неодмінно повинна була викликати непередбачувані наслідки в роботі інших. На всі ці питання тоді я не міг знайти відповіді, передусім не розуміючи всієї глибини комплексності проблеми. Не зміг прояснити ситуацію і шкільний вчитель. Не певен, що знаю відповіді на всі ці питання й зараз. Але сьогодні в мене є хоча б власне бачення проблеми і своя версія її пояснення, яку я збираюсь викласти нижче.

На жаль, сучасні дослідники обходять ці питання стороною, не виправдано звужуючи стаханівський рух і розглядаючи його лише як засіб підвищення інтенсивності праці, спрямований на виконання сталінського «стрибка» в індустріалізацію. Отже, досліджується сталінська політика, а не люди, які її реалізовували. В кращому випадку увага приділяється дослідженню альтернативного бачення розвитку країни з точки зору інших політичних сил та тієї частини суспільства, яка «прохолодно» ставилася до сталінських ідей. Але в такому випадку, як бути з тією його частиною, яка сприйняла сталінську політику як свою власну і з усією щирістю взялася за її виконання. Ми можемо засудити індустріалізацію в сталінській інтерпретації, але ми не можемо ігнорувати мільйони людей, які впроваджували її в життя і, практично, оновили індустріальний потенціал країни. Ми не можемо також не враховувати ціни, яку вони заплатили. Є ще одна суттєва деталь, яка вимагає дослідження проблеми. Не можна залишати сучасній молоді бачення цілої

епохи трудових подвигів лише в тлумаченні радянської апологетики. Досліджуючи їх, ми глибше проникаємо в сутність політичної системи тоталітаризму, а значить, краще зрозуміємо механізм його дії. Петро Федорович Кривоніс є однією з тих осіб, яка може допомогти нам у цьому. Його трудова біографія може пролити світло на багато затемнених сторінок радянської історії розбудови «світлого майбутнього».

Але все по порядку. Він народився в чудовій чорноморській Феодосії 12 липня 1910 р. в сім'ї залізничника. Це було місто з розвинутою інфраструктурою. Тут була залізниця, порт, тютюнові та промислові підприємства. За словами місцевого старожила О. Єрмолинського, «все це створювало необмежені можливості для вибору місця роботи за здібностями і за смаком». У 1923 р. сім'я переїжджає до Слов'янська, який за цими параметрами вочевидь не міг конкурувати з Феодосією.

Далі на нього очікувала звичайна біографія звичайного хлопчини з Донеччини. Але, мабуть, щось трапилося в «небесній канцелярії». Все було так і, водночас, не так. Після закінчення в 1924 р. «семирічки» у неповні чотирнадцять літ Петро майже два роки слюсарюватиме в локомотивному депо. Потім вступить до фабрично-заводської школи, де він чи інтуїтивно, чи осмислено зрозуміє важливість політичної складової для майбутньої кар'єри. Він вступить до комсомолу, який невдовзі відкриє йому дорогу до всесоюзного визнання. Отримавши фах слюсаря-ремонтника паровозів, працюватиме за спеціальністю, а потім – помічником машиніста маневрового паровоза. Його першим паровозом буде паровоз серії «Ов», званий паровозниками «Овечкою». Цей простенький за нинішніми мірками агрегат мав швидкість 55 кілометрів на годину, вага разом з тендером складала 53,2 тонни, тиск пари – 12 атмосфер. Паровози цієї серії надійшли в експлуатацію ще в 1901 р. Серія постійно вдосконалювалася до 1934 р., аж поки не почався випуск нових, потужніших серій «Еу» та «ФД».

Удача їй далі не зрадить працелюбному хлопчині. Працюючи помічником машиніста, він принципово

25. Лихолобова З.Г. Тоталітарний режим та політичні репресії в Україні в другій половині 1930-х років (переважно на матеріалах Донецького регіону) / З.Г. Лихолобова. – Донецьк : ДонНУ, 1996. – 280 с.
26. Лихолобова З.Г. Трудове змагання: історія та сучасність. Запрошення до дискусії / З.Г. Лихолобова // Нові сторінки історії Донбасу : Збірник статей. – 2009. – Кн. 17- 18. – С. 81-84.
27. Мазай Макар. Записки сталевара / Макар Мазай. – М. : Соцэкгиз, 1940. – 158 с.
28. Майер Р. Очудесах и чудовищах. Стахановское движение и сталинизм / Р.Мейер // Отечественная история. – 1993. – № 3. – С.56-66.
29. Мезенин Н.А. Повесть о мастерах железного дела / Н.А. Мезенин. – М. : Знание, 1973. – С. 187-198.
30. Мирошниченко И.М., Стяжкина Е.В. «Советская женщина – работающая мать»: региональные аспекты воплощения гендерного контракта в 1930-е годы / И. Мирошниченко, Е. Стяжкина // Нові сторінки історії Донбасу : Збірник статей. – 2011. – Кн. 20. – С.106-120.
31. Москвитин Н. Повесть о Макаре Мазае / Николай Москвитин. – М. : Политиздат, 1971. – 120 с.
32. Нариси про видатних людей Донбасу. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2011. – 216 с.
33. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. Донецька область. – Донецьк, 2008. – 568 с.
34. О втором пятилетнем плане развития народного хозяйства СССР (1933 – 1937 гг.). Резолюция XVII съезда ВКП(б). Москва 26 января – 10 февраля 1934 г. // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898 – 1986). [9-е изд., доп. и испр.] Т. 6: 1933-1937. – М. : Политиздат, 1985. – С. 104-124.
35. О железнодорожном транспорте (извлечение) Обращение СНК и ЦК ВКП(б) ко всем партийным, советско-хозяйственным, железнодорожным, профсоюзным и комсомольским организациям. 15 января 1931 г. // Коммунистическая партия Советского Союза в

14. История советского рабочего класса [в шести томах] / Редакционная коллегия Л.С. Рогачевская, А.М. Сиволоб. – М. : Наука. – 1984. Т.2 : Рабочий класс – ведущая сила в строительстве социалистического общества. 1921 – 1937. – 511 с.
15. Історія народного господарства Української РСР [у трьох томах, чотирьох книгах] / Редакційна колегія Т.І. Дерев'янкін (відповідальний редактор), М.Д. Горбоватий, В.В. Засанський та ін. – К. : Наукова думка, 1984. Т.2 : Створення соціалістичної економіки (1931-1937 рр.). – 439 с.
16. Каганович Л. Памятные записки рабочего, коммуниста-большевика, профсоюзного, партийного и советско-государственного работника / Лазарь Каганович. – М. : ВАГРИУС, 2003. – 671 с.
17. Калініченко В.В. Історія України. Ч.3 1917-2003 / В.В. Калініченко, І.К. Рибалка. – Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004. – 628 с.
18. Керманічі Донецького краю: Бібліограф. покажчик до 75-річчя від часу утворення Дон. обл. // Уклад. Т.М. Дрьомова, Т.А. Максимчук. – Донецьк : Кальміус, 2007. – 144 с.
19. Костыря И.С. Думы о Донбассе: в 2-х частях / Иван Костыря. – Донецк : Каштан, 2004. – С. 316-325.
20. Краткий технический железнодорожный словарь / [Я.Я. Васильев, О.Н. Исаакян, Н.О. Рогинский, Я.Б. Смолянский, В.А. Сокович, Т.С. Хачатуров] – М. : Трансжелдориздат, 1941. – 998 с.
21. Кривонос П.Ф. Магистрالی жизни / Петр Кривонос / Лит. запись, примеч. и послесл. Н.К. Симонович. – К. : Политиздат Украины, 1986. – 248 с.
22. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.) / С.В. Кульчицький. – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с.
23. Кульчицький С.В. Ціна «великого перелому» / С.В. Кульчицький. – К. : Україна, 1991. – 431 с.
24. Лисниченко И. Председатель Совета министров УССР Александр Ляшко вспоминает о сталинском периоде нашей истории... Ирина Лисниченко // Факты. – 2001. – 21 декабря.

вдосконалив політичну складову своєї майбутньої кар'єри – у 29 років він вступив до лав партії. В 1931 р. вступає до Дніпропетровського інституту інженерів залізничного транспорту. І ось тут ми могли втратити нашого героя як майбутнього новатора залізниці. Його доля могла круто змінитись. За партійною рознарядкою його мобілізують до Луганської школи військових льотчиків. І лише випадковість дозволить виявити в нього деякі порушення вестибулярного апарату, практично непомітні в цивільному житті й абсолютно неприпустимі в льотній справі.

Петро повертається до Слов'янська. За час його відсутності тут відбулися великі зміни. В депо активно визначали заходи з виконання Звернення РНК і ЦК ВКП(б) до всіх партійних, радянсько-господарських, залізничних, профспілкових і комсомольських організацій «Про залізничний транспорт». Одним із них була спарена їзда паровозних бригад, яка у «Зверненні» видавалася мало не панацеєю від усіх залізничних болячок. Питання її впровадження стояли дуже гостро. Судити про це можна з газетних публікацій. Наприклад, 6 березня 1931 р. «Правда» розмістила замітку під заголовком: «Адміністрація Попасної зриває спарену». Зараз можна лише здогадуватись, чим це могло обернутися, а може, й обернулося, для адміністрації локомотивних депо станцій Попасна, Полтава, Іловайськ, про які згадувалося в публікації. Це був рік 1931. До рекорду швидкості, який стане невід'ємним компонентом реконструкції залізниці, залишалось чотири роки і чотири місяці.

Ось у такий непростий час Петро повернувся в депо, з яким він уже встиг зріднитися. І птах удачі знову не залишає Петра. Його оформляють помічником машиніста до передової на той час бригади Миколи Васильовича Рубанова, про якого він із вдячністю згадуватиме все життя. Бригада бере участь у Всесоюзному змаганні спарених бригад і буде визнана переможницею. У 1933 р. М.В. Рубанову присвоять почесне звання «Кращий машиніст СРСР», а П.Ф. Кривоносу – «Кращий помічник машиніста СРСР». Звання ці, звичайно, були почесними, але вони вводили нашого героя в кадрову обойму, з

якої випасти вже було важко. Принаймні, вони давали можливість керівництву депо зрозуміти ступінь готовності Петра до самостійної роботи. Його направляють на курси машиністів паровозів до Кременчука. Країні було потрібно багато машиністів. Потім серед багатьох із них знайдеться герой, так необхідний владі.

Після навчання, прийнявши вже свого паровоза, Петро починає над ним свої експерименти, які до цих пір примушують замислюватись над їх природою і можливими наслідками. Для їх з'ясування повернемося на один рік назад і звернемося до матеріалів Об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б), що пройшов у грудні 1930 р. Власне, починаючи з його рішень, ми можемо відстежити початок особливо пильної уваги партії до проблем залізничних перевезень. Зокрема, розглядаючи народногосподарський план на 1931 р., Пленум постановив домогтися в цьому році приросту національного доходу не менше як 35% (в 1930 р. він склав 19%). Тобто, передбачалося його зростання майже на 46%.

Звичайно, такі темпи індустріалізації вимагали автоматичного введення в дію механізму нарощування обсягів залізничних вантажних перевезень. У 1931 р., в порівнянні з останнім роком першої п'ятирічки (1933 р.), його планувалось збільшити більш як на 15%. І це при зниженні їх собівартості на 9%. Пленум однозначно засвідчив грандіозність планів партії, але тією ж мірою у цій грандіозності він наочно продемонстрував форму індустріалізації, її форсований темп. Останнє, на нашу думку, і є тією вихідною точкою, з якої слід починати відлік стаханівського і, як його складової на залізничному транспорті, кривоносівського руху.

Вже через кілька тижнів, у січні 1931 р., ця політика знаходить свій подальший розвиток у Зверненні РНК і ЦК ВКП(б), про яке ми згадували раніше. Наркомату шляхів сполучення разом із Робітничо-селянською інспекцією приписувалося «у місячний термін організувати ретельне вивчення конкретних умов і систем їзди та обслуговування паровозів...». Профспілці залізничників рекомендувалося мобілізувати широкі маси для піднесення залізничного транспорту. Погодьмося, що натяк на необхідність розвитку

Література до розділу I.

1. Ангелина П.Н. Люди колхозных полей / Прасковья Ангелина. – М. : Государственное издательство детской литературы, 1954. – 269 с.
2. Бажан О. За кулісами стаханівського руху / О. Бажан // Краєзнавство. – 2010. – № 4. – С. 110-126.
3. Бут О.М. Економічна контрреволюція в Україні в 20-30-ті роки ХХ століття: від нових джерел до нового осмислення / О.М. Бут, П.В. Добров [2-е вид., випр. і доп.]. – Донецьк : УкрНТЕК, 2002. – 316 с.
4. Воспоминания о Юрии Олеше. / Сост. О. Суок-Олеша, Е. Нельсон. – М. : Литература, 1987. – 208 с.
5. Герои Социалистического труда военных лет. 1941-1945. М. : Профиздат, 2001. – 279 с.
6. Гершберг С. Стаханов и стахановцы / Семен Гершберг. – М. : Политиздат, 1981. – 208 с.
7. Гершберг И. Шахта Никиты Изотова (Горловская шахта № 1 в Донбассе) / И. Гершберг. – М. : Профиздат, 1933. – 61 с.
8. Голод в Україні, 1946 – 1947. Документи і матеріали. – К., Нью-Йорк : Інститут історії України НАН України, 1996. – 373 с.
9. Задніпровський О. Хроніка голоду 1946 – 1947 років у Донбасі / Олександр Задніпровський. – Донецьк : Східн. видавничий дім, 2007. – 372 с.
10. Изотов Н. Моя жизнь, моя работа / Никита Изотов. – Харьков : Украинский рабочий, 1934. – 144 с.
11. Империя Сталина. Биографический энциклопедический словарь. – Москва : Вече, 2000. – 764 с.
12. История Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Краткий курс [Под. редакцией комиссии ЦК ВКП(б). Одобрен ЦК ВКП(б). 1938 год]. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1945. – 351 с.
13. История рабочих Донбасса [глав. ред. Ю.Ю. Кондуфор]. – К. : Наукова думка, 1981. Т.1 : Рабочие Донбасса в эпоху капитализма и в переходный период от капитализма к социализму. – 368 с. Т.2 : Рабочие Донбасса в период завершения строительства социализма и постепенного перехода к коммунизму. – 432 с.

15. Книга о Донбассе. Природа, люди, дела. – Донецк : Донбасс, 1977.
16. Мозговой В.І. Донеччина. Долаючи час і простір / В.І. Мозговой, В.П. Безродний. – Донецьк : Донбас, 2010. – 320 с.
17. Мозговой В.І. Там, где было Дикое поле... Очерки истории Донецкого края / В.І. Мозговой, В.Г. Ляшенко. – Донецк : Кардинал, 2001. – 336 с.
18. Освобождение: историко-документальные очерки / Редкол. А.Л. Третьяк (предс.). – Донецк : ТОВ Промінь, 2008. – 340 с.
19. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах : Донецька область [обласна редкол. Демидко В.М., Третьяк О.Л., Давиденко Л.І. – голова, Безродний В.П. – перш. заст. гол., Бут О.М. – заст. голови; вступна стаття – Бут О.М., Добров П.В.]. – Донецьк : Регіон, – Т.1. – 2004; Т.8. – 2011.
20. Разрешите представить – Донецк! Путеводитель / Под общ. ред. А.В. Кузьменко. Сост. А.В. Дмитриевский. – Донецк : ДИТБ, 2003. – 198 с.
21. Разрешите представить – Святогорск! Путеводитель / Под общ. ред. А.В. Кузьменко. Сост. А.В. Дмитриевский. – Донецк : ДИТБ, 2004. – 128 с.
22. Разумный В.В. Краеведческий туризм : Уч. пособие / Виталий Разумный. – Донецк : ДИТБ, 2007. – 224 с.
23. Рубинштейн Л.А. Книга рекордов Донбасса / Л.А. Рубинштейн. – Донецк : ЕАИ – Пресс, 2002. – 304 с.
24. Скибенко А.К. Донецк и Донецкая область: путеводитель / А.К. Скибенко. – Донецк : Вебер, 2010. – 380 с.
25. Тарасенко Н.Г. Экономические районы Украины / Н.Г. Тарасенко. – К. – Донецк : Академия, 2001. – 72 с.
26. Трилогия-фотоальбом. Живой земли душа живая / Фонд духовного возрождения Донбасса «Святогорье». – 2005. – 244 с.
27. Трилогия-фотоальбом. Высокое солнце Донбасса / Фонд духовного возрождения Донбасса «Святогорье». – 2006. – 272 с.
28. Трилогия-фотоальбом. Земля наших судеб / Фонд духовного возрождения Донбасса «Святогорье». – 2007. – 240 с.

«ініціативи мас» – більше ніж прозорий. Всі розуміли, що треба не лише «організувати ретельне вивчення» стану справ, а й надати вищим органам відповідні пропозиції. Склалась ситуація, за якої керівництво Слов'янського депо, і не лише його, а всіх залізниць, змушене було шукати людей, які можуть виявити «ініціативу знизу».

Втім не всі інженери-залізничники сприйняли її з ентузіазмом. Найбільш виважена і смілива їх частина попереджала про можливі негативні наслідки «ініціатив». Вони побоювалися того, що останні можуть вийти за межі технічно обґрунтованих норм та розрахунків. З подачі тодішнього Наркома шляхів сполучень Л.М. Кагановича їх нарекли обмежниками (предельщиками. – рос.). Він же очолив проти них і «безкомпромісну» боротьбу.

Як не дивно, але найбільш точне визначення «обмежництву» дає «Технічний залізничний словник», виданий у 1941 р. «Обмежники-шкідники, – зазначається в ньому, – затумуючи сутність і мету експлуатаційних розрахунків, створили псевдонаукові схоластичні форми математичних залежностей між окремими вимірювачами, в такий спосіб обґрунтовуючи свою контрреволюційну «теорію» обмеження». Без коментарів, як кажуть, бо не підлягає коментуванню факт, за якого «технічний» словник точні розрахунки підміняє політичною тріскотнею.

Особливо гострих форм боротьба з «обмежниками» набула після XVII з'їзду ВКП(б) (1934 р.), на якому Й.В. Сталін у звітній доповіді ЦК заявив, що «Транспорт є тим вузьким місцем, об який може спіткнутися і, мабуть, уже починає спотикатись вся наша економіка і, перш за все, наш товарообіг».

Зрозуміло, що після такого застереження боротьба з «обмежниками-шкідниками» вступила в нову фазу. Для їх остаточного «розгрому» вочевидь не вистачало позитивних прикладів практиків сталевих магістралей. Вони повинні були на власному досвіді довести правильність лінії партії. За цих обставин почин Петра Кривоноса був наперед визначений, а якби його не трапилось, то його, з точки зору інтересів влади, треба було б вигадати. Наперед визначений почин П. Кривоноса, крім економічного, все більше набував політичного значення. «На наших

залізницях тієї пори кадри залізничників були засмічені класово чужими елементами, – згадував Петро Федорович у своїй книзі «Магістралі життя». – В роки першої світової війни на транспорт пробралось немало синків куркулів, торгівців, дворян, чиновників».

Невідомо, чому чиновників автор відносить до самостійного класу. Не хочеться також, щоб ця тирада належала людині праці. Втім була надія, що вписав її в книгу він не сам, а літературний редактор, який вів за ним запис. Однак це було не так. Це була позиція. Інша річ, була вона власною чи привнесеною ззовні.

Готуючи цей матеріал та гортаючи сторінки тогочасної преси, ми наштовхнулись на його виступ на шпальтах газети «Правда» від 27 січня 1939 р., в якому Петро Кривоніс, підтримуючи лінію партії на процесі у справі «Антирадянського паралельного троцькістського центру», заявив, що «диверсантів і вбивць слід пустити по тому ж шляху: їх треба розстріляти». Ми не знаємо, чим була ця позиція: глибоким переконанням чи реакцією інстинкту самозбереження, а може, просто добросовісною оманюю. Дуже хочеться сподіватися на останнє.

При цьому не можемо не висловити свого співчуття й на адресу «обмежників», які в силу своїх посадових обов'язків відповідали не лише за виконання плану перевезень, а й за безпеку на дорогах. Усіляка «ініціатива», достатньо не підкріплена інженерними розрахунками, потенційно створювала загрозу підвищення аварійності, яка й без того була високою. Л.М. Каганович у своїх «Пам'ятних записках» наводить жахливі факти. За один 1934 р. на залізницях СРСР відбулося 62 тисячі аварій. За січень-лютий наступного року їх було понад 12 тисяч. Більшість із них була з причини розриву поїзда. В аваріях загинуло 470 осіб. Тим часом до рекорду швидкості молодіжної бригади Петра Кривоноса залишалося рівно чотири місяці.

Розкручені темпи індустріального розвитку вимагали все більшого зростання обсягів залізничних перевезень. Їх відставання від реальних потреб створювало загрозу для виконання п'ятирічного плану, що, в свою чергу, ще більше заглиблювало проблему перевезень у сферу великої

ЛІТЕРАТУРА

Загальні праці до навчального курсу

1. Бовсуновская А.Я. Теория исследований районов Донбасса: Учеб. пособие / А.Я. Бовсуновская, С.Н. Голубничая. – Донецк : ДИТБ, 2003. – 130 с.
2. Бродиной А.В. Край Донецкий : крат. топоним. словарь Донец. обл. / А.В. Бродиной. – Владивка : Коваленко А.Г., 2009. – 192 с.
3. Влюбись в свой край! Донецк. – Донецк : Кардинал, 1995. – 104 с.
4. Годы и люди Донетчины / Авт.-сост. В. Ляшко. – К. : Изд-во Европ. ун-та, 2004. – 501 с.
5. Донетчина в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). Известные и неизвестные страницы истории / Редкол. А.Л. Третьяк (предс.). – Донецк : Донетчина, 2008. – 432 с.
6. Донеччина (книга-фотоальбом) [автори тексту В.Ф. Вовенко, М.П. Корнеєв; редактор В.Ф. Вовенко]. – Донецьк : ТОВ «Діапрінт», 2004. – 253 с.
7. Донеччина. Перехрестя цивілізацій. Книга перша [Заг. ред., передмова В.І. Мозговий]. – Донецьк : ТОВ «Діапрінт», 2007. – 160 с.
8. Донеччина. Сучасний вимір. Книга друга [Заг. ред., передмова В.І. Мозговий]. – Донецьк : ТОВ «Діапрінт», 2007. – 256 с.
9. Донеччино моя! Антологія творів майстрів художнього слова. – Донецьк : ПП «ЦСО», 2007. – 464 с.
10. Душка В.Г. От старины глубокой до наших дней. В 2-х т. – Донецк : ТОВ «КІПІС», 1999. – 176 с.
11. Жеребецкий П.И. Горловка. Научно-публицистические очерки [изд. второе, перераб., доп.] / Петр Жеребецкий. – Донецк : Донбасс, 2012. – 532 с.
12. История городов и сел Украинской ССР: В 26-ти т.: Донецкая обл. / Редкол.: Ерхов Г.П. (предс.). – К. : Укр. сов. энциклопедия, 1976. – 811 с.
13. История Донбасса (XX век) / Сост. Н.Р. Темирова. – Донецк : Донбасс, 1993.
14. История родного края. Часть 1-2. / А.В. Колесник, В.А. Пирко, С.М. Нестерцова, Е.В. Щербинин. – Донецк : Кардинал, 1998 – 1999. – 320 с.

*Св. 68. Тунець
Маріупольський краєзнавчий музей*

політики. І це зрозуміло, адже йшлося вже не просто про відставання якоїсь окремо взятої галузі, а про виконання п'ятирічного плану, скоригованого особисто Сталіним. Плану, який закладав економічні засади політичної системи нового типу. Його невиконання чи, тим більше, зрив означали хибність самої ідеї соціалізму.

Отже, ціна питання була дуже високою. Владі конче був необхідний результат. Причому результат, який замішувався на ініціативі знизу. І це теж зрозуміло, адже така ініціатива засвідчувала підтримку широкими верствами владної політики. Створювалась ілюзія єдності влади й народу. Вже через декілька місяців, буквально напередодні рейсу Петра Кривоноса, **30 червня 1935 р.** Й.В. Сталін, приймаючи передових людей галузі, заявить, що «...СРСР як держава була б немислимою без першокласного залізничного транспорту, що зв'яже в одне ціле його численні області й райони». До речі, цей день сталінського прийому згодом перетвориться на всесоюзний день залізничника.

1935 р. стане знаковим для залізничного транспорту. Навесні буде введено загальномережевий графік руху поїздів, який передбачав підвищення норми швидкості й руху поїздів, перехід вантажних составів на автоматичне гальмування. Слов'янське депо обслуговувало два «плеча»: на Лозову та на Харцизьк. На лозівському напрямку швидкість було збільшено з **14 км.** на годину до **23 км.**, а вагу потяга з **1100 тонн** до **1750**. І це при тому, що технічне оснащення змінити ще не встигли. Всі норми було збільшено при тих же локомотивах і тих же, що й раніше, вагонах.

Остання обставина особливо актуалізувала питання підтримки «знизу». Про це без будь-яких натяків заявив народний комісар шляхів сполучення Л.М. Каганович, протиставивши думку «світил» (лапки Л.М. Кагановича) тягової та експлуатаційної справи, які доводили, що паровози вантажного руху не можуть нарощувати швидкість, оскільки не було оновлено тяговий парк локомотивів, вагонів та рейкового господарства, думці передових машиністів, які допускали збільшення швидкості до **30 км.** на годину.

І ось 1 липня 1935 р. бригада Петра Кривоноса провела свою «Емку» зі Слов'янська до Лозової зі швидкістю **31,9 км/год.**, замість **23 км/год.** планових (різниця з плановим показником – **8,9 км/год.**). Згодом швидкість вдалось збільшити до **37,5 км/год.** (різниця склала **14,5 км/год.**, а потім і до **39 км/год.** (різниця з плановим показником – **16 км/год.**). На перший погляд здається, що перевищення швидкості, особливо в першому випадку, незначне і суттєвого економічного прибутку не дає. Однак в розрахунку на весь маршрут, який складав біля **150 км**, економія в часі була вагомою. У першому випадку (**31,9 км/год.**) вантаж було доставлено раніше на **2 години 14 хвилин**, у другому – на **3 години 8 хвилин**. Через місяць після рекорду П.Ф. Кривоноса було нагороджено орденом Леніна, що, поміж іншим, підтверджує значущість політичної складової рекорду. У нього було багато послідовників, що дає підставу стверджувати, що ми маємо справу з цілим рухом.

І все ж таки за рахунок чого був поставлений рекорд? Техніка й господарство ті ж самі, а результат принципово інший! Виходить, що раніше, до рекорду, хтось штучно гальмував процес перебудови залізничних перевезень. Але про це пізніше. Спочатку знову звернемо увагу на особу молодого новатора. Він із робочої сім'ї, комуніст, має звання «Кращий помічник машиніста», він завжди йшов у ногу з партією. Вибір героя був не випадковий, він – взірць людини, яка будує нове суспільство. Невипадково йому було доручено й відкрити великий клапан. Але все по порядку. Паровоз серії «Еу» був, мабуть, однією з найбільш вдалих моделей радянського паровозобудування. Його вага складала **85,6 тонни**, потужність – **1500 кінських сил**. Паровози цієї серії були найвідомішими не лише завдяки рекорду Петра Кривоноса. Вони використовувалися як реквізит у **36 фільмах**, серед яких «Ад'ютант його величності» та «Небеса обітовані». А паровоз **Еу-684-37**, на якому П.Ф. Кривоніс поставив рекорд швидкості, зараз стоїть пам'ятником своєму машиністові в депо станції Слов'янськ, яке з **1995 р.** (світлина **4**) носить його ім'я.

Повернемося, однак, до технічного боку рекорду. В його основі лежить додаткове форсування паровозного котла. За

Св. 66. «Зрізаний» терикон

*Св. 67. Шахта ім. Юних комунарів сьогодні
м. Єнакієве*

Св. 64. Курахівська теплоелектростанція

Св. 65. «Конусоподібний» терикон

цитованим уже нами «Технічним залізничним словником», форсування котла характеризується «інтенсивністю пароутворення, вимірюваною кількістю кілограмів пари, яка знімається за 1 годину з 1 квадратного метра поверхні нагріву». Кривоносу та його сподвижникам вдалося знімати від 60 до 70 кг пари з 1 кв. метра площі нагріву. Щоправда, для цього кочегару доводилося перекидати в топку за зміну до 12 тонн вугілля, про що він згадував сам. Однак таку кількість пари було неможливо подати до механізму, який перетворював її силу в силу крутіння коліс через малий клапан, як передбачалось технічними умовами експлуатації. Тому машиніст використовував так званий великий клапан, задіяння якого та ж інструкція передбачала лише в особливих випадках.

Звичайно, той же словник називає ще ряд інших складових успіху, таких як чистота поверхні нагріву котла, справне утримання склепінь, колосникової решітки та піддувала, точне регулювання витяжних приладів, використання живої (кінетичної) сили потяга. Однак коли автори назвали їх людям, які свого часу працювали машиністами паровозів, то вони засвідчили, що все назване входило до переліку регламентних та експлуатаційних робіт і не може слугувати основою для рекордів. Тобто, назване є звичайною щоденною роботою бригади.

Петро Кривоніс мав багато наступників. Різні дослідники визначають їх кількість по-різному, що походить від узвичаєної практики викривлення статистики соціалістичного змагання. Нам, наприклад, доводилось бачити цифру – 35 тисяч чоловік (кінець 1935 р.). Ми не заперечуємо, як і категорично не стверджуємо того, що рівень заробітної плати в поширенні почину Петра Кривоноса відігравав не останню роль.

Серед когорти кривоносівців є всі підстави назвати прізвища П.С. Ларікова, І.М. Прохвятила, С.І. Хаблака та багатьох інших. Однак справедливість вимагає також і того, щоб засвідчити далеку неоднозначність оцінок рекорду з боку колег. І це визнає сам П.Ф. Кривоніс, він, зокрема, згадує, що старі машиністи його попереджали, що за такої експлуатації він свого паровоза невдовзі «принесе в мішку».

Багато залізничників старшого покоління, що були виховані на засадах жорсткої дисципліни, яка завжди мала місце на залізниці, взагалі вважали неприпустимим яєсь відхилення від усталених норм та правил. Звичайно, вони не вв'язувалися в дискусії, тому їх не було віднесено до числа відвертих «обмежників». Інша їх частина, молодша за віком, передусім з числа машиністів, помічників та кочегарів, теж негативно ставилась до рекордів. Вони добре розуміли, що сьогоднішній рекорд, поставлений будь-ким із них, завтра може обернутись якщо не нормою, то її більшою частиною.

Це була загальна думка і загальне ставлення більшої частини радянського робітництва до рекордів, починів та ініціатив у будь-якій галузі. Тим більше, що кожен з рекордів містив значну частину штучності. Зокрема, на час встановлення рекорду Петром Кривоносом була закрита для руху всіх поїздів уся залізнична гілка. Для «швидкісників» змінювали також розклад руху, затримували інші состави тощо

Можливо також, що свою частку дьогтю у цю діжку з медом додавало настирливе на в'язування методу Кривоноса з боку партійних, профспілкових та й господарських органів. Цікавилися цим питанням і «компетентні» органи. Причому іноді справа доходила до критичної точки.

Такий факт наводить у своїх спогадах Голова Ради Міністрів УРСР А.П. Ляшко. Він згадує, як у свою студентську бутність приїхав додому. Як годиться, накрыли стіл. Випили. Як завжди в таких випадках, заговорили про політику. Не пив лише дядько Мишко. Він був машиністом і збирався йти в рейс. «Ні, ви мені скажіть, – обурено говорив він, – чи можна саджати людей за те, що вони начебто не забезпечують кривоносівського руху? Адже у Кривоноса лінія від Слов'янська до Основи – як на замовлення: можна і вантаж брати, і швидкість тримати. А у нас на Дебальцеве затяжний підйом, на який машиністи не витягують важковагові состави. І починаються пошуки шкідників. Ну, хай вже заарештували начальника дороги Левченка. З ним хоч зрозуміло – їздив до Америки і там міг бути завербованим. А ті, хто не виїжджав за кордон, при чому?».

*Св. 62. Металургійний завод ім. Ілліча
м. Маріуполь*

Св. 63. Єнакієвський металургійний завод

*Св. 60. Ландшафтний парк «Зуївський»
Панорама*

*Св. 61. Ландшафтний парк «Краматорський»
Скелеподібний вихід верхньої крейди*

14 листопада 1935 р. в Москві відкрилась I Всесоюзна нарада стаханівців промисловості та транспорту, де своїм досвідом поділиться й Кривоніс. На його грудях засяє орден Трудового Червоного Прапора. А в листопаді 1936 р. ворошиловградські паровозобудівники на честь X з'їзду ВЛКСМ подарують його бригаді ФД-20-835 блакитного кольору. Це був легендарний «Блакитний птах», макет якого зараз зберігається в музеї локомотивного депо Слов'янська.

«Блакитний птах» традиційно асоціюється з мрією та надією на щастя. «Блакитний птах» все життя оберігатиме Петра, манячи його своєю блакитною даллю. Він відкриє для нього двері до найвищих кабінетів. Він зробить його людиною-легендою. Кожен легкий помах крила «блакитного птаха» підноситиме нашого героя на нові висоти. З 1939 по 1952 роки він – член Центральної ревізійної комісії ВКП(б), член ЦК ВЛКСМ, член ЦК Компартії України, депутат Верховної Ради УРСР. Він буде брати безпосередню участь у розробці першої радянської Конституції, а як делегат VIII Всесоюзного з'їзду Рад буде її приймати.

З кожним новим помахом крила «блакитного птаха» він буде також стрімко підійматися по щаблях службової драбини. Квітень 1937 р. – начальник паровозного депо, лютий 1938 р. – начальник паровозної служби дороги, травень 1938 р. – начальник Південно-Донецької (управління в Ясинуватій), потім Північно-Донецької залізниці (управління в Артемівську), 1943 р. – начальник Томської залізниці (управління в Новосибірську). Тут він стане Героєм Соціалістичної праці. Потім буде Південно-Західна залізниця, Південно-Західний і Донецький округ залізниць.

Але на все життя залишиться в його пам'яті та пам'яті випадкових свідків епізод на станції Лозова, про який згадуватиме майбутній міністр шляхів сполучень СРСР М.С. Конарєв. В часи кривonosівських рекордів він був начальником цієї станції. Одного разу, перебуваючи вже в zenіті слави, П.Ф. Кривоніс неправильно розрахує вагу потяга, а його «птах щастя» чи то не помітить цього, чи ненадовго відлучиться. Паровоз почне «задихатись» уже

на вході до станції. Стало зрозуміло, що «зайти» на Лозову потяг не зможе. І тут на вхідному семафорі на якусь мить промелькнуло червоне світло і тут же ввімкнулося зелене. Саме в цю мить черговий по станції не встиг закінчити маневри. Але щоб врятувати свою репутацію, машиніст зупинить поїзд. З найближчого стрілочного поста він зв'яжеться з самим Л.М. Кагановичем. «Стою під Лозовою з важковантажним. Червоним зустріли», – заявить він Наркомуну, тим самим переклавши свою провину на чергового по станції. Черговий по станції отримає **10 років таборів**.

Він буде людиною системи. Він не міг відрізнятись від систем. Восени **1935 р.** до районної прокуратури Слов'янська надійде «сигнал» від якогось «доброзичливця» про начебто незаконні оборотки Петра Кривоноса. Розібравшись у справі, прокурор Котиков знайде підстави для притягнення його до судової відповідальності. Реакція системи була миттєвою. Вже **21 листопада** того ж року бюро Сталінського обкому КП(б)У на своєму засіданні розгляне питання «Про притягнення до судової відповідальності Слов'янським прокурором Котиковим машиніста-стаханівця Донецької залізниці П. Кривоноса».

Дії прокурора визнають недійсними. Вердикт буде суворим. «За формений бюрократизм по відношенню до справи Кривоноса і дискредитацію нагородженого орденом Леніна прокурора Слов'янського району з роботи зняти. Тов. Кумпівичу (прокурор області. – В.Д.) оголосити догану за проявлену короткозорість і канцелярсько-бюрократичний підхід до розбору справи шахрая і пройдисвіта Щукіна, який звинуватив Кривоноса».

Він чесно служитиме системі, і система оберігатиме його, щедро віддаючи належне за відданість званнями, орденами, медалями. В роки Великої Вітчизняної війни залізниці будуть переформатовані за військовим зразком. П.Ф. Кривоніс увійде до числа вищого начальницького складу і отримає персональне звання генерал-директора тяги I рангу. Вище за нього в цьому залізничному табелі про ранги стоятимуть лише три особи: два віце-генерал-директори шляхів сполучення I та II рангів та генерал-директор шляхів сполучень.

*Св. 58. «Меотида»
Сусідні колонії*

*Св. 59. «Меотида»
Колонія чайок*

*Св. 56. «Меотида»
Колонія кучерявих пелеканів*

*Св. 57. «Меотида»
Колонія бакланів*

З 1953 р. і аж до 1980 р. Петро Федорович незмінно керуватиме Південно-Західною залізницею і житиме в Києві. Але було б дивно, якби ця ідилія між «гвинтиком» та «механізмом», тобто людиною і системою, не дала збою.

Рано чи пізно це повинно було статися. Йшов рік 1980. Петро Федорович готувався зустріти своє сімдесятиріччя. Галузеве керівництво в Москві вже готувало подання до його представлення на другу зірку Героя Соціалістичної Праці, що давало право на встановлення погруддя героя на місці народження. Неждано-негадано проти цього категорично виступило республіканське керівництво на чолі з першим секретарем ЦК Компартії України В.В. Щербицьким. Воно дало згоду на нагородження його лише орденом «Дружби народів», зажадавши негайного виходу на пенсію. Ображений П.Ф. Кривоніс попросив небагато. Він попросив залишити його на роботі на півроку, до січня 1981 р., сподіваючись закінчити трудовий рік і виконати взяті на десяту п'ятирічку зобов'язання. Система була непохитною. Вона вже списала його з рахунків. Хворе серце не витримало. На траурному мітингу було багато щирих і гірких сліз, гарних слів. Було багато квітів. Було виділено навіть місце на Байковому цвинтарі. «Птах щастя» назавжди відпустив свого улюбленця.

Петро Федорович Кривоніс пішов із глибокою вірою у «птах щастя» завтрашнього дня. Він ніс йому труд, а той віддукував славою, кликав і манив за собою. Таким був його вибір, який, попри все, заслуговує на повагу!

Два різних подвиги Макара Мазая

Не знаю чому, але ще до детального вивчення особистості Макара Микитовича Мазая в мене була якась внутрішня симпатія до цієї людини. Здавалося б, що підстав для цього малувато. Звичайний сільський хлопець із російської глибинки, яких сотні тисяч з'їжджались на заробітки до нашого краю. Але було в нього щось таке, чого не мали інші. Може, ґрунтовність особлива, не за віком.

Народився він **13** квітня **1910** р. в сім'ї кубанського селянина Микити Мазая із станиці Ольгінської, який, як і багато його земляків, потрапив у вихор громадянської війни. В **1919** р. до Ольгінської докотилась сумна звістка про Микиту, який служив у червоній кавалерії. Станиця дізналась, що пораним він потрапив до «білих». І зовсім вже не хотілося вірити односельцям у страшну його смерть. За відмову від пропозиції продовжити службу на боці противника його було четвертовано. Ну хто тоді міг навіть припустити думки, що батько передасть свою долю синові, який через **22** роки теж буде страчений за відмову служити ворогові.

Важким було життя сім'ї без батька. Ледь-ледь навчившись читати й писати, дев'ятилітній Макар змушений буде залишити школу і йти в пастушки, потім в наймити до заможного козака. Важким був батрацький хліб. Настільки важким, що прибується хлоп'я навіть до циганського табору й декілька років кочуватиме з ним по Кубані. Врешті повернеться до рідної станиці.

Авженевдовзі життя його різко зміниться. До Ольгінської приїде агітаційна бригада з Донбасу, пропонуючи молоді гарну роботу і гарний заробіток у місті на березі моря. Через декілька днів п'ятеро парубків, що пристали на цю пропозицію, були вже в Маріуполі. Це був серпень **1930** р. У чоботях на високих підборах та в кашкетах з височенною тулією вони викликали немало посмішок у місцевих красунь, що неабияк бентежили наших героїв. Але це було ніщо в порівнянні з першими враженнями від мартенівського цеху, де їм довелося працювати.

*Св. 54. «Меотида»
Тут закінчується Крива коса*

*Св. 55. «Меотида»
Кучерявий пелікан*

*Св. 52. Азовське море
снт. Сєдове*

*Св. 53. «Меотида».
«Крива коса»
Вид зі сторожової вежі*

Звиклим до кубанських просторів хлопцям задимлений, запилений, з язиками полум'я, що виривались одночасно з декількох мартенів, цех видався пекельним місцем. Четверо злякалися й повернулись додому. Лишився він один. Чорноробом. Почалися трудові будні.

Важка це була робота. Ситуація ускладнювалася ще й практично повною неграмотністю майбутнього сталевара. Не розуміючи професійної термінології, він навіть слово «фосфор», яке часто використовували сталевари, побоюючись надлишку цього хімічного елемента у плавці, спочатку прийняв за лихе. А залізо, був певен він, добувають із землі готовим, як золото. І все ж таки справа потроху рухалася вперед. У 1932 р. врешті були здолані професійні курси технімуму. Цього ж року він пов'язав свою долю з дівчиною із місцевого присілка Талаковки, що недалеко від нинішньої Сартани. Її звали Марфою.

У 1933 р., навчаючись на заочних курсах сталеварів у Дніпропетровському гірничому інституті, він стає першим підручним відомого на той час сталевара М.В. Махортова. І ось, нарешті, рік 1935. В трудовій книжці з'явився заповітний запис «Сталевар мартенівського цеху». Він довго чекав на нього. Чекав, бо давно вже полюбилася йому ця справа. Може, й мету перед собою таку поставив. Та й заробітна плата стала іншою. Цього теж не можна скидати з рахунків. Всі стаханівці, й він не був винятком, за своє новаторство отримували досить непогані гроші, які не могли бути зайвими в молодій сім'ї. Гадаємо, було ще одне – честолюбство. Саме воно, на нашу думку, зіграло не останню роль, коли керівництво шукало претендента на подвиг. Біографія повністю підходила, а ось в разі відсутності цієї риси характеру герой міг і не відбутися.

Йшов рік 1936. Вже поставив свій рекорд Олексій Стаханов, давно створила свою жіночу тракторну бригаду Паша Ангеліна й здійснив свій швидкісний важковаговий рейс на Лозову Петро Кривоніс. Країна, що застигла в сталінському стрибку в індустріалізацію, потребувала все більше металу. XVII з'їзд ВКП (б), що розглянув план Другої п'ятирічки, передбачав на її кінець збільшення виробництва сталі в порівнянні з останнім роком Першої п'ятирічки на 289%, чавуну – на 260%, прокату – на

303%. В реальності ж потреби вочевидь не відповідали можливостям. За цих обставин слід було чекати робітничої «ініціативи» знизу, звичайно ж інспірованої згори. У серпні **1935** р. ЦК приймає постанову «Про партійну роботу на підприємствах чорної металургії», в якій відзначається, що внаслідок виконання завдань XVII з'їзду та інших рішень ВКП (б) партійні організації заводів чорної металургії домоглися значних успіхів у справі мобілізації робітників і службовців на подолання відставання галузі. «У той же час загальний рівень організаційно-партійної та масової роботи на заводах, – зазначалось у ній, – значною мірою відстає від нових завдань...».

Отже, питання «ініціативи» знизу було вирішене. Справа була лише в часі та в пошуку її виконавця. Ось тут, гадаємо, честолюбство Макара й зіграло свою вирішальну роль. Звичайно, враховуючи абсурдність самої ідеї стаханівської ініціативи в чорній металургії, вона не могла з'явитись негайно. Потрібний був час. Дійсно, марген – це не відбійний молоток і, навіть, не паровоз. Наслідки від експерименту тут могли бути катастрофічними. Ось тут малограмотність Макара та його честолюбство й знадобились. За цих обставин твердження деяких журналістів про те, що Макар Мазай, готуючи свій рекорд, займався самостійно, проводячи значний час з книгою, критики не витримує. Не міг напівграмотний парубок здійснити точні інженерні розрахунки, не маючи хоча б мінімальної інженерної підготовки. Іншими словами, щоб придати переконливості та обґрунтованості небезпечному експерименту, молодому сталевару приписувалося те, що було не під силу кожному інженеру.

Але саме йому ставилася в заслугу ідея поглиблення ванни мартенівської печі і водночас підняття її склепіння. Все разом це давало можливість більше завантажити до мартену шихти і, відповідно, отримати більше сталі з одного квадратного метра її поду. Насправді ж все було інакше. Спонукувані постановою ЦК та, вірогідніше за все, партійним комітетом, бо, там де пахло почином, партком обабіч на той час залишатися просто не міг, начальник мартенівського цеху Снегов, інженери Чорний та Крилов (ініціали невідомі) здійснювали інженерну підтримку

*Св. 50. Пеньок араукарії
Ландшафтний парк «Клебан-Бик»*

*Св. 51. Приазовський степ
Панорама*

Св. 48. Савур-Могила

*Св. 49. Ландшафтний парк «Клебан-Бик»
Панорама*

«ініціативи». До речі, головний інженер заводу Петро Кравцов був категорично проти цього вкрай ризикованого експерименту. Щоб перебороти його думку, ініціаторам довелося звертатись аж до наркома з важкої промисловості Г.К. Орджонікідзе. Щоправда, начальник цеху в телефонній розмові з наркомом змушений був говорити з певними застереженнями: «Ми йдемо на технічний ризик. Ми вступаємо в конфлікт із деякими положеннями науки». Орджонікідзе не лише дав згоду, а й гаряче підтримав ініціативу. «Дійте сміливо! Наша підтримка вам забезпечена. Країні потрібно багато сталі. А щодо науки, то пам'ятайте: наука – не ікона», – заявив він.

Певною мірою позицію наркома можна зрозуміти, адже на цей час за його плечима було лише навчання у Тифліській фельдшерській школі та партшкола в Лонжюмо. Зате цілком реальною була сталінська установка на підтримку «ініціативи» знизу. На слуху ще був і виступ Й.В. Сталіна на першій Всесоюзній нараді стаханівців. «Говорять про науку. Говорять, що дані науки, технічних довідників та інструкцій суперечать вимогам стаханівців про нові, вищі нормативи. Але про яку науку тут йдеться? Дані науки завжди перевірялись практикою, досвідом. Наука, що порвала зв'язок із практикою, з досвідом, – яка ж це наука?».

То ж не дивно, що молодий сталевар услід за вождем, виступаючи на заводських зборах, заявив: «Фізичним та хімічним законам можна не тільки коритися. Ними можна керувати. Ми змогли вже значно підвищити існуючі норми завантаження печі, але особливих труднощів не відчуваємо. Значить, будемо підвищувати вагу плавки й далі. Сказане я постараюсь довести справою. Так воно вірніше». Наївна, малоосвічена, задурена класовими амбіціями, але при цьому щира й віддана ідеї партії душа вірила, не знала, що законами науки не управляють, на них лише спираються.

28 жовтня 1936 р. за **6 годин 40 хвилин** плавки з кожного квадратного метра поду було знято **13,4 тонни** сталі (за іншою версією – **15**). Двадцятишестирічний сталевар мартенівської печі № **10** став зачинателем стаханівського руху в чорній металургії.

Невдовзі надійде вітальна телеграма від наркома з важкої промисловості К.Г. Орджонікідзе. Не забариться й нагорода – Орден Трудового Червоного Прапора. Надійде й наркомівський подарунок – автомобіль ГАЗ-М-1, в побуті «Емка», серійне виробництво якого щойно розпочалося на Горьківському автомобільному заводі. На знак визнання трудової заслуги Макара Мазая його буде обрано делегатом Восьмого Надзвичайного з'їзду Рад, де йому пощастить взяти участь у прийнятті Нової Конституції. Більше того, він, навіть, візьме участь у дискусії щодо доповіді конституційної комісії. Щоправда, примудриться при цьому свідомо, а може, й несвідомо, викликати мовчазний протест дипломатів ряду країн, що були присутніми на з'їзді. «Фашисти скажено готуються до війни проти Радянського Союзу, – заявив він. – Для кожного зрозуміло, яку роль в обороні відіграє сталь. Ось чому я закликаю всіх сталеварів... дати стільки сталі, скільки треба, щоб залити нею всю фашистську зграю». На ці слова частина присутніх на з'їзді дипломатів мовчки залишила залу засідань.

Уряд і партія визнають рекорд М. Мазая за подвиг. Але чи був він дійсно таким? Чи, може, ризиковані плавки просто назвали подвигом? Щоб відповісти на ці питання, треба співвіднести почини нашого героя з конкретно-історичними подіями в країні. Це був час сталінського стрибка, який з кожним днем уповільнював свій політ. «Грандіозні» плани все більше пробуксовували. Влада намагалася за будь-яких обставин і будь-якими засобами надати їм прискорення. Рекорд Мазая був одним із засобів прискорити виконання планів у чорній металургії. Але чи ефективним був цей метод? Чи вирішив він питання в принципі? Чи багато було у Макара Мазая послідовників? Врешті, чи не скорочувався через таке перенавантаження строк служби мартену? Питання в більшості випадків залишаються відкритими. Хоча, з формальної точки зору, певні спроби розповсюдження методу й мали місце. Коли ж ми погортаємо сторінки підшивок газет того часу, які ретельно відстежували практично щоденне виконання планів основними галузями промисловості, то зрозуміємо як природу рекорду, так і його результативність.

*Св. 46. Відділення Українського степового заповідника
«Крейдова флора»
Панорама*

*Св. 47. Ландшафтний парк «Донецький кряж»
Панорама*

*Св. 44. Відділення Українського степового заповідника
«Хомутівський степ»
Панорама*

*Св. 45. Відділення Українського степового заповідника
«Кам'яні могили»
Панорама*

Навіть офіційна статистика змушена була констатувати хронічне відставання чорної металургії від планових завдань. Наприклад, газета «Известия» від 31 січня 1937 р. у своїх щоденних трудових зведеннях констатувала виконання плану з виплавки чавуну на 81,5%, сталі – на 81,9%, прокату – на 96,1%. Майже через рік, 21 січня 1938 р., ситуація, практично, та ж. Виплавка чавуну склала 86,4% від плану, сталі – 83,6%, прокату – 66,6% (з урахуванням вихідного дня на ряді підприємств).

Як бачимо, почин Макара Мазая суттєво не змінив стану справ. Та й не дивно. Світова практика дуже обережно ставилась до будь-яких надлишкових навантажень на мартенівські печі. І не без підстав. Європейські та американські металурги вважали, що максимальне навантаження печі в кращому випадку веде до погіршення якості металу, а в гіршому – до аварій з руйнуванням мартену і неминучими людськими жертвами. Скажімо, Німеччина, яка потребувала металу не менше, як СРСР, з одного квадратного метра поду знімала по дві з половиною тонни сталі. Ще меншим був реальний показник в США – біля двох тонн.

Гадаємо, що можливість поглиблення ванни печі та підвищення її склепіння, заходи, завдяки яким, власне, й було досягнуто рекорд, інженерами цих країн теж прораховувались. Лише результати підрахунків, мабуть, були в них інші. Крім того, в них не було необхідності ставити рекорди. Можливо також, що радянські фахівці, які знаходилися і під агітаційними чарами стаханівського руху, не до кінця прорахували всі можливі наслідки мазаївського рекорду.

Так чого ж домігся Макар Мазай? Чи можна вважати його почин подвигом? Відповідь на це питання криється в загальній характеристиці сталінського стилю менеджменту, який тверезий і ретельний розрахунок спеціалістів підмінив агітаційними гаслами й революційними наскоками дилетантів. Макар Мазай був одним із гвинтиків цього великого механізму. Він бездоганно виконав свою функцію. Але він не міг знати, що ця функція за своєю сутністю марна, хоча й була вбрана у бездоганні зовнішньо-революційні шати.

Отже, є всі підстави говорити про перший подвиг Макара Мазая не в загальнолюдському розумінні цього слова, а лише в тлумаченні верхівки класу, до якого він належав. Хоча при цьому не можемо не віддати належне його особистій сміливості. Вона в тому, що він взагалі взявся за рекорд. Неважко здогадатись, чим би все для нього закінчилося, якби експеримент або якась із його численних спроб завершилися аварією. Закінчувався рік **1936**.

У **1937** р. Макар Мазай поїхав навчатись до промислової академії. З ним поїхала й сім'я. У них із Марфою було четверо дітей. В столиці вони прожили до початку війни. Слухачі академії повернулися до місць попередньої роботи. Залишивши дружину з дітьми у її брата, він помчав на завод. Дні до початку окупації для нього злилися в один суцільний день, який змінювався не ранком і ніччю, а початком і кінцем плавки. Макар, практично, жив у цеху.

Становище на фронті ставало щодалі критичнішим. У ніч з **7** на **8** жовтня командувач Азовською військовою флотилією О.П. Олександров наказав бойовим кораблям залишити порт. Місто залишилось без прикриття. Настало **8** жовтня **1941** р., в Маріуполі саме йшло засідання партійно-господарського активу, коли мимо міськкому партії пройшли німецькі бронетранспортери. До міста ввійшли підрозділи дивізії СС «Лейбштандарт Адольф Гітлер». Деякі підприємства не були знищені. За даними «Вестника прес-центра ОАО «ММК имени Ильича», за березень **2010** року, ворогові навіть вдалося захопити завод з виробництва якісних сталей, що на «Азовсталі». У той же день він почав працювати на ворога. Дехто звинувачує в цьому С.Б. Зодіонченка (справжнє прізвище Зайончик Шимон Борухович), колишнього першого секретаря Дніпропетровського обкому партії, а на той час першого секретаря Сталінського обкому (призначений **13-14** вересня **1941** р.), члена військової ради Південного фронту. Саме йому доручалось в останні дні перед окупацією евакуювати заводи, а за неможливості евакуації знищити їх.

Але все було б дуже просто, якби у всіх прорахунках, які пов'язуються з окупацією Маріуполя, була винна лише одна, хай навіть і на рівні секретаря обласного комітету партії, особа. Ми не схильні до такої категоричності з

*Св. 42. Мар'їна гора
Вид з села Сребрянка*

*Св. 43. Національний природний парк Святі гори
Панорама*

7. Як ви розумієте давнє арабське прислів'я: «У краплині води відбивається Всесвіт»? Розкрийте його внутрішній зміст і актуальність.

8. Видатний індійський філософ і політик писав: «У технологічному суспільстві є два шляхи розвитку. Перший – чекати поки катастрофічні невдачі не зроблять очевидними недоліки системи, її викривлення й самоомани. Другий – увести соціальний контроль і баланс, щоб виправити вади системи ще до того, як настане катастрофа». Який із визначених шляхів, на вашу думку, обрала Україна. Наведіть необхідні аргументи.

ряду причин. Дійсно, з формальної точки зору, він не виконав наказ, але в умовах суцільного безладдя, яке в цей час панувало в місті, цілком вірогідним є те, що скоріше за все в нього не було для цього щонайменшої можливості. Не можна скидати з рахунків і того, що заводи Маріуполя безперерійно працювали на потреби фронту. Так, на заводі ім. Ілліча в цей час випускали різні марки броньованої сталі для танків Т-34, торпедних катерів, штурмовиків «ІЛ-2», вироблялись тут також 50-тиміліметрові міномети та гранати Ф-1. На «Азовсталі» виливали корпуси для авіабомб, налагодили виробництво 50-ти – та 120-тиміліметрових мінометів. Активно були задіяні також і інші підприємства міста. Зрозуміло, що за цих обставин евакуація вимушено відкладалась до останньої можливості.

Не випадково ж рішення про евакуацію заводу ім. Ілліча Державний Комітет Оборони прийняв лише 13 вересня. Але навіть із урахуванням цієї обставини в плані підготовки евакуації було зроблено багато.

Дмитро Грушевський у своїй книзі «Імені Ілліча» (1966 р.) стверджує, що доменні та мартенівські печі дійсно вивезти не змогли. Однак коли німці увійшли в місто, то домни були «закозлені» («козли» – залишки плавки в печах), а мартенівські печі виведені з ладу. І ще одне. Що хоч не прямо, а опосередковано виправдовує С.Б. Зодіонченка. Він, персональний пенсіонер всеосяжного значення, помер своєю смертю у 1972 р. в Москві. Можна лише здогадуватись, що б з ним було, аби сумнозвісній сталінській охоранці вдалось виявити хоч найменші його «гріхи» воєнних часів.

Таку пильну увагу персоні секретаря обкому зараз ми приділяємо лише тому, що в деяких публікаціях, особливо в інтернет-виданнях, ряд авторів намагається перекласти пряму відповідальність на С.Б. Зодіонченка не лише за невпорядковану евакуацію з Маріуполя, а й опосередковано за загибель героя п'ятирічки. Логіка проста до абсурду: була б організовано проведена евакуація – Макар Мазай залишився б живим. Не терпить критики така сентенція, бо історія не визнає умовного способу. Сталося так, як сталося.

Вже на другий день окупації по місту було розклеєно «Оголошення головнокомандувача військами про покарання за порушення наказів окупаційних властей». Маріупольцям заборонялося пересуватись містом без перепусток, знаходитись на вулицях міста в темний час, утримувати похилих з інших населених пунктів, зберігати зброю та боєприпаси, наближатись до залізничної колії... За порушення наказу солдати отримали наказ стріляти без попередження. І основне. Всі дорослі зобов'язувалися повернутись на свої робочі місця впродовж трьох діб. На підприємствах установлювався 12-годинний робочий день з 30-хвилинною перервою на обід. В кінці 1941 р. окупанти створили гірничо-металургійне товариство «Схід», яке входило до велетенської імперії «Крупн», заводи якої склали основу військової могутності фашистської Німеччини.

У зв'язку із затримкою евакуації заводу не встиг евакуюватись і його знатний сталевар Макар Мазай із сім'єю. Як і раніше, після повернення з Москви, дружина з дітьми проживала в хаті брата. Що правда, остерігаючись арешту, Макар з'являвся там рідко. Іноді його бачили на вулицях міста у селянському вбранні. Ця пересторога була не зайвою, оскільки Макар порушив всі вимоги окупаційних властей, які можна лише порушити. Головне полягало в тому, що він, як і багато інших сталеварів, не прийшов для реєстрації на заводі, де окупанти планували почати виплавку сталі для потреб німецької армії.

Більшість авторів бачить чомусь у цьому лише економічний аспект. І це неможливо та й не слід заперечувати. Так, робота досвідченого сталевара для адміністрації заводу в плані економічних показників мала неабияке значення. Але був тут ще інший аспект – політичний.

Стаханівці взагалі, і Макар Мазай зокрема, були символами сталінської епохи, символами відданості ідеї будівництва соціалізму. Тому їх залучення до роботи на користь Німеччини означало перевагу її ідеології над радянською. Нам невідомо, чи згадали вже тоді німці про те різке висловлювання Макара на VIII Надзвичайному з'їзді Рад щодо надпланових тонн сталі, якими він

Завдання для самостійної роботи

1. Обстежте околиці вашого населеного пункту. З'ясуйте, які цікаві природні місця в них є, в якому стані вони знаходяться. Яких необхідних заходів, на вашу думку, треба вжити для їхнього збереження?

2. Складіть перелік промислових підприємств населеного пункту, в якому ви проживаєте. З'ясуйте, які з них є екологічно небезпечними.

3. Підготуйте інформацію про Микитівський ртутний комбінат, що у Горлівці. Спробуйте з'ясувати, чи створював він загрозу для довкілля. Які функції виконують його підприємства зараз, після ліквідації комбінату.

4. Сьогодні в Африці кількість великих ссавців становить лише 10% від тієї, що була тут 100 років тому. Ще років 30 тому на цьому континенті жили 100 тисяч носорогів, а нині – менше ніж 4 тис. Подібна тенденція простежується й на європейському континенті, зокрема, і в Україні. На світлинці №68 відзнято тунця, якого виловили в Азовському морі в 1928 р. Його розміри вражають. Довжина рибини – 260 см, а вага – 288 кг. Сьогодні цього виду риби в акваторії Азовського моря немає взагалі. Знайдіть подібні факти із знищення інших представників тваринного та рослинного світу нашого регіону.

5. Прокоментуйте нижченаведений вислів патріарха Московського і всія Русі Алексія: «Зневажливе, хижачке ставлення до природи – прямий наслідок егоїзму, нездорового стану людської душі». Чи правомірно виводити кризу довкілля з кризи духовної окремої особи та нації загалом? Наведіть свої аргументи на одну та іншу точку зору.

6. Відомому болгарському палеонтологу Т. Ніколову належить глибокий за змістом вислів: «Довгий шлях життя на Землі – це урок для всіх. І вже коли людина вважає себе улюбленим дитям природи, вона повинна знати цей урок і пам'ятати, що давні істоти, які не змогли пристосуватись й не відповідали мінливим факторам довкілля, заповнюють нині своїми скелетами палеонтологічні музеї». Як ви зрозуміли вислів ученого? Підтвердіть своє припущення відповідними аргументами.

стверджує, що ефект від вибуху був нікчемним. Якщо середньостатистична частота раптових викидів на названих пластах до вибуху складала **1,8**, то після експерименту – **1,7** разів на рік.

Звичайно, важко зараз визначити техніко-економічний ефект від експерименту. Та, можливо, зараз це вже й не так важливо. Безсумнівно важливішими для нас є його наслідки в плані загрози довкіллю. Справа в тім, що внаслідок вибуху утворилась своєрідна площа-капсула, радіусом в **5-6 м.**, навколо якої сформувалась зона дроблення, радіусом до **25 м.** У цьому невеликому об'ємі і збереглося біля **95%** продуктів радіоактивного розпаду.

Ніхто не може точно спрогнозувати, а тим більше, виключити можливість подальших тектонічних зсувів порід, які можуть призвести до руйнування капсули з радіоактивними матеріалами і їх проникнення до шахтних вод із подальшим транспортуванням практично по всьому Центральному Донбасу.

Закриття шахти не усуває повністю можливої загрози. З **2001** року підприємство працює виключно в режимі водовідливу. При цьому глибина старих вибоїв сягає **716/821 м.** (на **82 м.** вище від проведеного вибуху), а їх протяжність дорівнює майже **85 км.** Не можна також виключати наростання загрози небезпеки й через те, що внаслідок гірничих робіт, що мали місце на «Юнкомі» більше як за **20** років після вибуху, герметичність радіоактивної камери могла порушитись через виймання вугілля та порід (фактичний видобуток вугілля на кінець **90-х рр.** складав **1446** тонн на добу). Використання нами недоконаної форми викладу матеріалу лише підкреслює можливість загрози, але не означає її обов'язковість. Принаймні, рівень радіоактивності в гірничих вибоях та шахтних водах, за офіційними даними, знаходиться в межах норми.

обіцяв залити фашистів, але шукали його з особливою настирливістю.

Шукали і знайшли. Може й не знайшли б, якби не допоміг якийсь доброзичливець із своїх. Він саме й повідомив, що Макар час від часу приходять провідувати сім'ю. Далі було все, як в кіно про партизан, лише страшніше. Була засада, арешт. Спочатку довго вмовляли, потім погрожували, потім, навіть, купити намагались, потім довго, зі знанням справи, били. Хотіли одного, щоб пішов працювати на завод. Не вмовили, не злякався, не купився! Витримав! Потім один до одного повторив долю батька. Розстріляли! Йому йшов тридцять другий рік. Це був другий подвиг сталевара. Пройде багато років, і вже онук зрадника зізнається: «Мені нестерпно соромно за діда».

Ось такі, два таких різних подвиги здійснив Макар Микитович Мазай. У **1948** р. сталевари рідного заводу віділлють йому пам'ятник (світлина **6**). На ньому він такий, як і в житті: скромний, чесний та мужній. Такий, якою, мабуть, є сама совість.

Завдання для самостійної роботи

1. Ознайомтесь із постановою Ради народних комісарів і ЦК КПРС «Про роботу вугільної промисловості Донбасу». Знайдіть підтвердження тому, що невиконання державних планів вугільної галузі мало негативні політичні наслідки.

2. Простежте подальшу долю керівника тресту «Сталінвугілля» Єгора Тимофійовича Абакумова, гостро критикованого в спільній постанові РНК і ЦК КПРС від 8 квітня 1933 р.

3. Розробіть анкету-опитувальник для перевірки знань про героїв перших п'ятирічок та запропонуйте її учням під час педагогічної практики. В разі негативного результату знайдіть його причини та викладіть власне бачення проблеми.

4. Ознайомтесь із книгою Паші Ангеліної «Люди колгоспних ланів». Уважно вчитайтесь в образ начальника політвідділу МТС Івана Михайловича Курова. Тоді ознайомтесь із резолюцією Об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б) від 7-12 січня 1933 р. «Мета та завдання політичних відділів МТС і радгоспів». З'ясуйте, наскільки образ керівника політвідділу відповідає вимогам резолюції? Які припущення щодо авторства книги ви можете зробити?

5. Знайдіть наступний уривок у книзі П. Ангеліної: «...Я дивилася на діда Олексія. Він стояв, виставивши ногу в добротному полуботку, уважно слухав і, начебто чомусь радіючи, все ширше посміхався, і раптом розреготівся...». З якою метою до тексту вводиться деталь полуботка та в чому полягає раптове покращання настрою у місцевого «Щукаря»?

6. Весна 1933 р., на польовий стан «діти принесли нам білий хліб, молоко, сало, масло», – пише знатна трактористка. Чи відповідає дійсності цей факт. Якщо ні, наведіть свої аргументи, користуючись рекомендованою літературою.

7. Проаналізуйте документи стаханівського руху. Чому, на вашу думку, його буде названо стаханівським, а не кривоносівським, адже Петро Кривоніс свій рекорд встановив раніше за Олексія Стаханова?

влади шахта була в числі кращих на Донбасі, а в 1940 р. – визнана кращою в СРСР.

І все ж таки нащадкам вона стала відомою не стільки трудовими звитягами місцевих шахтарів, скільки частотою викидів вугілля і породи, що були найвищими в Центральному Донбасі. Наприклад, у період з 1959 по 1979 роки тут відбулось 238 викидів газу, 28 з них завершилися смертельними випадками. Власне, ця небезпека й обумовила проведення комплексу технічних заходів під назвою «Кліваж». Цей термін у перекладі з французької несе в собі абсолютно невинне значення – розщеплення гірських порід на тонкі пласти. Однак саму операцію визнати такою неможливо.

16 вересня 1979 р. на шахті «Юнком» на глибині 903 метри між двома вугільними пластами «Дев'ятка» та «Цегляний» (найнебезпечніші за непрогнозованими викидами) о 9 годині (GMT) було проведено ядерний вибух силою в 0,2-0,3 Кт в тротиловому еквіваленті (бомба, підірвана над Хіросімою, дорівнювала 13-18 Кт). Метою цього, на перший погляд, мізерного вибуху було зниження напруги в гірничому масиві, що, у свою чергу, повинно було забезпечити підвищення безпеки подальшого опрацювання вугільних пластів.

На думку одного з дослідників проблеми Віктора Фішера, що була викладена в газеті «Украина криминальная», а згодом продубльована одним із енакіївських Інтернет-видань, операція проводилась під виглядом навчань із цивільної оборони. Людей з шахти вивели у чисте поле, де було організовано обід і навіть частування горілкою. Шахта була оточена солдатами. Оскільки ставлення до цивільної оборони за часів колишнього СРСР було більш ніж скептичним, багато хто з гірників взагалі залишився вдома, використовуючи цей день як додатковий вихідний.

Організатори вибуху вважали, що могутній струс гірських порід розірве зв'язок між вугіллям та метаном і суттєво зменшить небезпеку викидів. Автори цього проекту достеменно невідомі. Однак дехто із сучасників пов'язує ідею вибуху з тодішнім міністром вугільної промисловості Михайлом Щадовим. Той же Віктор Фішер, з посиланням на колишнього директора шахти В.Г. Раєвського,

в атомній енергетиці, при виробництві сонячних батарей).

Є й інші варіанти використання териконів. Наприклад, десь із чверть століття тому одним із союзних науково-дослідних інститутів було запропоновано встановити експериментальну вітротурбіну на териконі шахти «Кочегарка». Розробники стверджували, що у випадку успіху та подальшого розповсюдження експерименту виробленої у такий спосіб електроенергії повинно було б вистачити для всієї гірничодобувної галузі регіону. Зараз вивчається використання шламів териконів для будівництва автомобільних доріг. Однак, незважаючи на всю свою зовнішню привабливість, переробка шахтних відвалів гальмується передусім об'єктивними чинниками, так чи інакше пов'язаними з необхідністю високих первинних фінансових інвестицій за одночасного збереження широких можливостей їх використання в інших, традиційних, менш ризикованих і менш капіталоемних сферах.

І все ж таки перший, хоча він і не такий масштабний і, звичайно, не такий глибокий, як того хотілося б, досвід вже є. У м. Сніжне Науково-виробниче об'єднання «Механік» на власні кошти побудувало збагачувальну фабрику «Сніжнянська – 1». Фабрика переробляє вуглемістку породу з териконів шахт № 4 та № 24 і ділить її на чисту породу та вугілля. Річний обсяг продукції – 30-35 тонн вугільного концентрату. Водночас, відпрацьованою породою засипається керамзитовий кар'єр у сніжнянському лісі. Невдовзі тут висадять саджанці кущів та дерев.

Шахта «Юний комунар»

У 1908 р. у Донецькому степу, на землях, орендованих у селян села Божівка, Російсько-бельгійським металургійним товариством для потреб Петровського заводу (Єнакієвський металургійний завод) було закладено шахту, названу на честь голови правління товариства Андрія Бунге. Перше вугілля було піднято на-гора в 1911 р. В 1924 р. шахта отримала нову назву – «Юний комунар» (залишки шахти сьогодні зображені на світлині 67). За роки радянської

8. Проаналізуйте біографії членів Раднаркому СРСР передвоєнних років, звернувши увагу на їхню освіту. Який стиль керівництва названих керівників впливає з вашого аналізу?

9. Пленум партійного комітету шахти Центральна Ірміно після рекорду О. Стаханова вважав за необхідне «...задалегідь вказати і попередити всіх тих, хто спробує зводити наклеп на тов. Стаханова і його рекорд як випадковості, вимисел і т.ін., що партійним комітетом вони будуть розцінені як найпотіші вороги, що виступають проти кращих людей шахти, нашої країни, які віддають все для виконання вказівок нашої партії про повне використання техніки». Чи актуальним було це рішення? Наведіть свою аргументацію.

10. Чим ви можете пояснити те, що серед робітників, праця яких оплачувалася почасово, стаханівців було лише 8,4%, за відрядною системою – 32%, а за прогресивною – понад 50%.

11. У роки перших п'ятирічок росли збитки легкої та харчової галузей промисловості. В 1934 р. вони перевищили обсяг валового продукту. Чим ви можете пояснити цей стан?

12. Після ознайомлення з брошурами Макара Мазая «Записки сталевара», Микити Изотова «Моя життя», Паші Ангеліної «Люди колхозных полей», Петра Кривоноса «Магистрالی життя» – здійсніть підрахунок частоти вживаності термінів в кожній з названих праць: соціалістичне будівництво, стаханівський рух, соціалістичне змагання, Комуністична партія, п'ятирічний план, радянська держава, боротьба з ворогами. Спираючись на підрахунки, зробіть висновки щодо істинного авторства названих робіт.

*Св. 1. Пам'ятник М.О. Ізотову
у м. Горлівка*

А в тому, що ця небезпека не надумана, переконалися мешканці Дмитрова, а кількома роками раніше їй робітники донецької шахти «Трудівська». Щоправда, в останньому випадку (поблизу не було шахтарського житла) обійшлося без людських жертв, а ось одній із «нахалівок» (місцева назва шахтарських селищ, побудованих біля териконів без дозволу й узгодження з місцевою владою), що в Дмитрові, зовсім не поталанило. Травневим ранком **1966** р. у святковий день, коли всі люди були вдома, вибухнув терикон шахти ім. Дмитрова виробничого об'єднання «Червоноармійськвугілля». Розпечена маса породи сповзла вниз, заживо спаливши і поховавши під собою **60** мешканців місцевої «нахалівки». Причиною катастрофи стали сильні дощі, що спровокували зсув порід і відкрили доступ води до жерла. Внаслідок різниці температур і потрапляння води трапився вибух. Інакше і не могло бути, адже температура всередині терикона могла сягати **3000** градусів.

Постійна небезпека, спричинена наявністю величезної кількості териконів, потребує постановки й вирішення питання про те, що з ними робити далі. Зараз вчені все більше схиляються до думки про необхідність їх вивезення, але це, в свою чергу, потребує колосальних капіталовкладень. Однак ті ж самі вчені доводять, що ця справа є надзвичайно прибутковою, оскільки з порід, перед їх вивезенням, можна вилучити основні складові, що зараз використовуються в різних галузях промисловості. «**100** мільярдів доларів закопано в кожному териконі», – стверджує заступник директора науково-дослідного інституту з безпеки робіт у гірничій промисловості А.Г. Мнухін. Інститутом запропоновано переробку накопиченої гірничої маси і, навіть, розроблено її послідовність. Видалення залізної руди, потім глинозему, що складає приблизно **50%** від загальної маси (зараз Україна ввозить його з Нігерії), потім рідкоземельних металів: германій (використовується в медицині, електроніці), скандій (використовується під час виплавки високоякісної сталі, у космічному та авіаційному виробництві, фізиці наднизьких температур), галій (використовується

поверхні терикону значну частину токсичних речовин, які потоками стікають до шахтарських селищ, що примикають до них впритул. Улітку 2011 р., наприклад, горів один із териконів шахти імені Кірова, що в Макіївці, тривалий час тероризуючи своїми викидами населення місцевих шахтарських селищ. Один із журналістів влучно назвав ці викиди «коктейлем Менделєєва».

Традиційно вважалося, що причиною загоряння є тривале зовнішнє залягання шахтних порід. Однак донецькі вчені М.П. Зборщик та В.В. Осокін довели, що причина займання криється в іншому. На їхню думку, причиною загоряння є тіонові бактерії. Шахтні води кишать цим видом надзвичайно стійких бактерій. Вони витримують високу температуру і не гинуть при замерзанні води. Поєднуючись з водою, бактерії починають «роз'їдати» пірит (мінерал, що містить сірку, розповсюджений у всіх вугленосних регіонах). Останній розкладається на сірчану кислоту та двовалентне залізо. Сірка поступово перетворюється в кислоту й під подальшим впливом бактерій при температурі 120 градусів починає закипати, виділяючи при цьому пару. Якщо ж температура підвищується до 240-260 градусів, то пари спалахують. За цих умов до процесу горіння долучаються інші речовини, підвищуючи температуру до 1800 градусів. Самі бактерії, спровокувавши процес спалахування, при цьому, звичайно, гинуть.

Розігріті терикони є постійним джерелом небезпеки. По суті – це вулкани, створені самими людьми. А якщо ж до цього додати, що таких тліючих вулканів у нашій області третина (мінімальна температура всередині таких териконів зазвичай біля 80 градусів), то небезпека набуває чітких рис реальності, особливо якщо розглядати їх в умовах інфрачервоного випромінювання.

Найбільш небезпечними є конусоподібні терикони (світлина 65). Як правило – це старі терикони, що відсипалися за старою технологією. Терикони зі зрізаними верхівками (світлина 66) – менш небезпечні, тому що відпрацьована порода при відсипці ізолюється прошарком глини, яка закриває доступ кисню і тим самим значно зменшує ризик спалахування.

*Св. 2. Трактор П.М. Ангеліної
у снт. Старобешеве*

*Св. 3. Погруддя П.М. Ангеліної
в смт. Старобешеве*

загрозу для цілого регіону. І в Америці, і в Німеччині, і в Польщі пуста порода переробляється, змішується з піском і повертається назад у відпрацьований простір. У нас все по-іншому. Тому й стоять на Донеччині пам'ятниками бездумству, достеменно ніким не порахованими, насипані надлюдською працею кургани. Авторам доводилось стикатися з різними цифрами: від **641** до **700** териконів. Кожен з них, в середньому, займає площу в **7-8** гектарів, а терикони старих шахт – і того більше. Терикон, скажімо, Горлівської шахти «Кочегарка», розташований практично в центрі міста, займає площу майже в **14** гектарів. Уся площа землі, яку «захопили» терикони, складає **5000** га, або **0,2%** усєї території області.

Якщо визначити частку найбільш забруднюючих промислових галузей області у відсотках, то вугільна промисловість посідає в ній «почесне» друге місце, поступаючись лише на **1,4%** металургії. Майже **40%** усіх забруднень Донеччини спричинені вугільною промисловістю, переважно за рахунок териконів.

З урахуванням сильних вітрів, притаманних Донецькому кряжеві, вони створюють додаткове запилення повітря, що, однак, є ще не найбільшою їхньою загрозою для довкілля. Терикони горять і викидають у повітря продукти горіння. Переконатись у цьому можна, навіть не простежуючи процес візуально. Досить лише підійти впритул до терикона тієї ж «Кочегарки» ранньої весни, коли ще рослини світ не прокинувся, і ми виявимо напрочуд раннє цвітіння матері-й-мачухи, а на самому териконі – яскраво-зелену траву. З висоти **50** метрів також можна помилуватися гарними краєвидами, але водночас стають помітними отвори, сантиметрів **10** в діаметрі, з яких виділяється тепло. Це значить, що всередині терикона йде в'ялий процес горіння, за рахунок якого температура на териконі та в безпосередній близькості від нього вища, ніж у місті. Саме тому мати-й-мачуха так полюбить відвали «Кочегарки».

У вологому повітрі сірчаний ангідрид, що виділяється з териконів, утворює сірчану кислоту, яка повертається на землю з дощами. Останні також несуть із собою загрозу для довкілля, щорічно змиваючи з **1** гектара

Очевидно, що на глибині понад **500** метрів кров'яна отрута вступила у взаємодію з шахтними газами, створивши надзвичайно токсичну, смертельно небезпечну суміш. Однак дізнались про це набагато пізніше, коли за одним із гірників, що не повернувся з вибою, один за одним пішли ще два шахтарі. Жоден з них на-гора так і не піднявся. Через надзвичайно високу токсичність середовища їм не лише не змогли допомогти, а навіть не змогли підійти до місця катастрофи. Цей рівень токсичності не витримували навіть спеціальні костюми найвищого ступеня захисту, привезені з Німеччини. Вони виходили з ладу максимум за **20** хвилин. Загиблим гірникам поставили пам'ятник не на цвинтарі, а над орієнтовним місцем їх загибелі. Загалом тоді постраждало **250** шахтарів та рятувальників. Деякі з них невдовзі померли.

Для вивезення й утилізації небезпечних відходів з Горлівського хімічного заводу згідно з Розпорядженням Кабінету Міністрів України було виділено **60** мільйонів гривень. Процес вивезення планувалося закінчити до кінця грудня **2011** р. Переможницею тендера на вивезення шкідливих речовин до Польщі визнано одну з ізраїльських фірм. Переклад тендерної документації англійською мовою здійснювався науково-педагогічними працівниками Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов – доцентами С.П. Балінченко, Н.В. Волковою, В.В. Концур та старшим викладачем Т.М. Курушкіною. Завдяки їм інститут зробив свій скромний внесок у велику справу порятунку міста.

«Вулкани» Донеччини

Терикони, що стали символом Донецького краю, – оспівані в піснях й описані в прозі та віршах. Край, який не мислиться без териконів, у прямому сенсі цього слова потерпає від них же, перетворюючи романтику поетів, прозаїків і художників на сувору прозу буденного життя.

Всі шахти, що були тут відкриті за останні півтора століття, закладались без урахування екологічних наслідків їх діяльності, перед якими зараз стоїть українська спільнота. Водночас слід зауважити, що багато країн навіть не задумується над тими проблемами, що зараз створюють

*Св. 4. Паровоз П.Ф. Кривоноса
в депо Слов'янськ*

Св. 5. Будинок, у якому жив П.Ф. Кривоніс

*Св. 6. Пам'ятник М.М. Мазаю
у м. Маріуполь*

сульфазолу – активної рідини, що використовується для виробництва пральних порошків. На всю територію СРСР таких підприємств було три: в Сумгаїті, Красноводську і Горлівці. Згодом виробництво сульфазолу через надзвичайну токсичність було перепрофільоване на виробництво безпечнішого карбаміду. З 1972 р. на заводі освоїли випуск мононітрохлорбензолу – речовини, на основі якої виробляються всі синтетичні фарбники. Багато ще якої продукції виробляв Горлівський хімзавод. Він може поставити собі в заслугу навіть виробництво манікюрного лаку та відомого всім водіям тасолу.

Однак, за всієї важливості заводу для країни та її воєнної могутності, його екологічними проблемами мало хто переймався, хоча кількість отруйних відходів зростала з кожним роком, все більше загрожуючи довкіллю. Лише в кінці 80-х рр. мали місце певні зрушення у вирішенні цієї проблеми. Зокрема, було побудовано станцію нейтралізації стічних вод, підключено каналізаційні стоки, які своїми бактеріями нейтралізували нітропродукти. Але, крім стоків, підприємство загрожувало місту ще й викидами азоту, утворюючи так званий лисячий хвіст, що містить важкий газ, який, осідаючи поблизу місця викиду, згубно впливає на організм людини.

У період з 1972 по 1991 р. на заводі накопичилося 2350 тонн відходів хімічного виробництва. Найнебезпечнішими з них є мононітрохлорбензол. У серпні 1989 р. на складі особливо токсичних речовин заводу трапилася аварія – витекло 35 тонн мононітрохлорбензолу, потрапивши згодом до ґрунтових, а потім і шахтних вод шахти «Олександр-Захід». Мононітрохлорбензол, або, як ще його називають, кров'яна отрута, – надзвичайно токсична речовина. При нагріванні вона швидко випаровується, створюючи смертельну загрозу для довкілля. До організму людини вона може проникнути як через пори шкіри, так і через систему дихання. Внаслідок отруєння цією речовиною змінюється формула крові, різко знижується вміст гемоглобіну, невдовзі виникають незворотні зміни в центральній-нервовій та серцево-судинній системах. Одного міліграма отрути достатньо для летального кінця.

Для виробництва цієї вибухової речовини необхідними є три основні складові – толуол (могли отримувати з місцевого коксохімзаводу), сірчана кислота, вироблення якої планувалось безпосередньо на заводі, та азотна кислота, яку могли виробляти на азотно-туковому комбінаті (тепер концерн «Стирол»).

З урахуванням мілітаризації економіки СРСР, що мала місце в країні напередодні війни, важко визначити першочергове завдання азотно-тукового комбінату: виробництво мінеральних добрив чи забезпечення сировиною «Поштового №64»? Якщо проаналізувати його планові показники, то з'ясується, що станом на 1935 р. виробництво азотної кислоти (одного з трьох основних компонентів тротилу) тут збільшилося в 30 разів. Тому не можна виключити й тієї обставини, що будівництво азотно-тукового комбінату підпорядковувалося не стільки виробництву добрив, скільки потребам майбутнього хімзаводу. Хоча, на нашу думку, таку гармонійність поєднання двох підприємств можна віднести також на рахунок однієї з небагатьох переваг централізованої системи планування.

Однак, за всієї важливості об'єкта, розробка його проекту, та й саме будівництво, йшло важко. В 1931 р. було завершено розробку проектної документації, яка виявилася вкрай недосконалою, і всі її недоліки усувалися вже безпосередньо в ході будівництва. Проект передбачав будівництво трьох цехів: 1 – з виробництва тротилу, 2 – з відновлення азотної кислоти і 3 – з виробництва сірчаної. Пуск підприємства планувався на 1 липня 1939 р., але здійснити його вдалося лише у грудні. Вже початок 1940 р. з усією суворістю засвідчив, що тротилу країні знадобиться набагато більше від запланованого. Тому вже на кінець року обсяги його виробництва було збільшено на 40%.

З тих пір виробництво тротилу здійснювалося ритмічно аж до 1991 р. За цей час також було налагоджено виробництво дифенілолпропану (основа для смол, що використовуються в легкій промисловості), побічним продуктом якого була слабка сірчана кислота (надзвичайно агресивна рідина, що роз'їдає будь-яку ємкість, крім титанової). В 1966 р. було запущено в дію виробництво

Розділ 2

Наша духовність

Дослідження історії Донеччини неможливе без вивчення її духовної складової. Заселена відносно нещодавно, вона постає в уяві пересічного сучасника спочатку як індустріальний центр Російської імперії, а потім – як «всесоюзна кочегарка». Але в обох випадках вона була центром тяжіння багатьох поколінь заробітчаних цих держав.

Різним був цей приїжджий люд. Різним за статком, національністю, моральними якостями, різним за віросповіданням. Але десь там, поміж цією різністю, промисловими гігантами, важкою працею переселенців та інтересами держави, затушовується духовна складова історії цих людей.

Російська імперія була державою глибоко віруючою, і кожен з громадян виховувався на глибокій Вірі в Бога. І не суть важливо, до якої релігійної конфесії належали заробітчани. Головне те, що всі вони – православні й католики, мусульмани й іудеї – принесли Віру з собою. Тому Донбас – це не бездуховна територія. Він увесь покритий численними храмами та церквами, що найбільш яскраво матеріалізують ступінь духовності народу.

До опису культових споруд нами включено лише православні храми та церкви, оскільки лише вони витримали випробування часом та пристрасті політичних колізій. Лише вони в більш-менш задовільному стані збереглися на теренах сучасної Донецької області. Крім того, для свого опису ми обирали церкви та храми малознані, розташовані поза межами обласного центру. Не ввійшли до нашого переліку і храми Свято-Успенської Святогірської лаври, які мають достатню історіографічну спадщину.

На жаль, історія більшості церков та храмів, розкиданих по всьому краю, ще залишається загадкою. Деякі, під невмолимим плином часу, вже стерті з лиця землі, інші – загинули внаслідок політичної кон'юнктури, увібраної в лаштунки войовничого атеїзму. Історія ж тієї частини, що залишилась, при детальному вивченні може розкрити багато нечитаних сторінок історії краю. При цьому дослідникам треба поспішати, бо далеко не всі старі церкви визнано архітектурними пам'ятками, тому й не всі вони охороняються Законом. Щоправда, досить часто

1.2. Об'єкти екологічної небезпеки

Нижче подається опис деяких екологічно небезпечних підприємств. Цим ми хочемо показати результати нещадної експлуатації двома імперіями природи Донецького краю. Центр промислового розвитку кінця XIX – початку XX століть, а потім «всесоюзна кочегарка», якими заслужено і не без підстав ми пишаємось, нанесли серйозної, практично, непоправної шкоди природі краю. Деякі з них, наприклад, Маріупольський завод ім. Ілліча (світлина 62), Єнакієвський металургійний завод (світлина 63) наглядно демонструють шкідливість своїх викидів в атмосферу. Інші, як Курахівська теплоелектростанція, зовні виглядають цілком благополучними об'єктами (світлина 64), хоча загрозу для довкілля теж створюють серйозну. Нами виділено лише декілька загрозливих для довкілля підприємств. Насправді їх набагато більше. Оскільки посібник планується як постійно доповнюваний, ми сподіваємось, що студенти у формі курсових та дипломних робіт, в публікаціях у «Віснику студентського наукового товариства» виноситимуть на обговорення широкого студентського загалу нові, проблемні в екологічному відношенні підприємства, тим самим формуючи думку про необхідність реального захисту природи області.

Державне підприємство «Горлівський хімічний завод»

Історія цього підприємства безпосередньо пов'язана з формуванням в СРСР воєнно-промислового комплексу. Державний план на першу п'ятирічку, затверджений II Всеукраїнським з'їздом Рад, був складовою Всесоюзного плану і передбачав будівництво військових підприємств для потреб військової промисловості. Його важливою складовою став «Поштовий №64» – таку секретну назву отримало майбутнє підприємство з виробництва тротилу, що згодом, уже в часи незалежності, отримає назву «Горлівський хімічний завод». Зрозуміло, що в умовах загрози війни значення цього підприємства для держави було особливим.

крейдовою, занесеною до Червоної Книги України. Ці соснові насадження мають неабияке значення для очищення повітря міста, що має велику кількість підприємств із шкідливими викидами в повітря.

Відділення Краматорського ландшафтного парку «Камишеваха» розкинулося на площі майже в 978 гектарів, засадженій дубом, ясенем, кленом, в'язом і липою. Кожне з цих дерев становить значну цінність не лише для довкілля, воно використовується і в народній медицині. В'яз, наприклад, є одним із довгожителів, вік якого може сягати 300 років, а висота крони – 20 метрів. Крім того, його кора та листя використовуються в народній медицині для лікування простудних та судинних захворювань. Липовий цвіт є чи не найстарішим засобом лікування при запаленні нирок, судамах шлунку та різноманітних простудних захворюваннях.

У «Камишевасі» є озеро, яке більше як 30 років тому облюбувала пара напівдиких лебедів-шипунів, згодом була придбана ще одна пара. Лебеді стали символом цього приміського селища. Але одного разу трапилася біда, яка буквально потрясла всіх його жителів: взимку 2011 р. здичавілі собаки загризли двох лебедів, в тому числі й молоду лебідку, з якою пов'язували надії на поповнення лебединого табунця. Однак в травні трапилося диво: стара лебідка Алла, яку вважали занадто старою для продовження лебединого роду, відклала яйця й невдовзі на світ з'явилося 5 маленьких лебедят. Зараз на озері проживають 7 лебедів.

Досить цікавим є «Білокузьмінівський» резерват цього ландшафтного парку. Його площа складає майже 269 гектарів. Тут знаходиться геологічна пам'ятка природи «Скелеподібне оголення верхньої крейди» (світлина 61). Це диво природи знаходиться в 15 хвилиніях їзди від Краматорська. Крейдяні скелі з прошарками кременю сягають висоти дев'ятиповерхового будинку. Їх вік не менш як 90 мільйонів років. Проведені археологічні розкопки дають підставу стверджувати, що приблизно 20 000 років тому біля підніжжя цього крейдяного масиву знаходилося щось на кшталт майстерні первісної людини з виготовлення знарядь з кременю.

про «охорону» свідчать хіба що заіржавілі таблички на фасадах – «Охороняється Законом». Тобто загроза нависла над обома. Над першими – з боку стихійної реставрації, яка часто-густо нівелює первісні архітектурні задуми. Останні ж просто гинуть від безгрошів'я та відсутності підтримувального ремонту.

До переліку старих, що мають історичне значення, нами включено 25 храмів. Звичайно, ця цифра далеко не остаточна. Гадаємо, що пошук треба продовжувати. За задумом авторів, через історію церков, яка вписувалась нами в контекст історії населеного пункту та краю загалом, передбачається доповнити наші знання з духовного розвитку краю. Однак уже при перших спробах реалізації задуму автори зіткнулися з абсолютним незнанням та необізнаністю молодого покоління з православною традицією.

Останнє змусило нас доповнити посібник короткою інформацією про видатних осіб християнства, на честь яких було освячено храми та церкви Донеччини. Історичний опис храмів здійснювався відповідно до хронології їх освячення. У додатках подається пояснення внутрішнього оздоблення храмів та їх районування в межах області. Всі світлини, вміщені в ілюстративній частині розділу, є авторськими.

Завдання для самостійної роботи максимально стимулюють читача до наукового пошуку. Вони складені таким чином, щоб студенти, працюючи над запропонованими історичними документами, самостійно осмислили сутність взаємовідносин між радянською державою та церквою, розпізнаючи прихований партійною пропагандою їхній внутрішній зміст та характер. Самі питання вибудовувались за принципом повної інформативної насиченості, що дозволяє студентам в деталях зрозуміти непростий і вкрай суперечливий хід цих взаємовідносин.

1. Миколаївська церква, що в м. Артемівську (світлина 7) – одна з найстаріших у Донбасі. Це двопрестольний дерев'яний храм, збудований у 1787 р. на р. Бахмутка. Поруч у 1876 р. була збудована Іоано-

Предтечинська церква-дзвіниця. На цей час Бахмут, як називався тоді Артемівськ, був центром величезного повіту, який за площею поступався хіба що Московському. Водночас він був величезним торговим центром. Двічі на рік тут проводились ярмарки. З огляду на торговельну значущість міста, видається цілком логічним освячення храму на честь Святителя Миколая, який був також і покровителем торгівців.

Відомо, що помер Святий Миколай Мирійський у грудні **342** р. Він був похований у місті Міра (зараз це територія м. Демре, що в турецькій провінції Анталія). Згодом його останки було перенесено до італійського міста Барі, що притулилося біля самої основи «італійського підбора» та до Венеції.

Досить повну реконструкцію перенесення мощів до Барі дають рукописи хроністів Никифора та Іоанна. В них, зокрема, зазначається, що за декілька років від першого хрестового походу його мощі з пригодами було перенесено до м. Барі. Їх розмістили в церкві, збудованій у норманському стилі в період з **1089** до **1097** рр. Згодом церква зазнає певних перебудов, вдосконалюється і її оздоблення. Певною мірою допомагали цьому представники правлячих дворів Європи. Зокрема, Російський цар Микола II, у бутність наступника престолу, профінансував реконструкцію підлоги.

У **1953** р. гробницю Святого з метою проведення анатомо-антропологічної експертизи було відкрито. Експертизу проводив професор Луїджі Мартіно. Завдяки антропологічному аналізу останків йому вдалось з'ясувати, що образ Чудотворця на іконах відповідає дійсності. Це була людина середньої статури, яка мала зріст **167** см. Аналіз кісток показав також, що свого часу Святитель зазнав великих тортур.

П'ята частка мощів Святителя знаходиться у Венеції. Історію їх перенесення сучасні історики беруть із фундаментальної праці Фламінія Корнера «Історичні відомості про церкви та монастирі Венеції і Торчелло», написаної в **1758** р. У місті мандрівників, мореплавців і торгівців Святий Миколай є особливо шанованим святим. Згідно із згаданим вище манускриптом, у **1096** р. та частина мощів, що не була вивезена до Барі, опинилася у Венеції. Ці

нього зняли біля **30** метрів чорнозему. Поруч інший кар'єр, довжиною **70** метрів, з якого вугілля вже вийняли. Він вже заповнений питною водою, яка призначалась жителям Макіївки. Найсумніше те, що зовсім поруч стоїть знак: «Природно-заповідний фонд України. Охораняється Законом».

Тішить те, що Закон усе ж таки діє. У грудні **2010** р. прокуратурою Донецької області порушено кримінальну справу по факту незаконного добування вугілля в межах регіонального ландшафтного парку «Зуївський».

Регіональний ландшафтний парк «Краматорський»

Цей ландшафтний парк було створено в **2004** р., і він є наймолодшим регіональним парком. Площа його угідь відносно невелика і складає всього **1738,8** гектара. До парку входять чотири резервати: «Біленьке», «Пчолкінські скам'янілі дерева», «Камишеваха» і «Білокузьминівський».

Безперечної унікальності парку надає розташування в межах міської смуги. «Пчолкінські скам'янілі дерева» знаходяться прямо біля зупинки електрички у селищі Пчолкіно, що входить до межі Краматорська. Серед виходу на поверхню гірських порід полосою в декілька сот метрів спостерігаються оголення скам'янілих дерев – араукарій, віком понад **200** мільйонів років. Відвідувачі можуть розгледіти структуру скам'янілої деревини. Організація Пчолкінського відділення парку допомогла зберегти ці унікальні релікти від їх рознесення по садибах та установах. Скам'янілі араукарії знаходяться в тіні кримської сосни, яка використовується тут для заліснення схилів. Високий рівень декоративності дерева посилює привабливість цього відділення ландшафтного парку для відвідування.

Відділення парку «Біленьке» розкинулося на схилах балки, що знаходиться на крейдових відкладеннях площею майже **478** гектарів. За своєю структурою це переважно цілинний степ з реліктовою рослинністю, що слугує ареалом для **200** видів комах, **17** з яких занесено до Червоної книги України. Значна частина відділення засаджена сосною звичайною, кримською і, навіть,

пана без зусиль розбила спочатку одну ватагу, а потім й іншу. Кажуть, що прізвище цього пана було Іловайський, начебто це був пра-прадід іншого Іловайського, на землях якого було збудовано нинішню станцію Іловайськ.

До РЛП «Зуївський» включено: урочище Липове, балку у селі Медвеже, Зуй-гору, виходи скельних оголень, долини річок Кринка та Ольхова, Ханжонківське (довжина – 7 км, ширина – 150 м) та Ольховське (довжина – 3 км, ширина – 0,5 км) водосховища. Кожен із цих об'єктів має значний ботанічний ресурс. Загалом же тут виявлено більше 500 видів рослин, в тому числі ендемічних (від грецького ендемік – місцевий) та реліктових рослин (рослин минулих геологічних епох, що певним чином не відповідають сучасним умовам існування).

Дві невеликі річки та два водосховища, що забезпечують питною водою місто Зугрес та Зуївську теплову електростанцію, створюють прекрасні умови для відпочинку. Хоча прохід до багатьох з них заборонений (вода використовується як питна), на їх берегах влітку можна побачити багато відпочивальників. Широкою популярністю користується також вихід скельних порід біля Зуївки, що використовується альпіністами Донеччини більше 30 років як скалодром. Його довжина біля 300 м, а висота місцями сягає 30 м. Тут прокладено біля двох десятків альпіністських маршрутів різної складності. На жаль, альпіністи, разом з урбанізацією регіону, витіснили звідси птахів, які гніздилися тут ще на початку ХХ століття.

Однак не альпіністи, і не любителі відпочинку на воді створюють сьогодні загрозу для парку. Його засновник Володимир Вигінний в одному з Інтернет-видань (<http://gazeta.ua>) писав, що основну загрозу для парку зараз становлять ті, хто добуває вугілля кар'єрним способом прямо в парку. Це найбільш варварський спосіб завдання шкоди для довкілля.

Біля Ольховського водосховища, того самого, в якому забороняють купатися, знаходиться два кар'єри. Один з них довжиною 100 метрів. Вугільний пласт тут надзвичайно тонкий, всього 50 сантиметрів, але заради

дані збігаються з даними рукописів Никифора та Іоанна. Їх поміщено у церкві святого Ніколи, що знаходиться на острові Лідо (світлина 9). Острів був природною перепорою, яка захищала Венеціанську затоку не лише від вітрів та затоплення, а й від численних ворогів, що постійно зазіхали на місто. Церква стоїть біля фортеці, що перекривала вхід до лагуни, і Святитель вже понад 9 віків оберігає спокій венеціанців.

2. Свято-Миколаївський храм у с. Ясинівці (світлина 8), що зараз входить до Макіївської міськради, було збудовано на відносно новому місці, оскільки ці території перебували під контролем Кримського ханства і фактичне його заселення почалося з приєднанням у 1794 р. Криму до складу Росії. У кінці ХVІІІ століття територію нинішньої Макіївки було віднесено до Облaсті Війська Донського. На думку місцевого краєзнавця В.А. Колодяжного, храм заклали у 1792 р., а вже в грудні 1793 р. було відправлено перше богослужіння. Це була дерев'яна церква, яка, через швидкий економічний розвиток регіону, не могла вмістити всіх прихожан.

Нова кам'яна церква була збудована в 1811 р. Автор її проекту невідомий, а ось майстри будівельної справи приїздили із Бахмута. Завершення формування Макіївського гірничого регіону утримувало кількість прихожан на високому рівні, що в свою чергу забезпечувало й непоганий прибуток новому храму.

У 1936 р. Свято-Миколаївський храм, як і сотні інших в Україні, було розгромлено воєвничими атеїстами. В Ясинівці ця подія мала місце якраз перед Трійцею. На довгі роки богослужіння тут було перервано і поновлено аж на початку 50-х рр. Як не дивно, але з невідомих причин храм не зазнав переслідувань в 60-ті рр., як багато інших храмів Донеччини. У 2004 р. його було закрито на реконструкцію. З нього було винесено всі святині, а служба проходила прямо у церковному дворі.

Святий Миколай, ім'я якого носить храм, вважається покровителем моряків, торгівців, тварин і дітей. В останніх поступово утвердилося переконання, що під Різдво Христове добрий старий Миколай обов'язково принесе

їм подарунки. У різних країнах діти величають його по-різному: у Голландії – святий Ніколас, у США та багатьох інших країнах – Санта Клаус. У Франції був свій дід – Дід Січень, якого з 1915 р. почали називати Дідом Морозом. Звідти це ім'я перекочувало й на терени Росії та України. В Росії воно замінило Діда Тріскуна. Місце його проживання визначають по-різному: від Фінляндії до Північного полюсу. Але це не головне. Головне те, що діти всього світу вірять святому Миколаю, хоч і називають його по-своєму.

3. Церква Архістратига Архангела Михаїла знаходиться в с. Урзуф, Першотравневського району (світлина 10), заснованому греками – вихідцями з Криму – в 1779 р. Проект склали два італійські архітектори. Точна дата початку будівництва, як і авторство проекту, невідомі. Зате відомо, що будували її за кошти селян біля 15 років. Достеменно також відомо, що першу літургію було відправлено 2 серпня 1876 р. Тому свято Іллі є для церкви престольним святом. Першим священиком був Спиридон Калафатов. На початку 30-х рр. церкву було закрито, а її приміщення використовували як зерносховище. Реставраційні роботи почалися в 1989 р. Першу літургію було проведено 2 червня 1994 р. До 225-ої річниці переселення греків до Приазов'я (2004 р.) реставрацію храму було завершено.

Церква носить ім'я Архістратига Архангела Михаїла. Окрім фізичного світу, стверджується у Святому Писанні, існує світ духовний, заселений янголами – розумними, добрими істотами. Янгол, у перекладі з грецької, – означає вісник, а з додаванням префікса «арх» – старший вісник. Над всіма янголами поставлений Архістратиг Михаїл. Це ім'я означає «Хто як не Бог» і тлумачиться як «ніхто не рівний Богові». Архангел Михаїл у Писанні йменується не інакше як «князем», «вождем воїнства Господнього» і зображається як головний борець проти диявола і всілякого беззаконня серед людей. Звідси його церковне найменування – Архістратиг.

На іконах Архістратиг Архангел Михаїл чавить диявола, у лівій руці тримаючи зелену фінікову гілку, у правій – списа з білою хоругвою (іноді меч), на котрій зображений червоний хрест. Християни православного обряду

За свідченням членів громадської екологічної організації «Чистий берег», столітрові мішки заповнюються сміттям, залишеним на березі, за лічені хвилини. Однак серйозного впливу на порушників ні вони, ні співробітники парку чинити не можуть. Штраф за заїзд на територію парку, наприклад, коливається від 51 до 85 гривень. І все ж таки навіть за цих умов співробітники «Меотиди» перепоповнені планами на майбутнє, а її збереження давно переросло з рангу регіональних до загальнодержавних.

Регіональний ландшафтний парк «Зуївський»

«Это фантастический край. Донецкую степь я люблю и когда-то чувствовал себя в ней, как дома, и узнал там каждую балочку», – писав сестрі Марії Павлівні А.П. Чехов про землі, що входять зараз до «Зуївського» регіонального ландшафтного парку. Індустріальний розвиток Донбасу створив загрозу знищення цієї краси. Для її збереження поряд з індустріальними гігантами в 2002 р. на території Зуївської сільської ради та Макіївського лісництва й було створено ландшафтний парк «Зуївський» (панорама на світлині 60). Його загальна площа – 1214,2 га. Зуївка – це селище, розташоване за 45 км від Донецька, яке управляється селищною радою, підпорядкованою Харцизькій міській раді.

Цікавими є легенди, пов'язані з цим селищем. За однією з них, у сиву давнину на вершині пагорба поселилась ватага розбійників на чолі із Зуєм. Зараз ця висота називається Зуї-горою. Навпроти, на відстані 40 км, на іншій горі, полювали інші розбійники під проводом його брата Савура.

Зараз ця висота називається Савур-Могилою. Довго розбишаки грабували проїжджих купців, попереджаючи один одного про небезпеку і залишаючись невловимими. Врешті, з'явився молодий, винахідливий пан, який пообіцяв приборкати грабіжників. Вдавшись до хитрощів, він послав невеликий караван з горілкою, який тут же був пограбований. Розбійники перепилися, й брати не встигли попередити один одного про небезпеку. Дружина

Європарків». У районі «Меотиди» в Азовське море впадають 6 річок: Кальміус, Грузький Єланчик, Мокра Білосарайка, Комишеватка, Зелена та Мокра.

Із шести кіс, що сформувалися в Північному Приазов'ї Донеччини, – дві знаходяться на території парку. Це коси Крива (світлина 53) та Білосарайська. Гніздилище птахів на косі Кривій здатне вразити будь-яку увагу: на вузькому пляжі, що з трьох боків омивається морем, можна побачити тисячі пташиних особин (світлини 54-59) щонайменше десяти видів: сріблястого мартина, річкового і малого крячків, кучерявого пелікана (раритетний вид, занесений до Червоної Книги всіх країн) і чорноголового сміхотуна. Два останні по праву вважаються гордістю парку. Причина появи кучерявого пелікана на теренах Кривої коси проста до банальності. В її основі лежало руйнування їхніх гніздовищ на території Російського Приазов'я. В Україні вони знайшли свою другу батьківщину.

Всього ж у регіональному парку помічено понад 250 видів птахів, із яких 100 видів гніздиться на косі. Парк також став домівкою для 47 видів ссавців, 79 видів риби, 7 видів плазунів та півтори тисячі видів комах. Флора парку налічує 640 видів. Виділено 49 формацій солончакової, степової, болотистої, водяної та піщаної рослинності.

У регіональному ландшафтному парку є прекрасні умови для відпочинку жителів та гостей Донеччини. Гарна погода, мілке та тепле море, велика кількість сонячних днів ваблять сюди тисячі туристів. Вода в Азовському морі за своїм складом цілюща. Оскільки максимальна глибина моря не перевищує 8 метрів, достатньо навіть невеликого шторму у 2 бали, щоб хвиля підняла з дна мул, в якому міститься 92 мікроелементи, які через шкіру позитивно впливають на організм людини. Однак прекрасні рекреаційні можливості вступають у конфлікт із природозберігаючими завданнями парку.

У першу чергу це стосується Білосарайської коси. З початком купального сезону сюди з'їжджаються натовпи відпочивальників, які на автомобілях в'їжджають прямо до заповідної зони, руйнуючи природний прошарок трави та залишаючи після себе тонни сміття.

відзначають День Собору Архістратиґа Архангела Михаїла 21 листопада.

4. Точна дата будівництва церкви Святої Трійці Животворної (світлина 11), що розташована в селищі шахти Калинове-Східне (Землянки) в Кіровському районі Макіївки, невідома. За переказами, її купили у Волновасі. У народному каталозі православної архітектури приблизна дата освячення називається між 1870 і 1917 рр. Однак дослідник М. Можайський заперечує цей досить широкий хронологічний діапазон тим аргументом, що сама Волноваха була заснована лише в 1881 р. З посиланням на Довідкову книгу Катеринославської єпархії, він стверджує, що храм було збудовано в 1880 р. і вже в 1913 р. в ньому налічувалось 1301 прихожанин чоловічої статі і 1317 – жіночої.

Церкву освячено на честь Святої Трійці, яка є основою християнського віровчення. Свята Трійця розкриває сутність християнського вчення про Триєдиного Бога: єдиного за суттю і троїстого в Іпостасях. Бог-Отець, Бог-Син і Бог-Дух Святий є Єдиний Бог у трьох Іпостасях, які є рівнославними, рівновеликими, що не зливаються між Собою, але й, водночас, є нероздільними в єдиній Суті.

Цей догмат було встановлено ще впродовж перших століть християнства. У свій час він піддався жорсткій критиці з боку різних єретичних течій. Так, Константинопольський єпископ Македоній та його наступники відкидали Божество третьої Іпостасі Святої Трійці – Духа Святого; вони вважали Його сотвореною силою, яка служить Богу-Отцю і Богу-Сину, так як це роблять Янголи. Другий Вселенський Собор, який було скликано в 381 р. у м. Константинополі, затвердив догмат про рівність і єдину сутність Бога Духа Святого з Богом-Отцем і Богом-Синоm.

Свято Святої Трійці відноситься до дванадцяти православних перехідних свят. Воно відзначається на п'ятдесятій день після Великодня. Саме на п'ятдесятій день після Воскресіння Христового з неба зійшли величезні язики полум'я. Тим самим люди пізнали третю Іпостась Божу – Духа Святого і прилучилися до таїнства,

що Бог єдиний у трьох Іпостасях. Одночасно **12** Апостолів Христа отримали благословення на проповідь **10** заповідей Божих і Слова Господнього по всьому світу. Оскільки Великдень щорічно припадає на нову дату, то й дні Трійці змінюються. Перед днем Святої Трійці проходить батьківська поминальна Троїцька субота, в котру слід пом'янути покійних рідних і близьких та поставити в церкві свічку за упокій їхніх душ.

5. Одна з найстаріших дерев'яних церков Донеччини розташована в селі Андріївка (світлина 12), що налічує трохи більше півтори тисячі жителів і знаходиться у Великоновоселківському районі. Церкву названо на честь Різдва Пресвятої Богородиці. Автор статті «Андріївка» у п'ятому томі «Історії міст і сіл Української РСР» обходить її своєю увагою, незважаючи на її цікаву історію та архітектурний задум. До речі, збудована вона була без жодного цвяха ще в **1795-1797** рр. у Павлограді. В **1914** р. церква була демонтована й перенесена до Андріївки. Першу службу відправили в ній брати Олександр та Микола Колтипіни. За весь час існування, як стверджують деякі Інтернет-ресурси, службу в ній правило **44** священики. Від дня перенесення церква працювала безперервно і не зачинила свої двері навіть у роки Великої Вітчизняної війни.

Збудована вона в стилі класицизму, привнесеного в цей край з Центральної Росії. Згодом з дерев'яного будівництва тут його було перенесено на кам'яне. За її зразком збудовано багато цегляних церков Південної України. Функціонує вона і в наші дні. Її стіни увінчані давніми іконами, а певна частка церковного начиння датується **XVIII** ст. Ця старовина приваблює не лише мешканців села, а й її шанувальників з усіх куточків Донецької області

За легендою, Богородиця народилася в м. Назарет у сім'ї Іоакима та Анни, які невтомно багато років просили Господа послати їм дитину. Коли подружжю було за **40** років, Господь віддячив їм за постійні молитви, пославши Янгола з радісною для них звісткою. Через **9** місяців із вечірньою зорею Анна народила доньку – Пресвяту Діву Марію, майбутню матір Господа Ісуса Христа.

кобальт, хром, мідь – зелений, окис заліза – червоний, коричневий, жовтий.

У рослинному світі ландшафтного парку переважають байрачні ліси (дуб, ясен, липа, клен), деінде збереглися ділянки цілинного степу. Флора тут представлена більш як **20** видами рідкісних рослин. Усього ж тут знайшли притулок більше **200** видів рослин. Багатий і тваринний світ. Лише тільки птахів гніздиться понад **150** видів. Парк має всі можливості для розвитку зеленого туризму.

Регіональний ландшафтний парк «Меотида»

Багато письменників та поетів різних часів присягалися у вічній коханні Азовському морю, оспівуючи його в своїх творах. «Азовское море цветет в начале августа, как цветут реки и пруды. Древние римляне, увидев это цветущее море, дали ему название Меотийского болота... Степи переходят прямо в море (світлина **51, 52**). Ковыль шумит у самых портовых кранов, и бледная синева воды сулит безветрие и густую, но уже осеннюю теплоту ночей», – писав Костянтин Паустовський.

Дослідження донного мулу визначило його вік – **230-360** мільйонів років, хоча за іншою методикою його вік обчислюється **400-650** мільйонами років. З часом море постійно змінювало свої береги та глибину. Був час, коли воно перетворювалось на систему озер, а вода його була абсолютною прісною. В ранній четвертний період (**2,5** млн. років тому), коли йшов активний процес формування сучасного рельєфу місцевості, рівень води в морі різко зменшився, що перетворило тихі води рік Приазов'я, що в нього впадали, в гірські потоки. Загалом же за всю свою геологічну історію Азовське море піднімалось і опускалось не менше **200** разів.

Навсьому Азовському узбережжю Донеччини (завинятком Маріуполя) розкинувся регіональний ландшафтний парк «Меотида». Свою назву він отримав від грецької назви Азовського моря, що в перекладі означає «годувальниця». Його було організовано в **2001** р. на території Новоазовського та Першотравневого районів, загальною площею **13 016, 9** га. У тому ж році парк було прийнято до «Федерації

бурхливих тектонічних зсувів. Масиви гірських порід роздробили деревину, перетворивши її на крупнозернисті піщинки. Походження назви балки точно невідоме. Вірогідною версією можна вважати походження від прізвиська кам'яנותеса Кравця, що добував тут камінь.

Якщо в Кравецькій балці можна спостерігати араукарії в піщаному вигляді, то в селищі Олексієво-Дружківка, в іншому відділенні парку – «Дружківські закам'янілі дерева», їх можна побачити майже в натуральну величину. Уявлення про нинішній вигляд араукарій дає світлина 50. Араукарії – це дерева, що досягали висоти в 50-60 метрів, хоча відомі екземпляри висотою до 90 метрів при діаметрі стовбура понад півтора метра. Зараз цей вид у природному стані зберігся лише в Чилі, а також в Аргентині та Австралії. Це дерево вражає тим, що його плескаті голки настільки колочі й настільки густо ростуть, що на нього не можуть сісти навіть птахи. Саме тому араукарію називають ще загадкою для мавп, оскільки неможливо навіть уявити, як на це дерево могли б забратись навіть мавпи.

Ось такі дерева росли в лісі карбонового геологічного періоду 359,2 млн. років тому (допускається похибка в 2,5 млн. років). З невідомих нам причин (за своїми масштабами це повинна бути якась катастрофа) стихія вирвала їх із землі й кинула в річку. Далі досить вірогідним виглядає наступний розвиток подій. Відсутність кисню перешкодила руйнуванню деревини. Згодом вони покрились мулом, а ще через деякий час потрапили на дно моря, де його товща зростала, поступово перетворюючись у породу. Однак морська вода все одно проникала до деревини й вимивала органічні речовини, замінюючи їх кристалами мінералів, хоча при цьому оригінальна структура дерева зберігалася. В мікроскоп можна розгледіти клітинну будову рослин. За зовнішнім виглядом колоди схожі на свіжоспиляні, але набагато важчі. Мабуть, ця обставина рятуює їх від пограбування.

Подібний ліс, але більший за своїми масштабами, є на північному сході штату Арізона в США. Більшість колод у довжину тут сягає 30 метрів, а їх товщина складає 1,8 метра. Колір скам'янілої деревини залежить від мінералів, які заміщали органічні речовини. Вуглець дає чорний колір,

Православні віряни святкують Різдво Пресвятої Богородиці 21 вересня. В селі в цей день ховали на зиму бджолині вулики, збирали цибулю, до цього дня закінчували сільськогосподарські роботи. Свято пов'язували із завершенням основних літніх польових робіт. Сьогодні до Діви Марії за допомогою звертаються бездітні пари, просячи в неї також і сімейного щастя.

6. Про храм в Олександрово-Шульгіно, що знаходиться в декількох кілометрах від Костянтинівки, майже нічого не відомо. Відомо лише, що освячено його було в 1829 р. на честь Святого Георгія (світлина 13). Його архітектурні особливості та місцезнаходження вимагають додаткового вивчення. Почнемо з того, що він розташований не в селі, а в чистому полі, і не на підвищенні, де, як правило, ставились православні храми, а в котловині.

І всередині, і зовні він абсолютно правильної хрестоподібної форми і симетрії. На всі сторони світу виходять чотири портики, кожний із яких опирається на чотири колони. Храм п'ятиглавий, що символізує Христа і чотирьох євангелістів – авторів чотирьох канонічних Євангелій (життєписів Христа): святих Матвія, Марка, Луку й Іоанна. Головна глава храму класичної шоломоподібної форми з восьмикутним хрестом, який, як вважається, є максимально наближеним до зображення Розп'яття. Це найбільш традиційна, але не найстаріша форма хреста в православ'ї. Вікна на світловому барабані купола не видовжені, як це прийнято, а округлої форми.

Святий Великомученик Георгій Побідоносець, переконаний християнин, син забезпечених батьків, міцний статурою і духом, був призначений імператором Діоклетіаном воєвудою. Однак він не міг змиритися з тим, що імператор наказав знищити всіх християн, і чесно про це йому заявив. Діоклетіан наказав піддати його надлюдським тортурам. Ноги Георгія забивали в колодки, а на груди клали важкий камінь, колесували, навіть живцем засипали негашеним вапном на три дні, але щоразу його зціляв Янгол, посланий Ісусом. На всі муки він відповів: «Невже ти думаєш, царю, що страждання відволічуть мене від віри? Скоріше ти втомишся мучити мене, ніж

я – терпіти муки». 6 травня 305 р. Георгію відтіяли голову. Йому виповнився лише 21 рік.

За переказами, святий Георгій здійснив не один подвиг, але завдяки тому, що він здійснив на своїй Батьківщині, – у Бейруті, він отримав нове ймення – Переможець. На місцевому озері завелось чудовисько – змії, який час від часу вимагав у жертву дітей місцевих жителів. Коли черга дійшла до дівчини небувалої краси – раптом з'явився святий Георгій на білому коні. Він вдарив списом у його пащу, а дівчина зв'язала його і повела до міста. Побачивши чудовисько, люди почали розбігатись, але святий Георгій промовив: «Не бійтесь, не віруйте, але покладайте надію на Господа Ісуса Христа...». За перемогу над змієм Святий Георгій отримав назву Георгій Переможець.

7. Петропавлівська церква у с. Красне (світлина 14) будувалася 30 років. Її будівництво завершилось у 1840 р. Однак історія самого села починається раніше, з 1785 р., коли Катерина II за справну службу дарувала помістя на землях Дикого поля полковнику Дмитру Солнцеву. Невдовзі відставний полковник переселив сюди значну частину своїх кріпосних із Курської губернії. Очевидно, цим і пояснюється велика кількість російських прізвищ у селі.

Церква відома тим, що в 1891 р., через два місяці після народження, в ній хрестили майбутнього великого композитора Прокоф'єва, якого при хрещенні нарекли Сергієм. Тут же він отримав благословення для співу на кліросі (місце на підвищенні перед іконостасом, на якому під час богослужіння знаходяться півчі) у церковному хорі. Біля цієї ж церкви знайшли вічний спокій душі двох його малолітніх сестер – Марії та Любові.

Утвердження Радянської влади зумовило подальшу долю храму. У 1937 р. його було закрито. Богослужіння було відновлено лише в 1942 р., під час німецької окупації, але в кінці 50-х рр. церкву знову закривають. Більше 40 років мовчали церковні дзвони. Лише в 1991 р., до сторіччя від дня народження Сергія Прокоф'єва, церкву знову відкривають, але вже як частину меморіального комплексу композитора. Зараз це пам'ятка архітектури і містобудування України.

філолога Є.С. Отіна, походить від тюркського **bujuk**, то етимологія слова Клебан залишається нерозкритою. Загалом назву парку дехто тлумачить як «Місце біля бані», а дехто – як «Дно ями». Хоча, з нашої точки зору, й одне, й інше тлумачення є досить умовними.

Певною мірою можна зрозуміти авторів такого пояснення, які небезпідставно намагаються пов'язати історію цієї території з історією Запорізького козацтва. Починаючи з 1500 року, у царських грамотах на жалування земель Війську Запорізькому зустрічається назва «Урочище річки Чорний Бичок», з 1600 р. ця ж місцина у них називається «Клебиною», а з 1720 р. – «Клебан-Бик». Про вплив на територію козацтва свідчить також козака застава «Залізна». Зараз ця назва належить невеличкому селу біля сучасного міста Держинська. Абсолютна більшість дослідників повністю відкидають версію походження назви місцевості від виду господарської діяльності місцевого населення – розведення биків.

250 мільйонів років тому ця територія була затоплена Сарматським морем. Це був час шостого періоду палеозойської ери в історії Землі, який почався 285 млн. років тому і продовжувався 55 млн. років. Це був час інтенсивних тектонічних зсувів, унаслідок яких значна гірська маса витискувалася на поверхню, утворюючи гірські хребти. На території парку Клебан-Бик це виявляється у виході на поверхню древніх кам'яних порід, які займають площу майже в 60 гектарів.

Пермський період закінчився найбільш відомим вимиранням видів, який будь-коли знала Земля. На межі Перм і Тріасу вимерло 90% морських і 70% наземних організмів, одним із пояснень чого вважається падіння гігантського астероїда, що викликав зміну клімату на Землі. Це можна простежити на відбитках доісторичних молосків на «Клебан-Бикських» кам'яних оголеннях, а також в іншому відділенні парку – «Кравецькій балці».

Вона знаходиться біля села Іванопілля і з 1975 р. є пам'яткою загальнодержавного значення. Її площа біля 15 гектарів. Балка являє собою оголення роздроблених частин доісторичних дерев – араукарій, змішаних з піщаником. Роздроблення дерев відбулося внаслідок

радянських військ. Насправді аж до **31** серпня силами двох дивізій радянські війська безперервно штурмували висоту, але всі спроби виявилися марними. **31** серпня відбулись події, про які полковник С.С. Левін волів не говорити.

Справа в тому, що командувач групи армій «Південь» генерал Манштейн, до якої входила **6-а** армія, що обороняла Савур-Могили, ввечері **31** серпня врешті отримав дозвіл на вивід свого угруповання з Донбасу. Пізно ввечері **31** серпня німецькі війська почали тривалий артилерійський обстріл позицій радянських військ, які штурмували домінуючу висоту. А коли десь опівночі радянські війська все ж таки зайняли Савур-Могили, німецьких військ там уже не було. Поспішність відходу пояснювалася тим, що внаслідок виходу радянських військ до м. Красноармійська виникла загроза оточення великого армійського угруповання.

Залишається нез'ясованим одне: штурм Савур-Могили – це був відволікаючий маневр командування, щоб влаштувати окупантам «донецький Сталінград», чи, може, елементарний прорахунок. Але в будь-якому випадку, бійці, що загинули в безуспішних атаках на Савур-Могили, свій обов'язок виконали сповна. Їх прізвища викарбувані на стелі меморіалу (світлина **48**). А пам'ять про них повинна стати настановою для нових дослідників, які шукають правду про звитязну історію свого народу. Цього вимагає пам'ять про **23 238** загиблих солдатів та офіцерів, останки яких були спалені поблизу спеціально сформованою для цього командою.

Регіональний ландшафтний парк «Клебан-Бик»

У мальовничій долині, що розкинулася праворуч поживленої автотраси за чотири кілометри до Костянтинівки, на місці впадання річки Клебан Бик до Клебан-Бикського водосховища знаходиться регіональний ландшафтний парк «Клебан-Бик» (загальний вид на парк подано на світлині **49**). Створений у **2000** р., він декілька разів змінював свою площу. Зараз вона складає **2142** гектари. Походження назви остаточно не з'ясоване, принаймні його перша частина. Якщо назва Бик, на думку відомого

Церква освячена на честь апостолів Петра і Павла. Павло не входив до числа **12** апостолів. На відміну від Петра, він народився в заможній римській родині, був римським громадянином, отримав прекрасну освіту. Разом з іншими фарисеями (секта, що претендувала на роль вчителя єврейського народу) прагнув пришестя Месії, але в ролі царя, який відновив би єврейське царство. Він не міг змиритися з тим, що Месією більшість язичників визнали вчителя із «нікчемного» Назарету. Він намагався дискутувати з опонентами, але натикався на стійкі переконання, які доводили його до люті. Саме тому почав фізичне переслідування християн, і був навіть одним із учасників побиття каменями першого мученика Стефана.

За легендою, по дорозі до Дамаску він зустрівся з Вогненным Столпом. Глянувши на Нього, Павло осліп, а коли прозрів знову, наповнився Святим Духом й подальше життя – зразок служіння Господу. Він здійснив три місіонерські подорожі, під час яких зростав духовно сам і невтомно ніс Слово Боже до язичників. У **67** році в Римі прийняв смерть мученика за ім'я Христа. День апостолів Петра та Павла – **12** липня.

До нас дійшли послання апостола Павла у Новому Заповіті. Високодуховним і вічним вказівником для молоді є, зокрема, Гімн про любов, викладений ним у Першому посланні до коринтян. «Любов довго терпить, любов милосердствує, не задрить, любов не величається, не надимається, не поводитьсь нечемно, не шукає тільки свого, не рветься до гніву, не думає лихого, не радіє з неправди, але тішиться правдою, усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить! Ніколи любов не перестає!» (Книги Нового Заповіту. 1-е Коринтянам, гл. **13**).

Високодуховний внутрішній світ та подвижницька місія Павла з давніх-давен дають творчу насагу багатьом майстрам пензля, пера, творцям мозаїчного та скульптурного жанрів. Чи не найдавніший мистецький витвір, на якому зображений Павло, знаходиться в музеї Каріє, що в Стамбулі. Тут, на внутрішньому нартексі колишньої церкви, знаходиться чи не найстаріша мозаїка святого, яка датується кінцем XIII – першою третиною XIV століття (світлина **15**).

8. У квітні 1853 р. у селі Благодатне, нині Волноваського району, було освячено храм на честь Благовіщення Пресвятої Богородиці (світлина 16). Це був величний храм. Його 25-метрову дзвіницю прикрашали 5 мідних дзвонів. Їх дзвін було чути за 7 верст. Внутрішнє оздоблення храму за своєю красою не поступалося зовнішньому. Лише посріблене панікадило, що висіло в центрі храму, мало вагу 84 кг. В його куполі були написані образи святих апостолів і євангелістів Матфея, Луки, Марка та Іоанна. Ще в 90-ті рр. минулого століття можна було розгледіти фрагменти первісних розписів. Однак невдала спроба реставрації їх остаточно знищила.

У радянські часи церква закривалась і відкривалась декілька разів. У 1935 р. з неї було знято куполи і хрести. Востаннє храм було закрито в 1960 р. В ньому розмістили бібліотеку та клуб. У 1990 р. храм було повернуто Церкві. Почалося його поступове відродження. На жаль, в цей час його двічі грабували. З храму було винесено багато цінних ікон, принесених вірянами при його відновленні. У 2008 р. за кошти благодійників було розроблено проект реконструкції. У 2010 р. було відновлено шатер і 25-метрову дзвіницю.

Храм, як і раніше, носить ім'я Благовіщення Пресвятої Богородиці. Благовіщення означає «благу» чи «добру» звістку, яку Архангел Гавриїл сповістив Її про прийдешнє народження Ісуса Христа – Сина Божого і Спасителя світу. На іконах Богородиці зображено три зірки – на плечах і на головному покрові Пресвятої Діви. Вони символізують цноту, збережену Нею до Різдва, в Різдві й після Різдва Христового. Свято набуло назви «Благовіщення Пресвятої Богородиці» лише у VII столітті. Його святкують 7 квітня. Це одне з 12 найбільших християнських свят.

9. Точна дата завершення будівництва храму Великомученика Димитрія Солунського на станції Скотовата, що в Ясинуватському районі, невідома (світлина 17). Однак з великою вірогідністю можна припуститись, що ця подія відбулася між 1861 і 1865 рр. Очевидно, що будівництво храму пов'язане із збільшенням чисельності мешканців невеличкого населеного пункту,

Розкопки на Савур-Могилі почалися вже після смерті поета. У 1864 р. російський археолог І.Є. Забелін вперше описав курган. А в 60-ті роки ХХ ст. його вивчав радянський археолог Т.О. Шаповалов. З'ясувалося, що верхня частина кургану була насипана племенами зрубної культури. Під ним в кам'яному ящику знайшли поховання, яке за його характером можна віднести до киммерійських. Отже, цілком вірогідно, що воно представляло народ, якого Гомер характеризував як «славних кобилодоїльників, молокоїдів убогих, найсправедливіших із всіх людей».

Однак вивчити курган археологам так і не вдалося. В 1960 р. почалося будівництво меморіального комплексу. Будівництво завадило розкопкам. Вченим так і не вдалось дізнатись, чи поховання складалось тільки з погребальної камери, чи вона слугувала лише входом до складніших споруд.

І все ж таки найтрагічніші події, свідком яких була Савур-Могिला, відбувалися під час визволення Донеччини від німецько-фашистських окупантів. 18 серпня 1943 р. війська під командуванням Ф.І. Толбухіна почали наступ на Міус-фронт, який проходив від Азовського моря і аж до р. Міус. Йому протистояла група армій «Південь» під командуванням Манштейна. Висота з позначкою 277,9, як на штабних картах називалась Савур-Могила, домінувала на крайній лівій частині лінії фронту. На вершині кургану було розміщено центральний пункт спостереження шостої німецької армії. На його схилах в землю були закопані бронекорпуса і дзоти. Взяття висоти ускладнювалося тим, що радянські війська наступали з крутого схилу, а німецькі підрозділи в тилу схил мали похилий, що давало можливість безперерійно поставляти боеприпаси і використовувати бронетехніку.

Традиційна для радянського періоду оцінка штурму викладалась в інтерпретації полковника С.С. Левіна, командира 96-ї гвардійської стрілецької дивізії. За його спогадами, штурм висоти радянські війська почали 28 серпня 1943 р. Йому передувала 20-тихвилинна артилерійська підготовка з використанням штурмової авіації. Однак автор спогадів децю прикрасив завершальну стадію операції та применшив значення сусідів – 271-ї стрілецької дивізії, тим самим зменшивши чисельність

й водяну ерозію. Щоб зупинити цей руйнівний процес, було розпочато роботи з облісіння території, які зачепили й Донецькі степи на виходах гірських порід. Тим самим степовій екосистемі було завдано нової шкоди.

На землях ландшафтного парку росте біля **500** видів рослин, з яких **20** занесені до Червоної книги України. Лише одного ковила тут росте **10** видів із **300** відомих у світі. В межах парку та на прилеглих до нього територіях виявлено **80** видів птахів, серед яких **5** включені до Червоної книги України. Наприклад, за спостереженнями П.А. Овечка, першого директора «Донецького кряжу», тут виявлено гніздування огарки, качки червоно-коричневого кольору. Її особини в Україні зрідка зустрічаються в Асканії Новій та Криму. Вважається священним птахом у країнах, що сповідують буддизм, а також у слов'янській міфології. На території парку відмічені також комахи, що охороняються в рамках Бернської конвенції. Але крім цінності природоохоронної, цей ландшафтний парк несе й історичне навантаження.

Беззаперечно цікавість, зокрема, викликає надзвичайно важлива складова парку – Савур-Могила, що піднімається над рівнем моря на висоту **277,9** метра. Походження її назви достеменно невідоме, хоча народні повір'я пов'язують її чи то з козаком, чи то з народним месником на ім'я Савур. Савур-Могила зустрічається у фольклорі, зокрема, в піснях про козака Морозенка, який, потрапивши в полон, просить перед смертю відвести його на вершину кургану: «Ой повели Морозенка на Савур-Могилу: Дивись, дивись Морозенку, на свою Вкраїну».

Про свою дивовижну прив'язаність до мовчазних курганів писав і Т.Г. Шевченко. В першому номері журналу «Русский вестник» він прочитав статтю П. Леонтьєва про розкопки древнього кургану в Катеринославській губернії і чомусь подумав, що йдеться про Савур-Могилу. Збентежений, він записав до щоденника: «Я люблю археологію. Я уважаю людей, посвятивших себя этой таинственной матери истории. Я вполне осознаю пользу этих раскапываний. Но лучше бы не раскапывали нашей славной Савур-Могилы». Насправді ж у статті йшлося про розкопки іншої могили — Лугової, що біля сучасного селища Кринички, районного центру Дніпропетровщини.

зумовленим відкриттям залізничної гілки, що зв'язувала Костянтинівку з крупною вузловою залізничною станцією Ясинуватою. Етимологія цієї не дуже милозвучної назви до цих пір невідома, хоча дехто й співвідносить її зі спеціалізацією виробництва місцевих селян – розведенням великої рогатої худоби, починаючи від давніх часів. Саме ця помітна немилозвучність, очевидно, призвела до перейменування села у Верхнеторецьке, хоча назва станції збереглась до сьогоднішніх днів.

Революційні події, що призвели до встановлення радянської влади, трагічно позначились на подальшій історії храму. У **1918** р. було вбито місцевого священика, що було абсолютно нехарактерним для тактики прихильників воєнничого атеїзму та їх покровителів. Далі події розгортались за традиційним для історії церков Донеччини сценарієм. У **1938** р. дзвіницю було зруйновано, храм закрито і перетворено щось на кшталт кінотеатру. Однак численні спроби його використання за цим призначенням успіху не мали, і його було перетворено на зерносховище. Під час німецько-фашистської окупації храм використовувався як конюшня, що теж було нехарактерно для окупантів. Як правило, в більшості православних храмів області зі згоди окупаційних властей відновлювались богослужіння.

Відновлення храму почалося в **60-ті** рр. і продовжується до сьогодні. Храм має один купол, що символізує Єдиного Бога. Він шоломоподібної форми, що нагадує прихожанам про духовну боротьбу, яку невтомно веде церква з силами зла і тьми. Купол пофарбований у зелений колір, характерний для храмів, освячених на честь Святої Трійці і святих. Останні можуть бути також увінчані срібними куполами.

Храм освячено на честь Великомученика Димитрія, який після смерті батька був призначений проконсулом Фесалонійської області. До його посадових обов'язків у тому числі входила й боротьба з християнством, але замість цього він почав перетворювати язичників у християн. Імператору Максиміану донесли про релігійні переконання проконсула. Передбачаючи вірну загибель, Димитрій встиг розпродати майно, а гроші роздати

бідним. Невдовзі його було ув'язнено у м. Солуні. За наказом імператора сторожа темниці зайшла до камери, де знаходився Димитрій, пронизала його списом, а тіло викинула диким звірям. Однак солуняни встигли його поховати. Це трапилось **26 жовтня 306 року**.

10. Іоанно-Предтеченська церква-дзвіниця в м. Артемівськ була збудована в **1861 р.** (світлина **18**) поруч із Свято-Миколаївською церквою, зведеною на **64 роки** раніше. Це, мабуть, єдина церква на Донеччині, названа на честь Іоанна Хрестителя. Зведено її було в рік скасування кріпосного права, тому вона стала одним із нечисленних свідків бурхливого економічного розвитку промисловості міста, початок якому поклала земельна реформа. Унаслідок прискореного припливу іноземного капіталу тут будується ряд важливих промислових об'єктів. Серед них – заводи з виробництва скла, алебастру, цегли, залізних виробів тощо. В **1874 р.** на кошти купця І.П. Скамаранга відкривається солеварний завод із потужністю біля **2 мільйонів пудів солі** на рік.

Нову церкву було освячено на честь найближчого попередника Ісуса Христа Іоанна, який нарекається епітетами Предтечі та Хрестителя. Підставою для цього були ті місії, які він виконав в історії християнства: попередника Христа та його Хрестителя. Іоанн вважається абсолютно історичною фігурою. Він походив із сім'ї священика і народився всього за півроку до Різдва Христового. Про його дитинство мало що відомо, позаяк за законами того часу вчителем могла бути лише особа, яка досягла тридцятирічного віку.

У своїх проповідях Іоанн закликав людей до покаяння, чи, як пише один із істориків православної церкви Юрій Белановський, «до усвідомлювання свого життя, до визнання своїх гріхів і прагнення жити більш морально, виконуючи заповіді Божі». На знак очищення людей від скверни, він їх хрестив, тобто занурював у води священної ріки Йордан. Сьогодні вона дещо змінила своє русло і її каламутні води протікають по території Йорданії та Ізраїлю (див. світлину **20**). Тема Хрещення Ісуса Христа отримала широкий розвиток серед митців різних жанрів. Цікавою з цієї точки зору

меншим і мілкішим. У кінці Коньякського віку морська трансгресія (підняття рівня моря) суттєво збільшилась і вода повністю покрила майже всю територію сучасної Східної України.

Процес утворення природної крейди відбувався дуже повільно. Вапняні водорості та мікроорганізми, розмір яких не перевищував **5-10 мкм**, осідали на дно моря, поступово утворюючи його замулення. На глибині біля **500 метрів** з нього й утворювалась крейда. Вчені підраховали, що для того, щоб з напівзатверділого морського мулу утворилося до двох сантиметрів крейди, повинно було пройти не менше ста років. Оглядаючи зелено-білі пагорби «Крейдової флори», можна лише собі уявити, скільки повинно було пройти часу, щоб утворилась ця природна краса і яка роль відводиться людині для того, щоб її зберегти.

Регіональний ландшафтний парк «Донецький кряж»

У **2000 р.** на території Шахтарського та Амвросіївського районів було створено ландшафтний парк, названий на честь головної висотної системи краю – Донецького кряжу, загальною площею трохи більше **3952 гектарів** (уявлення про нього дає світлина **47**). Парк вивищується над усією іншою територією. Тому тут сильніші й поривчастіші вітри, сухіший клімат. Тут беруть свій початок численні річки, які, стікаючи з підвищення, своїми водами поповнюють водні басейни Дніпра, Сіверського Дінця та Азовського моря. Крім того, ця територія є класичним Донецьким степом, наступником Дикого поля, хоча сама його назва виникла значно пізніше, десь у **XV ст.**

Власне, Донецький степ, як і степи всієї України загалом, зараз розорані майже повністю. А поміж тим степ є найціннішою екосистемою. Степова зона України складає **40%** території, тоді як природного степу залишилось не більше **1%**. Навіть на території ландшафтного парку неораними залишилось не більше **10%** степу. Це означає, що своїми непродуманими діями люди наносять непоправної шкоди унікальній екосистемі. Змінюється й бідніше на очах її фауна та флора. Розораний степ викликав вітрову

Ще привабливішим є краєвид, який відкриється перед вами, якщо з цієї дороги, майже відразу ж за мостом, звернете праворуч, на дорогу місцевого значення. Вона приведе вас до невеличкого села Крива Лука, в якому проживає трохи більше **300** жителів, що майже виключає людське втручання в навколишнє середовище. Перевага цього маршруту очевидна, оскільки на ньому можна зупинитись і вдосталь налюбуватися мальовничими краєвидами заповідника. Ми не будемо підказувати вам місце зупинки. Без зусиль це ви зрозумієте самі. Але ваші враження від побаченого будуть значно яскравішими, якщо скористаетесь біноклем.

Прямо при дорозі можна побачити рослини, характерні для крейдових ґрунтів. У бінокль легко можна розгледіти рідкісні рослини, які ростуть трохи далі від дороги, в заповідній території, куди вхід відвідувачам заборонено. Це можуть бути рослини, що занесені навіть до Червоної книги України, такі як пташиний молочник Буша, тюльпан дібровний, рябчик російський тощо.

Ці назви, які практично нічого не говорять історично, становлять неабияку цінність для ботаніка. Особливого значення заповіднику надає крейдова сосна, що росте тут в місцевих борах (займають біля **13%** площі). «Крейдова флора» – єдине місце в Україні, де їх узяті під охорону. Унікальність заповідника полягає і в тому, що тут рослини, які, як правило, зустрічаються на крейдових утвореннях, ростуть разом із рослинами, притаманними гірським, хвойним і широколистяним лісам.

Час виникнення крейдових утворень, як і більшості крейдових утворень Донбасу, в геологічній історії Землі відносять до ранніх етапів крейдового періоду – Туронського (**89,3-93,5** млрд. років тому) та Коньякського (**85,8-89,3** млрд. років тому). В часи крейдового періоду частина сучасного Донбасу була покрита морем, яке змінювало свою конфігурацію й глибину. Зокрема, на час раннього Туронського віку, в порівнянні з Сенманським, рівень моря підвищився, а на час пізнього Турону вже вся територія Донбасу була покрита морем, хоча воно й стало значно мілкішим. На початку раннього Коньякського віку море залишалось відкритим, хоча стало ще

видається ікона, що знаходиться в Свято-Миколаївському соборі м. Дніпродзержинська (світлина **19**). І все ж таки, незважаючи на всю важливість проповідей, які передують проповідям Христа, його основна місія була попереду.

Ця місія була реалізована лише тоді, коли до Іоанна, що перебував на березі священної ріки, для прийняття Хрещення прийшов Ісус. В Євангелії від Іоанна (**1:28**) з цього приводу зазначається: «Це в Віфанії діялося, на тім боці Йордану, де хрестив був Іоанн». Відкриття місця Хрещення стало можливим лише завдяки нормалізації відносин Йорданії з Ізраїлем у **1996** р. В **1998-1999** рр. група археологів під керівництвом Мухамеда Вахіба дійшла висновку, що воно знаходиться на східному березі Йордану (світлина **19**), в декількох кілометрах північніше від «церков Мертвого моря».

Певною мірою цьому висновку сприяли і «Ходіння ігумена Даниїла» (**1102** р.), чернігівського монаха, праця якого поруч з іншими аналогічними манускриптами для цього детально вивчалась (місце хрещення зараз має вигляд, зображений на світлині **21**).

Іоанн був непримиренним викривальником зла і неправди. Тому він не міг не затаврувати ганебний вчинок тетрарха Галілеї (форма уряду з чотирма рівноправними правителями, запроваджена Римом) Ірода Антипа, який відібрав у свого брата Ірода Філіпа дружину Іродіаду разом із донькою Саломеєю. Розгніваний правитель заточив Іоанна в темницю, яка знаходилася в одній із печер на горі Махерус, на якій стояв його палац (світлина **22**). Незважаючи на всю ненависть до Іоанна з боку Іродіади, популярність Іоанна не дозволяла довести справу до страти.

Однак на одному з банкетів, організованому Іродом для знаті, прекрасна чотирнадцятирічна Саломея зачарувала його своїм танком. У нагороду за нього правитель запропонував юній красуні будь-яку винагороду, аж до півцарства. Порадившись із матір'ю, племінниця попросила голову Іоанна. Ірод не міг не стримати свого слова. Невдовзі на дорогому підносі Саломеї принесли голову Хрестителя. Цей епізод був використаний художниками та скульпторами багатьох народів. На світлині **23** кульмінація трагедії зображена в

баченні польського скульптора Валерія Гадомські (**Walery Gadomski**). Скульптура (1883 р.) так і називається – «Саломея». Зберігається вона в Краківській галереї польського мистецтва XIX століття. Неспокутуваний гріх кровозмішання від матері перейшов до доньки. Спочатку вона вийшла заміж за свого дядька тетрарха Ірода Філіпа II, а після його смерті – за свого двоюрідного брата.

До цього лише залишається додати, що тіло Іоанна Предтечі зберегти не вдалося. За деякими даними, його голова й понині знаходиться в одній із дамаських мечетей. Але великою радістю для православного люду є те, що він має змогу прикластись якщо не до тіла, то хоча б до правиці святого Іоанна. До правиці, яка хрестила самого Ісуса Христа. Її приніс до Антіохії Святий апостол і євангеліст Лука. Після тривалих переїздів, що заслуговують на окреме описання, десниця, втративши два персти, була передана до Цетинського Різдва Пресвятої Богородиці монастиря і зараз знаходиться у спеціально збудованій для цього церкві. Сьогодні до неї може прикластись кожен, хто відвідає церкву цього найстарішого в Чорногорії монастиря (світлина 24).

11. Церква Володимирської ікони Божої Матері, що в селищі міського типу Іллінка, що в Єнакієвому (світлина 25) – унікальна за своїм архітектурним стилем і визнана пам'яткою архітектури XVIII-XIX століть. Виходець із Бельгії Ілля Миколайович Дебольц (російський варіант прізвища Дебальцев) при виході на пенсію отримав ці землі у власність, як нагороду за участь у придушенні повстання декабристів. Недалеко від місця, де зараз розташована церква, він збудував дім і висадив чудовий фруктовий сад.

Після його смерті, а потім і смерті синів, земля та маєток перейшли в спадок донькам, які продали їх спадкоємному дворянину І.С. Мазаракія. Гроші, виручені від угоди, вони пожертвували на будівництво церкви, а самі, за переказами, пішли служками до Воронезького жіночого монастиря. У 1874 р. церква відкрила свої двері для вірян.

У 1920 р. радянська влада експропріювала майно й нерухомість І.С. Мазаракія. Він змушений був емігрувати до

Цікавими, але дуже маловірогідними, виглядають чотири рядки слов'янського тексту (не враховуючи нульового рядка із тризубом) на невеликому камені з рожевого граніту, що на вершині «Гостра» Західної гряди. Однак їх дешифровка утруднюється рядом суперечностей у самому тексті і проростанням на ньому багатьох видів мохів. Скептично до написів ставляться й самі співробітники заповідника. Відвідувачі й раніше не могли побачити таємничі написи, оскільки ті знаходились поза межами екскурсійних територій заповідника, а внесення до відповідного Закону змін про заборону їх відвідування унеможливило відвідування цього цікавого об'єкта повністю.

За версією професора К.В. Кудряшова, на території сучасних Кам'яних Могил базувався табір Київського князя Мстислава під час битви на р. Калка. Однак археологічними знахідками зазначена версія не підтверджується.

Не варто переоцінювати також значущість кам'яних ідолів, що зараз прикрашають одну з алей заповідника. У своїй переважній більшості вони не мають історичного значення, оскільки зведені сюди з усієї округи, де вони часто використовувались у господарських цілях. «Відірвані» від місця первісного встановлення, вони втратили свою історичну цінність.

Відділення Українського степового заповідника «Крейдова флора»

«Крейдова флора» – це наймолодше (засноване в 1988 р.), третє відділення Українського степового заповідника, розташованого на території Краснолиманського і Слов'янського районів Донецької області (заповідник навесні – світлина 46). Його площа – 1134 га.

Оскільки екскурсії сюди не проводяться, то чи не єдину можливість його побачити надає автомобільний транспорт. Рухаючись територіальною дорогою Т-0513 у напрямку Сіверська та проїжджаючи мостом через Сіверський Донець, можна побачити крейдяні пагорби, покриті густою рослинністю й порізані промоїнами, що оголюють білі заклади крейди. Це і є «Крейдова Флора».

степового заповідника. Зараз **300** га його земель входять до складу Володарського району Донецчини і **100** га — до Куйбишівського району Запоріжжя. Основою заповідника слугують результати вулканічного виверження, що мало тут місце близько **2** млрд. років тому. Гази і розчини, що виникли внаслідок виверження, просочуючись у навколишні породи, перетворили їх у принципово інші види гірських порід. Звідси їх унікальність. Скажімо, гранітні валуни, що стали наслідком зазначених перетворень, не мають світових аналогів.

Вулкан створив дві гірських гряди – Східну, до якої належать вершини «Мала Панорамна», «Південна», «Скорботна вдова», «Витязь», «Панорама», та Західну, що включає вершини «Жаба», «Гостра», «Ведмедиця з малим ведмежам», «Динозавр». Висота кожної з них сягає **200** м. Дві гряди відокремлені одна від іншої сопками висотою в **50-70** метрів. Весь міні-гірський масив яскраво контрастує з безкраїми Приазовськими степами.

Значення цього самобутнього куточка Донецчини слід розглядати як з точки зору природної, так і історичної цінності. Природна цінність не викликає жодних сумнівів. У заповіднику **29** видів флори, внесених до Червоної книги України. Охороняються різнотравно-типчаково-ковильні степи, а також мохи та лишайники, що ростуть на гранітних валунах. Тут налічується **468** видів судинних рослин. Тільки однієї шипшини тут росте **20** видів, **50** – мохоподібних, **38** – подорослів, **78** – лишайників, **182** – грибів.

Стосовно ж історичного значення цього заповідного куточка, то тут виникають певні сумніви. Як на нашу думку, цей аспект свого часу був штучно завищений туристичними агенціями. До внесення змін до діючого Закону України про природно-заповідний фонд, який заборонив доступ туристам до заповідників навіть у супроводі екскурсовода, вони активно пропагували його історичну значущість. І все ж таки треба визнати ті факти, які стовідсотково доведені вченими. Передусім, треба визнати те, що нинішні Кам'яні Могили використовувались етнологічними спільнотами Ямної, Катакомбної та Зрубної археологічних культур як культове місце, що за хронологією, як відомо, займає період від доби енеоліту до пізньої бронзи.

Польщі, однак незадовго до смерті встиг передати в спадок церкві мільйон рублів. Далі в історії церкви починається тривала чорна смуга. В **1929** р. церкву було закрито, а в **1939** р. з неї було знято дзвони. Храм стояв без хрестів мало не **50** років. Відновлено його було за ініціативою жителів. **18** квітня **1999** р. відбулося освячення храму. В церемонії освячення взяв участь майбутній Президент України В.Ф. Янукович з сім'єю. Храм, як і раніше, було названо на честь Володимирської ікони Божої Матері.

Це одна з найшанованіших ікон Пресвятої Богородиці. За переказами, вона була написана Євангелістом Лукою на дошці того самого столу, за котрим трапезували Ісус Христос, Діва Марія та Йосиф Обручник. На Русь ікона потрапила із Візантії на початку XII століття, як подарунок Юрію Долгорукому. Спочатку вона зберігалась у Вишгороді, біля Києва. Однак після пограбування Києва Андрієм Боголюбським ікону було перевезено до Владимира, де вона й отримала нинішню назву. Із заступництвом ікони пов'язують три чудесних порятунки Русі від іноземних загарбників. Зараз ікона зберігається у Третяковській галереї.

12. Свято-Преображенський храм у с. Конькове Тельманівського району (світлина 26) – пам'ятник архітектури XIX століття, який було відкрито через **48** років після заснування села, в **1846** р. Його будівництво тривало **25** років. Стіни храму увінчані іконами, деякі з них, за словами вірян, мироточать, а деякі – духмяніють бузком, польовими квітами та медом. Вважається, що вони допомагають позбутися багатьох хвороб.

Але основну увагу відвідувачів привертає величезний камінь із відбитком стопи Богородиці та слідом її посоха. За переказами місцевих жителів, камінь знаходився в одній із місцевих балок, де лежав так довго, що аж вріс у землю. Згодом парафіяни перенесли його до храму, де він став обов'язковим атрибутом богослужіння.

Храм названо на честь Преображення Ісуса Христа перед найближчими учнями на горі Фавор (**9** кілометрів від м. Назарет, що в Ізраїлі). За богословським тлумаченням, Преображення – це явлення Сина, за якого

Отець свідчить голосом із Святого Духа. Тобто, має місце одкровення всієї Святої Трійці: Отця, Сина і Святого Духа. Преображення засвідчує, що Ісус Христос поєднує два начала – божественне й людське. Під час Преображення його божественна природа не змінювалась, а була лише явлена Його людській природі.

Це – одне з найбільших релігійних свят християн православного обряду. За євангельським текстом, подія Преображення відбулася за **40** днів до Великодня. Однак, щоб свято не припало на дні Великого посту, його було перенесено на **19** серпня. В українській народній традиції Преображення називають Другим, або яблучним, Спасом.

13. 12 липня 1848 р. було освячено храм апостолів Петра і Павла у слободі Лиман (світлина 27). У 1825 р. її було перетворено на воєнне поселення. В адміністративному відношенні воно увійшло до Ізюмського повіту Харківської губернії. Тоді в Лимані налічувалося всього **258** дворів воєнних поселенців, яких було зараховано до відповідних підрозділів, де панувала сувора військова дисципліна. Поселенці не мали права займатись ремеслом і торгівлею.

Після скасування кріпацтва відбулося помітне поживання економічного життя. Станом на **1906** р. в Лимані проживало біля **6000** населення. І хоч це був досить віддалений закуток (до Харкова **180** верст, найближчий телеграф знаходився на відстані **18** верст у Слов'янську), капітал церви був значним і на межі століть сягав **500** рублів, що на ті часи були великими грошима. В **1911** р. через Лиман було прокладено залізницю, що сполучила Харків із Донбасом. Невеликий населений пункт набув рис містечка залізничників, з усією притаманною для нього інфраструктурою.

Радянська влада принесла з собою нову ідеологію, церковна політика якої ґрунтувалася на воєвничому атеїзмі. В **1930** р. храм було закрито, а його настоятеля ієромонаха Устинія з міста вигнано. Місцеві вандали розтягли церковне начиння і знищили частину ікон. Однак незначну частку лампад та цінних ікон дивом вдалося

і всесоюзного значення. Зараз це відділення Українського степового природного заповідника, занесеного до списку природних пам'яток ЮНЕСКО.

Заповідник дає уявлення про Дике поле, через яке свого часу пройшли численні народи – скіфи, сармати, печеніги, половці, залишивши на згадку про себе значну кількість кам'яних скульптурних зображень – кам'яних баб. Співробітники заповідника зібрили їх із усіх прилеглих територій і створили алею кам'яних статуй, яку можна побачити й зараз. Водночас вона слугує межею доступу відвідувачів до заповідника.

Землі, що включені зараз до заповідника, ніколи не бачили плуга, і вже **85** років тут не проводиться косовиця та не випасається худоба. Щоправда, зараз тут робляться спроби започаткування конярства. Логічність цього кроку продиктована утворенням на території заповідника прошарку підстилки із змертвілих трав, що значно утруднює ріст нових рослин. Утворилася вона внаслідок зникнення з цих територій копитних тварин, таких як тури, тарпани, сайгаки, косулі тощо. Пересуваючись просторами Приазов'я, вони руйнували підстилку, тим самим сприяючи росту молодих трав. Донські козаки свого часу (територія входила до області війська Донського) випасали тут табуни коней.

У заповіднику росте **604** види квіткових рослин, папоротників, кущів та дерев. З них **19** – поширені на обмежених територіях. Вченими тут зареєстровано **59** видів мохів, **46** – лишайників, понад **270** – грибів. Різноманітна і фауна заповідника. Тут живуть вовки, лисиці, хом'яки, байбаки, енотоподібні собаки тощо. Птаство тут широко представлене більш як **80** видами. Серед них найчисельнішими є куріпки, перепели, фазани, качки. Можна побачити тут також і степового орла та луня.

Відділення Українського степового заповідника «Кам'яні Могили»

На кордоні Донецької та Запорізької областей **5** квітня **1927** р. було відкрито особливу природно-охоронну територію «Кам'яні Могили» (панорама – на світлині **45**), яка згодом була перетворена на відділення Українського

І все ж таки основною цінністю природного парку «Святі гори» є сосна крейдова. Цей унікальний різновид сосни звичайної зберігся з дольодовикового періоду. Важко навіть припуститись думки, що цей вид прожив більше, ніж півтора мільйона років. Одна геологічна епоха змінювала іншу, змінювався клімат, а вона все продовжувала існувати. Якби вона вміла говорити, то, мабуть, в деталях і з повною достовірністю оповіла б нас не лише про весь хід становлення та розвитку людської цивілізації, а й правду про багато історичних подій, нічим свідком яких вона була весь цей час. Від звичайної сосни вона відрізняється округлою кроною, коротшими голками та меншим розміром шишок. Живе вона 40-50 років, однак відомі особини віком до 100 років.

Загалом на території парку зростає 943 види рослин, з яких 44 занесені до Червоної книги України, а 12 охороняються на міжнародному рівні. В парку нараховується 43 види ссавців, 194 види птахів, 41 вид риби. Територія національного природного парку «Святі гори» має також багату історико-культурну спадщину. Тут знаходиться 129 об'єктів археології. На території парку розташований також Святогірський монастир, згадку про який знаходимо ще в Сигізмунда Геберштейна в його «Записках про Московію» (біля 1620 р.)

Відділення Українського степового заповідника «Хомутівський степ»

Дике поле, що колись займало більшу частину сьогоднішньої Донецької області, зараз представлене крихітним шматочком цілинних земель, що знаходяться в Новоазовському районі на лівому березі невеличкої річки Грузький Єланчик. Він займає територію 1030,4 га і називається заповідником «Хомутівський степ» (уявлення про нього дає світлина 44).

Цей статус йому було надано в 1926 р., коли Маріупольський виконком прийняв рішення про організацію на цих землях заповідника з такою назвою, підпорядкувавши його місцевому краєзнавчому музею. Через 10 років заповідник набув статусу обласного, а після Великої Вітчизняної війни – республіканського, а згодом –

врятувати, а місцева влада тим часом переоблуднала храм під кінотеатр.

Під час німецької окупації храм використовувався як конюшня. Після визволення міста його було відремонтовано. Віряни повернули начиння та ікони, які зберігали від часу закриття храму. Однак переслідування церковної громади з боку влади не припинялось аж до 1988 р. На честь 160-річчя храму його було реконструйовано, практично наново здійснено розписи стін у давньоруському стилі.

Храм освячено на честь апостолів Петра та Павла. Петро входив до числа 12 апостолів – найулюбленіших учнів Христа. Він був одним із свідків Його Преображення. Апостол Петро перший сприяв утвердженню церкви Христової після зішестя Святого Духа. Своїми гарячими і переконливими промовами він навернув на віру спочатку 3000, а потім ще 5000 іудеїв. У 42 році після Різдва Христового у Римі почалися гоніння проти християн. Було заарештовано й Петра, але в темниці до нього спустився Янгол Божий, і кайдани спали з рук і ніг Петра. Він непомітно вийшов із в'язниці.

За переказами, римські християни боялися втратити Петра й переконали його залишити Рим. Покидаючи його, Петро побачив Христа, який ішов по дорозі йому назустріч. Петро впав на коліна, бурмочучи: – «Христос! Христос!» Через деякий час, пересиливши ридання, він вимовив: «*Quo vadis, Domine?* Куди йдеш, Господи?» (Лат.). І тут він почув сумний та ласкавий голос: «Коли ти залишаєш народ мій, я йду до Риму на нове розп'яття». Петро встав, взяв посох і мовчки повернув назад. «*Quo vadis, Domine?*», – почув він голос перехожого. «До Риму», – тихо промовив апостол. У 67 р. після Різдва Христового за сповідання віри під час гонінь імператора Нерона апостола Петра розп'яли на хресті вниз головою.

14. У 1867 р. було покладено початок розбудови селища Володимирівка, яке зараз адміністративно входить до Волноваського району. Практично водночас почалося й будівництво сільської церкви. У 1885 р. храм було освячено на честь Архістратига Михаїла (світлина 28). Це була невелика дерев'яна сільська

церква. Найбільшою її цінністю була ікона Пресвятої Богородиці «Владимирівської», яка була привезена з Росії засновниками села. Деякі джерела стверджують, що саме ця ікона й дала назву селу. Влітку 1905 р. в церкві спалахнула пожежа, яка вміть знищила дерев'яну споруду.

У 1911 р. почалося будівництво нового, кам'яного, храму, який у 1913 р. теж була освячено на честь Архістратиґа Михаїла. Керував будівельними роботами священник Іаков Михайличенко. Церковний хор того часу налічував понад 40 голосів, продовжила роботу й церковноприходська школа. У дні вшанування ікони Пресвятої Богородиці «Владимирівської» до церкви збиралося стільки паломників, що їх було неможливо розмістити в селі на ночівлю.

Після жовтневих подій 1917 р. настали нові часи й для храму. В 1919 р. отця Іакова було заарештовано, і він помер від серцевого нападу під час допиту. А 1936 р. закрили й церкву. Її було відкрито лише під час німецько-фашистської окупації в 1942 р. Але на цей час церкву фактично було сплюндровано. Куполи з хрестами знищено, назавжди втрачено різьблений позолочений іконостас, розграбовано було церковне начиння.

У 1962 р. церкву знову закрили. В ній розмістили клуб, потім його перетворили на спортивну залу, з часом – у звичайний склад, а після пожежі 1980 р. в ньому влаштувався смітник.

Духовне піднесення в селі починається на початку 90-х рр. До 2000-ліття Різдва Христового церкву було практично відбудовано наново. Крім ікони Божої Матері «Владимирівської», в храмі шануються ікони «Знамення» та «Достойно єсть». Ікона Божої Матері «Достойно єсть» написана в Х ст. й зберігається в Успенському храмі адміністративного центру Святої Афонської Гори – Кареї. З іконою пов'язується заміна шанувальної пісні Богородиці, складеної у VIII столітті, на нову (X століття), першими словами звернення до якої були «Достойно єсть...».

15. Свято-Воскресенський храм (світлина 29), що знаходиться на шляху до Слов'янського курорту, – один із найстаріших у Горлівсько-Слов'янській єпархії.

Його краєвидів можна побачити на світлині 43. Він займає площу в 40598 гектарів на території трьох районів області: Слов'янського (11957 га), Краснолиманського (27 665 га) та Артемівського (976 га). Центральною віссю парку є, безперечно, річка Сіверський Донець – найбільша водна артерія Лівобережжя, площа басейну якої сягає 989 000 квадратних кілометрів. За своєю протяжністю Сіверський Донець приблизно дорівнює Рейну. Свої витoki він бере в Белгородській області Росії і протікає через території Харківської, Донецької та Луганської областей. В районі заповідника лівий берег Дінця – високий, крейдові оголення роблять його крутим і важко доступним. Правий берег – пологий, піщаний, часто покритий луками та лісами, які щорічно затоплюються весняним паводком. Амплітуда коливань рівня ріки складає, як правило, 2,5 м. Однак приблизно кожну п'яту весну вода підіймається майже до 6 м.

Охороні підлягають як заливні, так і байрачні ліси. Останні ростуть схилами та верхів'ями крейдових пагорбів. Тут проростає дуб, клен, ясен, липа тощо. Особливе значення для регіону мають саме дубові насадження, що складають 57% від усіх місцевих насаджень (перевищує середньоукраїнський показник на 47%). У ботанічній пам'ятці «Маяцька дача», що входить до складу парку, ростуть насінневі дуби віком 200-300 років, з середньою висотою крони більше 25 метрів і від 85 до 150 см. діаметром. На території парку зберігся також дуб, віком у 600 років. Його діаметр – більше двох метрів, а обхват складає 6,3 метра.

Цікаву функцію виконують змішані дубові діброви в державному ботанічному заказнику місцевого значення «Конвалія», що також входить до «Святих гір» і знаходиться в Артемівському районі. Статус заказника ці землі отримали в 1979 р. Його територія охоплює заливний ліс у заплаві Сіверського Дінця. Тут у природний спосіб дуби, переважаючи із ясенями, липами та кленами, стали природним захистом для конвалій. Поміж дерев на площі в 43 га тут ростуть конвалії, які щовесни наповнюють повітря ніжно-п'янким запахом і радують зір безкраїм морем білих казкових дзвоників.

«Краматорський», «Меотида». Мають донеччани і свій ботанічний сад.

В області також діють **10** заказників та визначено **7** ботанічних пам'яток природи. Ми не робили описів ботанічних пам'яток природи, сподіваючись на розвиток теми. На світлині **1** ви можете побачити яскравого їх представника – ботанічну пам'ятку «Мар'їна гора» (світлина **42**), яка знаходиться в Артемівському районі, в безпосередній близькості від териконів. Вона яскраво характеризує особливості розташування природоохоронних об'єктів області.

Однак, незважаючи на досить смий перелік наведених нами природних територій, що охороняються зараз на Донеччині, їх загальна площа незначна. Вона складає всього **0,6%** від загальної території області, що катастрофічно мало порівняно навіть з урбанізованою Європою, де цей показник сягає **5%**, а в середньому по Україні – **2,2%**. Немає сумніву в тому, що ці цифри є орієнтиром для розвитку природоохоронної діяльності в області, у першу чергу, за рахунок відновлення територій, які зараз здаються безповоротно втраченими через надіндустріальний характер розвитку регіону.

Короткий опис охоронних об'єктів природи з поданими в додатках світлинами неодмінно повинен викликати бажання відвідати їх особисто. Все ж разом взяте, безперечно, змінить традиційне однобічне уявлення про Донецький край як про край териконів й труб із різнобарвними хвостами їдкою диму. Водночас, вони сформулюють уявлення про унікальну природу краю, колись принесену в жертву завданням побудови «світлого майбутнього» і яку зараз за будь-яку ціну треба відновити для нащадків. Короткий опис заповідних місць Донеччини наводиться нижче.

1.1. Охоронні природні об'єкти

Національний природний парк «Святі гори»

Парк було створено Указом Президента **13** лютого **1997** р. Це єдиний на Донеччині природний парк. Один із

Збудований на місці дерев'яної церкви у **1875** р., зараз він чудово вписується в ландшафт Старо-Майданного озера. Храм було збудовано на кошти місцевих жителів. За переказами, тут двічі відправляв Літургію святий Іоанн Кронштадтський. Незважаючи на те, що кінець XIX ст. для Слов'янська був не кращим із часів, церква не занепадала. Докорінним чином ситуація змінилась на початку **20-х** рр. XX ст. Церкву спіткала сумна доля інших храмів краю. З неї було скинуто дзвони, зруйновано дзвіницю. Спочатку її використовували як зерносховище, потім як клуб. Відбудова храму почалася лише на початку **80-х** рр.

Її було освячено на честь Воскресіння Ісуса Христа, яке є центральною ідеєю християнського вчення. На честь цієї знаменної для людства події християни святкують Великдень. Більшість переказів про Воскресіння ґрунтується на Старому Завіті. Приймавши страждання і смерть на хресті, Ісус Христос був похований учнями. На третій день після своїх страждань Господь Ісус Христос воскрес. Спаситель вийшов з гробу, не відваливши каменя, що закривав вхід до поховальної печери. Він був невидимим для сторожі. Коли з небес спустився Янгол і сів на камені, сторожа розбіглася.

Рано-вранці до печери підійшли жінки, щоб виконати свій обов'язок перед померлим. Вони несли з собою дорогоцінне миро. Православна церква згодом назве їх жінками-мироносицями. «Не жахайтесь, – сказав їм Янгол, – Він – воскрес, Його тут немає». Невдовзі до гробу підбігли Петро й Іоанн. Потім Христос ще тричі явився після воскресіння, але учні не повірили жінкам, які принесли їм цю звістку. Тоді Господь окремо явився Петрові й переконав його в своєму воскресінні. Лише тоді учні Христа розійшлися по всьому світі з проповіддю про воскресіння Спасителя, вигукуючи: «Христос воскрес!». «Воістину воскрес!» – відповідали їм миряни.

16. Всіхсвятський храм у місті Артемівську було збудовано в **1893** р. на місці старої дерев'яної церкви (світлина **30**). Необхідність будівництва нової церкви можна пояснити зростанням чисельності місцевого населення, зумовленим будівництвом заводу з виробництва скла,

цвяхо-костильного, алебастрового, цегляного заводів, а також будівництвом соляних шахт. Останні будувалися за рахунок франко-німецьких і франко-бельгійських акціонерних товариств. Вже на 1885 р. соляні шахти Бахмута давали 70% загальноросійського видобутку солі. Росія припинила ввезення солі з-за кордону. Тож не дивно, що в період з 1885 р. по 1895 р. населення міста зросло з 15 до 30 тисяч жителів.

У радянські часи, як і більшість культових споруд Донеччини, церкву Всіх Святих було закрито. З неї зняли куполи та дзвони і впродовж багатьох років використовували під сховище. Відбудовано храм було лише у 90-ті рр. ХХ століття. Зараз це діючий, гарно впорядкований храм у парковій зоні міста. Дещо дивним виглядає хіба що поєднання кольорів, в які його пофарбовано: білий та червоний, жовті куполи та зелений дах.

У першу неділю після дня Святої Трійці церква святкує день Усіх Святих, на честь яких її названо. Їх кількість у християнстві невідома. Віднесення до образу святих не дає покійному права на якусь перевагу. По суті, канонізація у православ'ї – це лише офіційне благословення на всенародне визнання. Основними умовами для канонізації є праведне життя, бездоганне православ'я, народне визнання й дивотворіння, здійснені за молитвами святого. Святі шанувалися з раннього християнства. Спочатку це були апостоли, потім мученики, які зазнали смерті, але не відреклись від віри, потім видатні церковні діячі.

Соціальний стан при цьому не має жодного значення. До образу святих було віднесено князів Андрія Боголюбського й Олександра Невського і преподобних монахів, таких як Сергій Радонезький і Серафим Саровський. Канонізовано було й богатиря Іллю Муромця, що завершив своє життя монахом у Києво-Печерській Лаврі, Агапія Печерського – монаха-цілителя тієї ж Лаври, який рішуче відкидав будь-яку плату за лікування, а між тим серед зцілених ним був і майбутній князь Київський Володимир Мономах. У своїй переважній більшості канонізація проходила не раніше, ніж через 50 років після смерті.

збагачувальних фабрик. І хоч, за даними на травень 2011 р., з них майже 55 знаходились на стадії закриття, виробнича потужність вугледобувних підприємств складає 56 млн. тонн на рік.

У металургійному комплексі нині діє 11 металургійних заводів, 39 заводів – із виробництва готових металургійних виробів та 1 трубний завод. До цього металургійного комплексу включено 7 коксохімічних та 13 вогнетривких заводів.

У хімічній галузі діє 36 підприємств, майже 55% продукції яких призначено для експорту.

Сучасний машинобудівний комплекс Донеччини представлений 150 підприємствами, а 6 теплових електростанцій, загальною потужністю 9,0 мВт, повністю задовольняють не лише потреби області в електроенергії, а й дозволяють поставляти її до інших регіонів.

Якщо ж до цього ще додати, що в Донецькій області, яка має площу 26,5 тис. кв. км, проживає 10% усього населення України (понад 4,5 млн. осіб), стає зрозумілою не лише її значущість для держави, а й пояснює традиційну думку про область як про «Всесоюзну кочегарку». При цьому, з уваги повністю випадає її природний та рекреаційний потенціал.

Сам по собі Донецький кряж цікавий як із точки зору геологічної історії та кліматичних умов, так і з точки зору особливостей його флори та фауни. Донецьке підвищення охоплює дві східні області України. Його довжина біля 370 км., а ширина – 150 км. Середня висота кряжу складає від 200 до 300 метрів. Він утворився внаслідок розривних порушень відкладень, які мали місце в карбоновому (360-300 млн. років тому), пермському (299-251 млн. років тому) та тріасовому (251-199 млн. років тому) періодах історії землі.

Зусиллями наших сучасників на території області створено 3 відділення Українського степового заповідника: «Хомутівський степ», «Кам'яні могили», «Крейдова флора»; один національний природний парк – «Святі гори»; 5 регіональних ландшафтних парків: «Донецький кряж» (з 2004 р. до нього було приєднано ландшафтний парк «Половецький степ»), «Зуївський», «Клебан-Бик»,

Донецчина традиційно асоціюється з могутніми промисловими підприємствами металургії, хімії, машинобудування, вибудуваними поміж вугільних териконів і пов'язаними між собою густою мережею залізничних колій та автошляхів. Певною мірою ці асоціації виправдані й зрозумілі, адже Донецька область має цілу скарбницю корисних копалин. Це – кам'яне вугілля і кам'яна сіль, це – вапняки і доломіти, це – вогнетривкі й керамічні глини, це – будівельний і личкувальний камінь, вресшті, це – каолін, ртуть, азбест, гіпс, крейда та багато іншого.

То ж не дивно, що ще з другої половини XIX ст. Донецький край перетворюється на могутній промисловий індустріальний центр, який зазнав свого подальшого розвитку вже в роки перших радянських п'ятирічок. Якщо в довоєнні роки по всій Україні будувалось 12 гігантських будівельних об'єктів, кошторис яких перевищував 100 мільйонів карбованців, то на території нинішньої Донецької області було вибудовано два: «Азовсталь» і Краматорський машинобудівний завод.

Останній став найбільшим машинобудівним заводом Української РСР. Він забезпечував потреби металургійному устаткуванні практично всієї країни. Його продукція широко використовувалася також для реконструкції Макіївського металургійного заводу, кошторис якого теж перевищував 100 мільйонів карбованців.

Аналогічну роль для технічної реконструкції вугільної промисловості СРСР відігравав відновлений Горлівський завод гірничого устаткування. В кінці другої п'ятирічки почав виробництво мінеральних добрив Горлівський азотно-туковий комбінат. Енергетичну могутність краю визначали Штерівська та Зуївська державні районні електростанції, потужністю понад 150 тис. кіловат кожна. Після відновлення зруйнованого війною господарства регіону його економічний потенціал невпинно зростав. З роками він тільки міцнішав, хоча й мали місце, висловлюючись радянською термінологією, «тимчасові труднощі», що з точки зору сучасника поступово переростали в хронічні.

Зараз в області лише в добувній галузі налічується 111 шахт, 23 підприємства недержавної форми власності, 27

17. У 1895 р. біля залізничного вокзалу у м. Слов'янськ було освячено нову церкву на честь святого благовірного князя Олександра Невського (світлина 31). Помер він у 1263 р., прийнявши перед кончиною постриг з ім'ям Олексій. Серед сонму святих, за церковними канонами, до першого роду святих, крім рівноапостольних, ієрархів, зараховувалися також деякі особи з числа благовірних царів і цариць, князів та княгинь. Їх святість не засвідчена чудесами, але вони були прославлені за особливі заслуги церквою і народом. Святий благовірний князь Олександр Невський був одним із них.

Проект храму розробив архітектор В.В. Величко, який пізніше стане головним архітектором Харківського імператорського університету. На думку деяких краєзнавців, освячення на честь відомого російського святого пояснюється тим, що саме він був небесним покровителем російського царя-реформатора Олександра II, що скасував кріпосне право. Це припущення виглядає логічним, якщо врахувати, що поруч із храмом було встановлено пам'ятник Олександрові II із Законом про скасування кріпосного права у правій руці. Радянською владою пам'ятник було знищено.

У 1937 р. церкву було закрито. З неї скинули дзвони, знищено багато цінних ікон. Згодом приміщення використовувалось як спортивна зала, а потім їдальня. У роки Великої Вітчизняної війни залізнична станція Слов'янськ зазнала численних бомбардувань, але храм Олександра Невського, що височів поруч, залишився неушкодженим. Його знову було відкрито лише в 1944 р. Ця подія, за дивним збігом обставин, відбулася напередодні дня пам'яті благовірного князя. Більше жодного разу храм не закривався. Наразі він є головним храмом Слов'янська і має статус собору.

На кінець XIX століття, незважаючи на будівництво декількох заводів та активну розробку солі, Слов'янськ налічував лише біля 15 тисяч жителів і залишався загомінковим містом. Влучно його живоописав А.П. Чехов: «Город – нечто вроде гоголевского Миргорода: есть парикмахерская и часовой мастер, стало быть можно рассчитывать, что лет через 100 в Славянске будет и

телефон. ...На пыльных и зеленых улицах гуляют свинки и прочая домашняя тварь. ...Улицы широки, в воздухе пахнет сиренью и акацией; издали доносится пение соловья, кваканье лягушек, лай, гармоника, визг какой-то бабы...».

18. Покровська церква в с. Луганському Бахмутського повіту (нині Артемівський район) Катеринославської губернії була освячена в 1898 р. (світлина 32). Це було велике й гарне село, в якому традиційно займалися не лише хліборобством, а й розробкою каменю. Його видобуток здійснювався в місцевому кар'єрі, довжина якого сягала більше 8 верст. З каменю вироблялися червоні бруски, точила, плити, сходи та котки. Видобутком займалося 17 артілей, у яких працювало більше 200 робітників. За свою тяжку працю вони отримували на той час непогану зарплатню – біля 2 рублів на день, що вважалось на той час непоганим заробітком. Продукція вивозилася до Києва, Харкова, Ростова, Таганрога та інших міст країни.

Село Луганське розташоване в надзвичайно живописному місці, недалеко від Миронівського водосховища. Храм, збудований з місцевого каменю, з дерев'яною покрівлею та дзвіницею, органічно вписується в місцевий ландшафт. Лише копирі териконів на горизонті та труби електростанції виказують місцезнаходження цього чудового куточка Донеччини.

Ставлення українців до свята Покрови Пресвятої Богородиці завжди відзначалось особливою повагою. Особливе ставлення до нього було у Запорізьких козаків, які зазвичай на це свято збирали козацьку раду, на якій вирішували найважливіші питання свого буття та обирали отамана. За даними Д.І. Яворницького, на Запоріжжі було 13 церков Покрови Богородиці.

Витоки цього свята, за церковними переказами, пов'язуються з порятунком Богородицею Константинополя від нападу сарацинів (так античні історики називали арабське населення північно-західної Аравії). Однак Візантійські літописи цього не підтверджують. Вони не містять жодної згадки про напад арабських племен на Константинополь у цей час. Тоді від кого ж рятувала Пречиста Матір громадян

Розділ 3

Окреса донецького краю. Природа

*Св. 41. Свято-Миколаївський храм
с. Микільське*

столиці християнства? Зараз з'явилась точка зору, що Пресвята Богородиця закрила своїм Покровом його населення від вікінгів та слов'ян, що здійснили свій зухвалий грабіжницький набіг на Константинополь під керівництвом Київського князя Олега. Звичайно, ця думка не знаходить безпосереднього документального підтвердження, однак мирний договір, підписаний у 911 р. між Руссю та Візантією, без видимого зацікавлення в цьому останньої, може бути опосередкованим аргументом сказаному.

Свої останні дні Пресвята Богородиця провела на вершині гори, що в Ефесі. Зараз цей будиночок фактично збудовано заново (світлина 33), і його можуть відвідати прочани різних релігійних конфесій. Образ Пресвятої зображений на багатьох іконах, і деякі з них мають велику історичну та духовну цінність. Але жодна не може зрівнятися з її прижиттєвим образом, портретом, що належить пензлю святого апостола Луки, написаним у I столітті, в домі святого апостола Іоанна Богослова. Це – ікона Пресвятої Богородиці Філермської, яка зараз зберігається в особливих температурних та світлових режимах у Народному музеї у місті Цетиньє, яке в Середні віки було не лише столицею Чорногорії, а й центром слов'янського відродження доби османського панування.

19. Храм Різдва Пресвятої Богородиці в с. Новоекономічному (Красноармійський район) (світлина 34) – не лише один із найбільших в області, але й перший православний храм, збудований в окрузі. Походження назви населеного пункту сьогодні достеменно невідоме. Не виключена, навіть, можливість, що дискусії ведуться про різні населені пункти. Зараз біля 70% його населення працює на шахтах м. Красноармійська. Поруч із Новоекономічним знаходиться найбільша в Європі шахта «Красноармійська-Капітальна».

Однак достеменно відомо, що село Нове було засноване біглими селянами з Курської губернії в останній чверті XVIII століття. У 1799 р. вони купили в Бахмуті дерев'яну церкву, але право на її встановлення отримали лише наступного року, коли була зведена невелика дерев'яна церква. Майже через 100 років, 27 серпня 1906 р., було

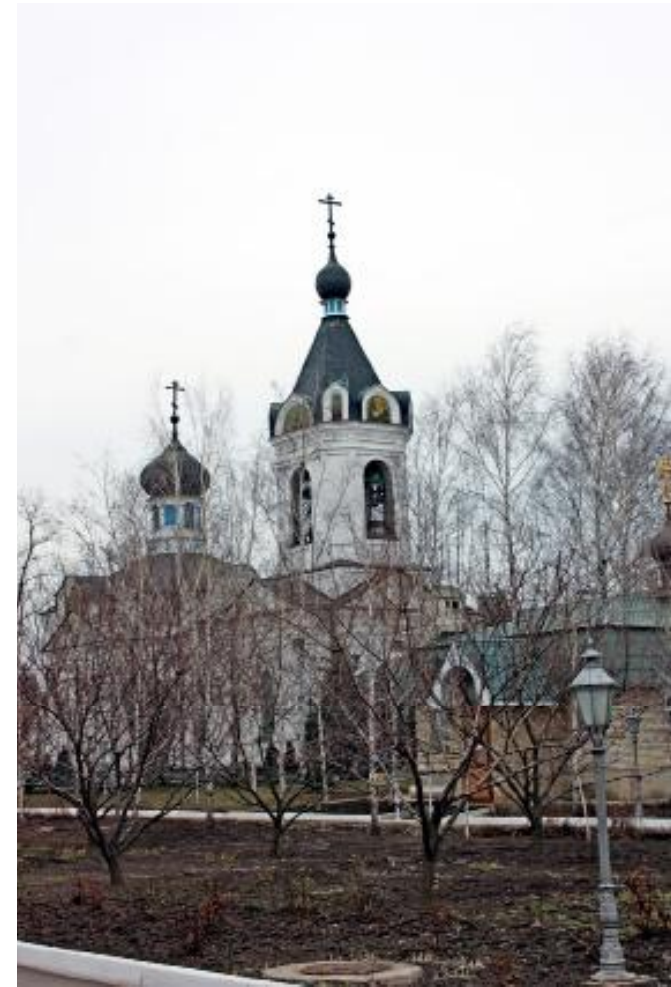
урочисто закладено новий кам'яний храм, а **24 серпня 1911 р.** в ньому відбулося перше богослужіння. І хоч витрати на храм були величезними (біля **99** тисяч золотом), він того вартував. Ще **16** тисяч коштували огорожа та іконостас. Висота дзвіниці сягала **41** м, а висота основного купола всередині — **26** м. Станом на **1914 р.** чисельність його прихожан перевищила **3** тисячі осіб.

Сумні часи для церкви почалися з приходом радянської влади. В **1937 р.** храм спіткала та ж доля, що й інші церкви Донбасу. Саме на Великдень місцеві вандали скинули дзвони та зруйнували дзвіницю. За місцевими переказами, коли найбільший дзвін впав на землю, то потемніло небо, а за **20** верст навкруги роздався страшний стугін. Взагалі перекази про історію храму оповиті численними легендами, які можна почути від священика навіть сьогодні. Вам, зокрема, покажуть янгола, який з'являється час від часу на церковному розписі.

Серед святинь храму особливо шанується ікона Матері Божої «Всіх скорботних Радість». Відомі декілька списків цієї ікони. Найбільш знаною є «Всіх скорботних Радість (з грошиками)». З нею пов'язаний наступний переказ. Ікона прославилась у **1898 р.** у Петербурзі, що зробило її чудотворною. За церковним переказом, під час сильної грози блискавка вдарила в дзвіницю, де вона знаходилась. Ікона лишилася неушкодженою, до неї лише прилипли дрібні мідні монети (грошики), що лежали перед іконою.

На всіх іконах Богородиця написана у повний зріст, іноді з Дитям на руках, іноді без нього, в оточенні бідуючих і припадаючих до неї християн, а також Янголів, що послані для вгамування їхньої скорботи. В назві ікони закладено близький для всіх православних смисл – сподівання на Пречисту, яка незмінно поспішає втішити, полегшити скорботу, людські страждання, дати «голим одіяння, а хворим зцілення».

20. Сято-Миколаївський собор (світлина 35) у м. Горлівці було освячено **22 травня 1905 р.** Потреба в будівництві ще одного храму була очевидною, незважаючи на те, що в інших місцевих робітничих селищах вже діяло **4** церкви. Біля нової шахти «Корсунська

*Св. 40. Церква Святителя Василя Великого
с. Микільське*

*Св. 39. Свято-Покровська церква
с. Старомихайлівка, м. Донецьк*

копальня №1» (шахта «Кочегарка») та станції Корсунь (з середини 80-х рр. XIX століття Горлівка) виникло нове робітниче поселення. На кінець століття чисельність його населення зростає до 7 тисяч, а в 1916 р. – до 30 тисяч осіб. Зрозуміло, що переважна його частина була прихожанами Миколаївського храму, що забезпечувало йому досить високий матеріальний статок. У тому ж таки 1916 р. Горлівка вперше отримала статус міста. Однак це було заштатне місто, тобто населений пункт, який мав атрибути міста, але при цьому не був центром повіту.

З приходом радянської влади храм було закрито. Однак відбулося це не враз, а після серйозної ідеологічної підготовки, яку здійснювали в місті партійна й комсомольська організації при посередництві громадської організації «Спілка воєнних безбожників» (СВБ). Її організатори діяли поступально й цілеспрямовано, використовуючи таку форму переконання, як дискусія. Вони організовувались окремо для дорослих і для молоді. Паралельно робилися спроби позбавити церкву матеріальної підтримки населення. Скажімо, замість традиційних хрестин, що пропонувались церквою, широко впроваджували «октябрини», які проводилися в клубі при значній кількості людей. Цей захід проводили весело, цілком у молодіжному дусі. Молоді батьки не лише отримували вітання від представників влади, але й подарунки, що в тяжкі 20-ті мало неабияке значення.

І все ж атеїзм з великими труднощами проникав у робітничі середовища. Коли не вдавалось перекопати вірян, влада вдавалась до насильницьких заходів, як це трапилось із Свято-Миколаївським храмом у 1929 р. Місцеві «активісти» скинули дзвони й навіть розібрали притвор храму. Аж до початку війни він використовувався під лабораторію «Доненерго».

До речі, з початком Великої Вітчизняної війни ставлення влади до церкви змінилось. Замість опори на СВБ, підрозділи якої негайно закрили, для мобілізації трудящих на боротьбу з ворогом влада почала шукати підтримки в церкві. В 1942-1943 рр. церковна громада своїми силами відновила дзвони. Від цього часу богослужіння в храмі не припинялось.

Нові перспективи для храму відкрились з початку 80-х рр. Так, у 1980 р. в ньому було відкрито ще один вівтар, освячений на честь Никона, Радонезького Чудотворця, що дозволило у великі свята правити декілька літургій в один день (за канонами православ'я на одному престолі правили лише одну літургію). З цього часу Свято-Миколаївському храму присвоєно статус собору. У 1994 р. рішенням Священного Синоду Української Православної Церкви була створена Горлівська і Слов'янська єпархії з установленням єпископської кафедри в місті Горлівка. Горлівський собор отримав статус кафедрального (центрального собору єпархії).

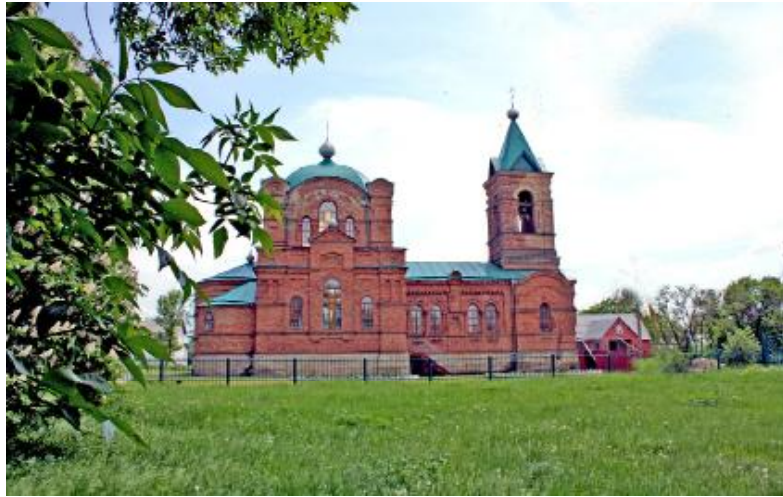
21. Іоано-Богословська церква (світлина 36), що в селі Благодатне Амвросіївського району, була освячена в 1906 р. Збір коштів на її будівництво почався ще наприкінці 80-х рр. XIX століття з 212 рублів, зібраних мешканцями села. Вибір місця будівництва проходив у затажних суперечках, край яким вдалось покласти лише архієпископу Донському і Новочеркаському Афанасію. Хутір Василівка, а потім однойменне село, в середині XIX ст. належали Донському генерал-майору Івану Шамшеву, який назвав поселення біглих селян на честь свого померлого сина Василя.

За своїм архітектурним оздобленням збудована церква була результатом поєднання давньоруського й візантійського стилів. Фундамент вимувували з місцевого каменю, а стіни – з червоної привізної цегли. Церква мала три напівкруглих аспиди у східній частині і притвор (передня частина церкви) з дзвіницею – у західній.

Місцеві жителі до цих пір переказують, що у храмі вінчався герой Вітчизняної війни 1812 р. граф Іловайський, а боярином на весіллі начебто був сам А.П. Чехов. Храм залишався діючим аж до 1959 р. завдяки тому, що його було віднесено до пам'ятників архітектури загальнодержавного значення. В 1994 р. почалася його реставрація. Вдалося відновити іконостас, частину ікон і навіть частину настінного розпису. Зараз перед церквою стоїть полушпаний пам'ятник В.І. Леніну, який залишається прямим докором тим, хто намагався знищити вічне. Його права рука

*Св. 38. Церква Чуда Архістрати́га Михаїла
с. Новомихайлівка*

*Св. 36. Іоано-Богословська церква
с. Благодатне*

*Св. 37. Могила Іоанна Богослова
Залишки Іоанівські церкви
м. Ефес. Туреччина*

перегороджує дорогу до храму. Історія ж розпорядилась інакше.

Іоанн, ім'ям якого названа церква, був братом апостола Якова, він разом з апостолом Петром входив до числа наближених Господом учнів. Тільки їх Ісус зробив свідками свого Преображення. Іоанну приписується авторство п'яти книг Нового Завіту. Ім'я Іоанн Богослов отримав через найменування в Євангелії від Іоанна Словом Божим. На Хресті Ісус доручив Іоанну турбуватись про свою матір. Після Успіння Божої Матері апостол Іоанн їде Малоазійськими містами для проповіді Слова Божого. З початком переслідування християн з боку імператора Нерона був відданий під суд і приречений ним до смертної кари. Однак випивши запропоновану катом чашу з отрутою, залишився живим. Апостол Іоанн прожив понад **100** років й залишився єдиним живим апостолом, що бачив Христа під час Його земного путі. На іконах апостол Іоанн зображується з орлом, який з давніх часів є символом злету богословської думки.

Останні дні свого життя Іоанн прожив у турецькому місті Ефес. Він був єдиним з **12** апостолів, котрий помер своєю смертю. Перша церква, що носила його ім'я, була збудована в цьому місті при імператорі Костянтині I Великому. З часом вона практично зруйнувалась, і на її місці між **549-565** рр., вже під час правління імператора Юстиніана, була збудована інша, велична Базилика. Її руїни залишилися аж до сьогоднішніх днів. Тут же знаходиться могила Іоанна Богослова, яка була знайдена археологами в **1928-1929** рр. Однак, як стверджують деякі теологи, могила була порожньою, позаяк після смерті Апостола вознеслась не лише його душа, але й тіло. Могили та залишки церкви можна побачити на світлині **37**.

22. Один із найстаріших храмів Донецької єпархії – храм Чуда Архістратига Михаїла (світлина 38) – розташований в селі Новомихайлівка Мар'їнського району. Його було збудовано в 1907 р. на кошти мешканців села. Однак долю храму не можна назвати щасливою. Радянська влада знищила храм в 1932 р., обклавши церковну громаду непідйомним податком. У рахунок

несплаченого податку було знято куполи та дзвони, а цікаве в архітектурному сенсі приміщення церкви перетворено на зерносховище. Згідно з генеральним планом розбудови села, затвердженим у 1972 р., на його місці планувалось збудувати танцювальний майданчик.

Відбудова зруйнованого храму почалася лише в кінці 80-х рр. минулого століття. За цей час було відновлено саму споруду церкви, однак попереду ще багато роботи. Попереду ще внутрішній розпис храму, зміцнення 45-метрової дзвіниці, але вже зараз храм радує око вишуканістю форм та незвичністю стилю. 19 вересня – день святкування Чуда Архистратига Михаїла – є престольним святом храму.

Чудеса Михаїла Архангела відомі з багатьох давніх джерел. Найбільш повним із них, на думку деяких дослідників, є середньовічний збірник, який скорочено можна назвати «Сказання чудес превеликого і преславного Михаїла, Архистратига».

Чи не найвідомішим із чудес називають чудо, що сталося в одному з поселень, що знаходилося у Фрігії, недалеко від міста Іераполя. Тут був храм, збудований одним із мирян на честь зцілення його доньки водами місцевого джерела. Пономарем у храмі служив такий собі Архип Херотопський, широко знаний завдяки своїй щирій відданості християнству. Язичники, намагаючись помститися Архипу, об'єднали русла двох рік і спрямували течію на храм. Архип почав палко молитися святому Михаїлу. Святий з'явився раптово і сильно вдарив патерицею по горі. Гора розкололася, і в розщелину спрямувався потік. Храм вдалося врятувати. Місцину, де відбулося диво, стали називати Хони (зараз руїни біля села Хоназ, що на території сучасної Туреччини).

23. Історія Свято-Покровського храму (світлина 39), що в Старомихайлівці, яка знаходиться в межах сучасного Донецька, тісно пов'язана з бурхливим розвитком промисловості в регіоні. Як і більшість церков Донбасу того часу, вона будувалась за кошти парафіян і була освячена в 1911 р. За даними одного з Інтернет-сайтів, з посиланням на «Справочную книгу

*Св. 35. Свято-Миколаївський собор
м. Горлівка*

*Св. 34. Храм Різдва Пресвятої Богородиці
с. Новоекономічне*

Екатеринославської єпархії», в 1912 р. церква налічувала 1892 парафіянини чоловічої і 1784 – жіночої статі. У своїй власності вона мала 114 десятин землі і досить високий дохід, який складав 1200 рублів, а її капітал сягав понад 3000 рублів.

Її матеріальний стан різко погіршився за радянської влади. В 1922 р. в неї було вилучено практично всі цінності, якими була прикрашена церковна атрибутика. Щоправда, в 1931 р., після закриття Свято-Преображенського собору в м. Сталіно, в Старомихайлівський храм було передано його майно, однак з 1937 р. Свято-Покровський храм використовувався виключно як зерносховище. Службу було поновлено лише в роки окупації. Від часу визволення Донбасу церква більше не закривалася, чим парафіяни мають завдячувати священику Петру Брюховецькому. Хоча за даними того ж таки Інтернет-видання, до 1981 р. на Донеччині було закрито 148 парафій Руської православної церкви. Свято-Покровський храм у цей час залишався центром православ'я в регіоні. Сюди звозили все майно закритих церков.

Церква названа на честь Покрови Пресвятої Богородиці. Свято відзначається 14 жовтня. В його основі лежать події, що відбулися в 910 або 911 рр. у Константинополі, у Влахернській церкві, збудованій ще у V ст. спеціально для зберігання найбільших святинь: ризи Пресвятої Богородиці, її головного убору – омофору та частини поясу. Як стверджують візантійські літописці, в цей час місту загрожували вороги. Вони вже стояли біля його воріт.

1 жовтня, коли загроза сягнула свого апогею, віряни зібралися на нічне пильнування. Серед них був і русич – колишній військовополонений, юродивий Андрій. О четвертій годині ранку під час молитви він підняв очі до неба й побачив Богородицю, яка йшла в повітрі, осяяна світлом і оточена Янголами та сонмом святих. Схиливши коліно, Цариця Небесна зі слізьми на очах почала молитись за християн. Молилася довго, а потім зняла з голови омофор і розпросторила його над молільниками як захист і покров від ворогів видимих і невидимих.

24. У 1912 р. у с. Василівка (нині Микільське) на місці старої дерев'яної церкви було збудовано нову, кам'яну, теплу, з шатровою дзвіницею над входом і освячену на честь Святителя Василя Великого (світлина 40). Історія її до 1934 р. достеменно невідома. З 1934 р. для храму починаються темні часи. Він суттєво постраждав від прихильників войовничого атеїзму. Були зруйновані всі 9 куполів і дзвіниця, знищено було й унікальний фарфоровий іконостас. У такому вигляді церква простояла 20 років, і лише в 1954 р. її було відбудовано в нинішньому її вигляді, але вже з однією главою і дзвіницею.

Своє друге життя храм починає від дня призначення настоятелем Свято-Василівської парафії ігумена Саватія (в миру Сокур). Завдяки його зусиллям храм було реставровано. В 1990 р. ігумена Саватія було зведено в сан архімандрита, а в 1992 р. пострижено в схиму з ім'ям Зосима. Значно збільшилась кількість людей, що бажали віддати себе служінню Богу. В 2001 р. Микільській сестринській громаді було надано статус монастиря. Наступного року Василівська громада була зареєстрована чоловічим монастирем.

Святителю Василь Великий, ім'ям якого названо храм у Микільському, народився в 330 р. і походив із відомого роду, знаного не лише достатком, але й відданістю християнській вірі. В сім'ї було п'ять синів і п'ять доньок. П'ять із них зачислені до лику святих: Василій, Макрина, Григорій, Петро і праведна Феозва. Вчився Василій у кращих учителів Кесарії, де познайомився зі святим Григорієм Богословом, а потім в Афінах. Василій прожив коротке, але дуже насичене життя. В ряді праць він виклав принципи християнської космології. До наших днів дійшли п'ять книг на захист православ'я, сім аскетичних трактатів, дві книги про хрещення, книга про Святий Дух та багато інших. За свої заслуги перед православною церквою Василій названий Великим і прославляється як «учитель догматів», «палата вченості»...

Після падіння Візантії до Венеції перейшла значна частина її земель. Тож не дивно, що після перемоги турків у XV столітті над християнами у Східному Середземномор'ї значна частина греків-біженців опинилась у Венеції.

*Св. 32. Покровська церква
с. Луганське*

*Св. 33. Дім Богородиці
м. Ефес, Туреччина*

Св. 31. Собор Святого Благовірного князя Олександра Невського м. Слов'янськ

Невдовзі тут було збудовано православний собор і навіть засновано кафедру Константинопольського патріархату. З собою греки привезли певну кількість православних святинь. На одному з островів у Венеціанській затоці вони збудували церкву святого Ніколи на острові Лідо (світлина 9). Сюди й було передано частину мощів святого великомученика – покровителя храму. Пізніше, в XVI столітті один із членів імператорської сім'ї Палеологів пожертвував собору десницю Василя Великого. До цієї реліквії православні прикладаються аж до наших днів. Пам'ять його відзначається 1 (14) січня і 30 січня (12 лютого).

25. Храм в ім'я святого Миколая Чудотворця, що належить Микільському Василівському монастирю (Волноваський район), було збудовано в 1910 р. (світлина 41) (за деякими даними, у 1912 р.). Храм кам'яний, холодний. Він вирізняється змішаним архітектурним стилем, характерним для кінця XIX – початку XX ст. У спеціальній літературі його називають ще «візантійським ренесансом», оскільки він поєднав декілька будівничих принципів: візантійський, давньоруський із візантійським та бароко.

Оскільки храм було збудовано незадовго до Жовтневої революції, за своїм первісним призначенням він використовувався недовго. Тривалий час він був закритий і використовувався під склад, майстерню і, навіть, під бойню. Останнє було особливим бльознірством, оскільки святий Миколай, іменем якого було названо храм, вважається в православному світі не лише покровителем дітей, моряків, торговців, але й опікуном тварин. Сьогодні храм відбудовано. В ньому проходять богослужіння в теплу пору року у святкові та вихідні дні.

Народився Святий Миколай Мирійський у дальній провінції Римської імперії Патарії. Все своє життя він присвятив проповіді християнства, був єпископом Міри, що в сучасній Анталії. Помер у глибокій старості після нетривалої хвороби. День його поховання – 19 грудня 342 р. – став загальнохристиянським святом. Поховали Святого в місті Міра, однак 9 травня 1087 р.

його мощі було перенесено до італійського міста Барі, де покояться до сьогодні під спеціально збудованим католицьким храмом. День перенесення вважається другим святом на честь знаменитого святого. У православній традиції святий Миколай отримав ще два імення – Микола Чудотворець і Микола Угодник.

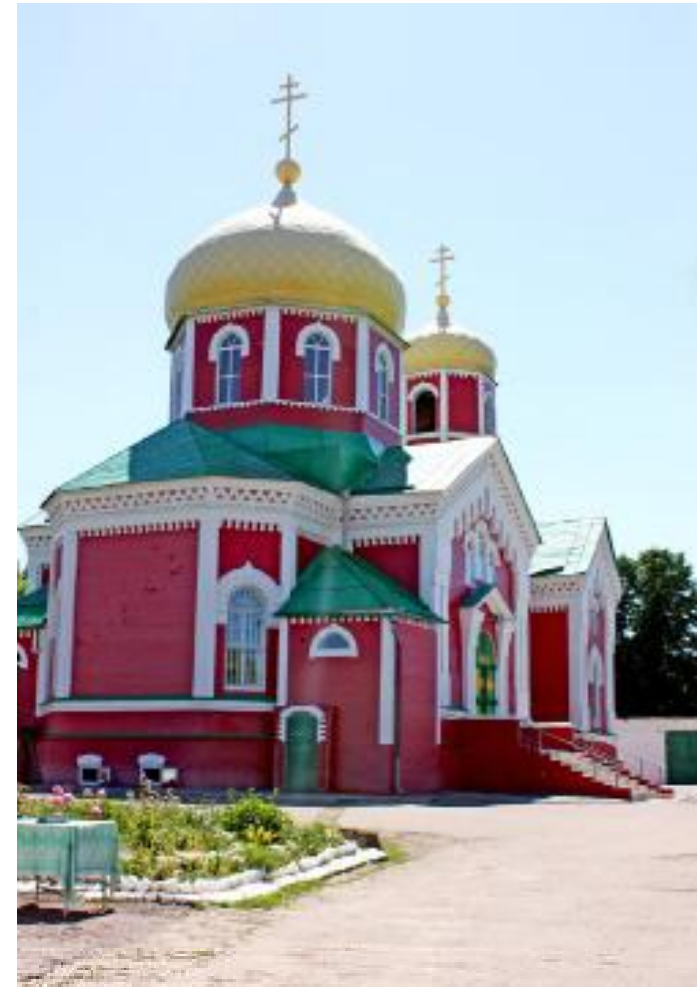
В Україні ім'я святого Миколая стало відомим досить давно. В Київському Софійському соборі, збудованому ще в XI столітті, серед найбільш знаних святих знаходиться й мозаїчне зображення Святого Миколая. З Києвом також пов'язують вперше зафіксоване в одному з писемних джерел чудо від Святого Миколая. В ньому розповідається, як одна молода подружня пара, плывучи на човні по Дніпру, ненароком впустила дитину, яка миттєво потонула. Вбиті горем батьки попросили допомоги в Миколи Чудотворця. І чудо сталося. Як свідчить джерело, тієї ж ночі служителі Софії знайшли живу, мокру дитину під іконою Чудотворця.

Завдання для самостійної роботи

1. Користуючись запропонованою літературою та використовуючи метод усної історії, складіть короткий історичний опис храму, що знаходиться у місці вашого проживання. Яку роль він відіграв в житті вашого міста чи села (якщо він має давню історію) на межі XIX-XX століть, в роки Першої та Другої світових війн та в роки незалежності України.

2. Чим ви можете пояснити, що на Всеукраїнському церковному Соборі, що був скликаний з відома адміністрації Гетьманату, її представник підтримав ідею автономії, а не автокефалії української церкви?

3. У січні 1919 р. Патріарх Московський і всієї Русі Тихон виголосив анафему Радянській владі (відлучення християнина від таїнств, що використовується як вище церковне покарання за тяжкі гріхи). В червні 1923 р. Тихон заявив: «Віднині Радянській владі я не ворог. Я остаточно і рішуче відмежуюсь як від зарубіжної, так і від внутрішньої монархічно білогвардійської контрреволюції». Знайдіть зовнішні та внутрішні

*Св. 30. Церква Всіх святих
м. Артемівськ*

*Св. 29. Свято-Воскресенський храм
м. Слов'янськ*

причини, що змусили патріарха кардинально змінити свою точку зору.

4. 20 березня 1940 р. в передовиці «Правди» зазначалось, що «Розвиток комуністичної свідомості мас передбачає повне подолання релігії, повне звільнення людей від релігійних забобонів». Через три з лишком роки, 4 вересня 1943 р., Голова ради Народних Комісарів Й.В. Сталін прийняв патріаршого місцепильнувача митрополита Сергія, Ленінградського митрополита Алексія і екзарха України, Київського і Галицького митрополита Миколая. Газета «Известия» з цього приводу писала: «Під час бесіди митрополит Сергій довів до відома Голови ради Народних Комісарів, що в керівних колах православної церкви є наміри створити Собор єпископів для обрання патріарха Московського і всія Русі та утворення при патріархові Священного Синоду. Голова уряду т. Й.В. Сталін з розумінням поставився до цих пропозицій і заявив, що з боку Уряду для цього не буде перепон». Знайдіть аргументи, які змінили ставлення влади до релігії. Чи не було це її запізнілою реакцією на досить лояльне ставлення німецьких окупаційних властей до релігії?

5. Новообраний патріарх Сергій у своєму посланні в 1943 р. з приводу відновлення патріаршества заявив: «явив нам Господь Свою добродійну Десницю в державному році, що спливає, і тим, що наповнив серця правителів наших добром і про Церкву Свою Святу». Чи символізують ці слова нову еру в історії російського православ'я? Якщо так, то чим можна пояснити, що в тому ж таки 1943 р. було репресовано 1000 православних священиків, з яких 500 страчено.

6. Який характер взаємовідносин встановився між державою та церквою, судячи з вітальної телеграми патріарха Московського і всія Русі Алексія Голові Ради міністрів ССР, генеральному секретареві ЦК КПРС Й.В. Сталіну з приводу його 70-річного ювілею (21 грудня 1947 р.): «Серед незліченних з усіх кінців світу вітань від відданих Вам і люблячих Вас, прийміть, дорогий і глибоко шанований Йосипе Віссаріоновичу, і від Російської православної церкви, завжди Вам вдячної за Вашу

виняткову увагу до її потреб, і від мене особисто найщиріші та сердечні вітання в близький для Вас день славного сімдесятиріччя Вашого разом з гарячими побажаннями Вам багатьох і багатьох літ здоров'я та щастя».

7. Які з відомих вам політичних систем, сформованих в 30-ті роки минулого століття, своєю сутністю порушують заповідь Божу: «Не роби собі ідола або чогось подібного до того, що на небі вгорі, або на землі долі, або в водах під землею, і не вклоняйся їм, і не служи їм».

8. 7 липня 1954 р. ЦК КПРС прийняв постанову «Про значні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи її покращення». В ній, зокрема, зазначається: «Треба рішуче покінчити з пасивністю стосовно релігії, викривати реакційну суть релігії і ту шкоду, яку вона наносить, відволікаючи частину громадян нашої країни від свідомої й активної участі в комуністичному будівництві». Проаналізуйте суспільно-політичну ситуацію в країні того часу. Чим, на вашу думку, обумовлювалась така різка зміна партійного курсу по відношенню до церкви?

9. Проаналізуйте таємну «Записку Відділу пропаганди і агітації ЦК КПРС по союзних республіках «Про недоліки науково-атеїстичної пропаганди» від 12 вересня 1958 р., розміщену в <http://apologetics.ru>. Що вона символізувала у відносинах держави і церкви. Чим, на вашу думку, були викликані ці зміни.

10. Проаналізуйте Записку ідеологічного відділу ЦК КПРС «Про політику КПРС в релігійних справах у сучасних умовах» від 6 серпня 1991 р., розміщену на інтернет-ресурсі <http://www.alexanderyakovlev.org>. Які нові підходи у взаємовідносинах з церквою в ній декларуються? Чи свідчать вони про кардинальну зміну стосунків? Наведіть свої аргументи на їх користь або, навпаки, спробуйте спростувати.

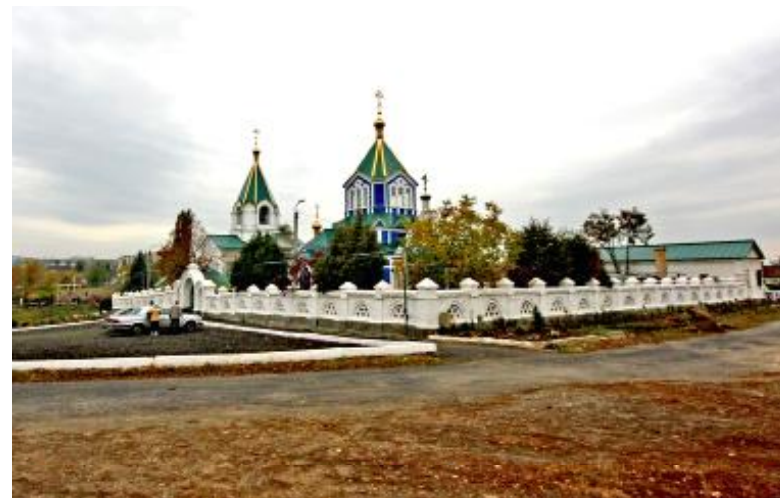
*Св. 28. Церква святого Архистратига Михаїла
с. Володимирівка*

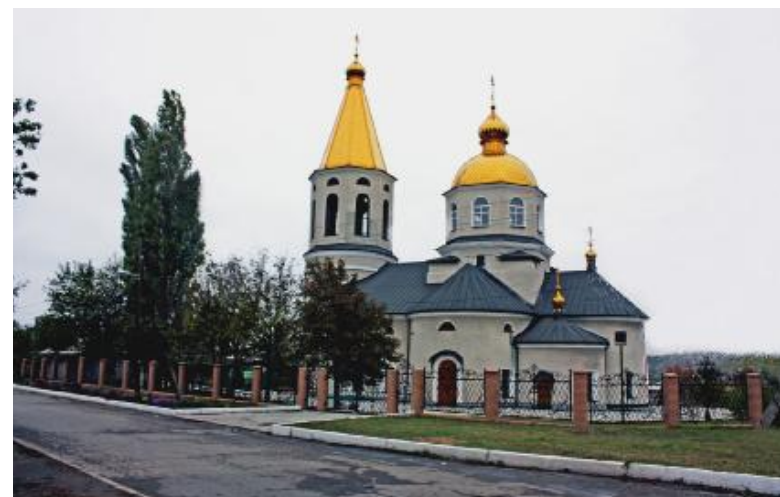
*Св. 26. Свято-Преображенський храм
с. Конькове*

*Св. 27. Свято-Петропавлівський храм
м. Красний Лиман*

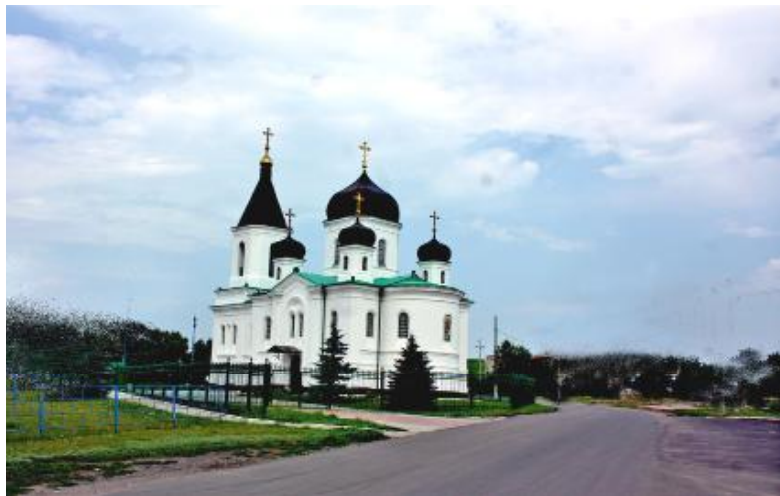
*Св. 7. Миколаївська церква
м. Артемівськ*

*Св. 8. Свято-Миколаївський храм
с. Ясинівка, м. Макіївка*

*Св. 9. Церква святого Ніколи
о. Ліда, Венеція*

*Св. 10. Церква Архистратига Архангела Михаїла
с. Урзуф Першотравневського району*

*Св. 23. Цетинський монастир
Чорногорія*

*Св. 24. Церква святої Ікони Володимирської Божої Матері
с. Ільїнка, м. Єнакієве*

*Св. 23. «Саломея» Скульптура
(Скульптор В. Гаромські)
Галерея польського мистецтва ХІХ століття
м. Краків*

*Св. 11. Церква Святої Трійці Животворної
с. Землянки, м. Макіївка*

*Св. 12. Церква Різдва Пресвятої Богородиці
с. Андріївка, Донецька область*

*Св. 22. Гора Махерус
Йорданія*

*Св. 20. Ріка Йордан
Йорданія*

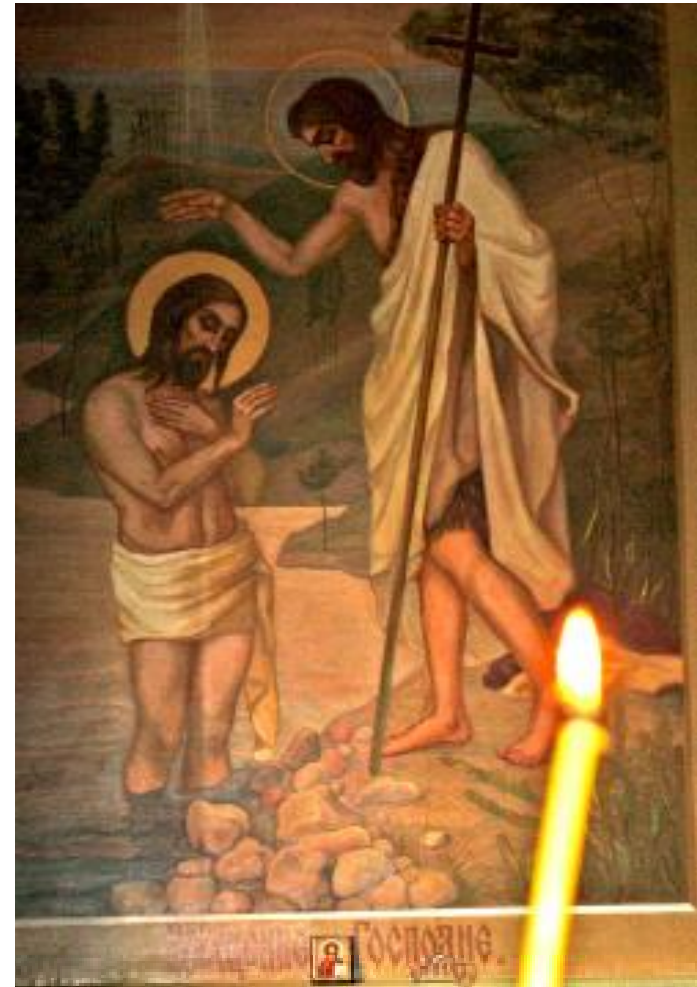
*Св. 21. Місце Хрещення Ісуса Христа
Йорданія*

*Св. 13. Церква Святого Георгія Побідоносця
с. Олександрове-Шульгіне*

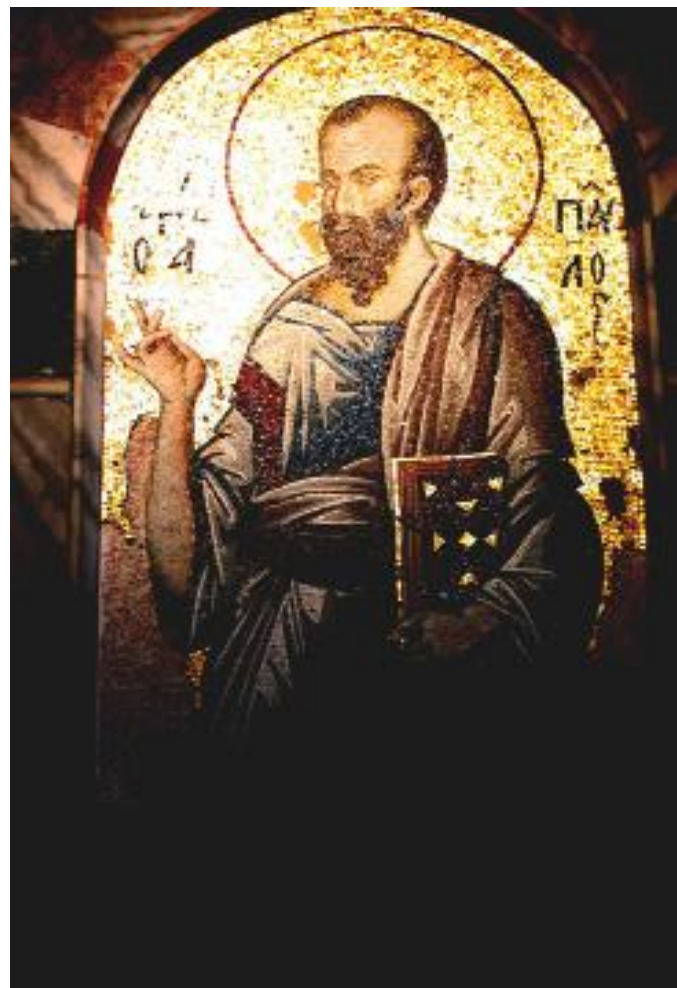
*Св. 14. Петропавлівський храм
с. Красне*

*Св. 19. Ікона Хрещення Христа
Свято-Миколаївський храм
м. Дніпродзержинськ*

*Св. 18. Іоанно-Предтеченська церква-дзвіниця
м. Артемівськ*

*Св. 15. Апостол Павло. Мозаїка
Музей Каріє, м. Стамбул*

*Св. 16. Церква Благовіщення Пресвятої Богородиці
с. Благодатне*

*Св. 17. Церква Великомученика Димитрія Солунського
с. Верхньоторецьке*